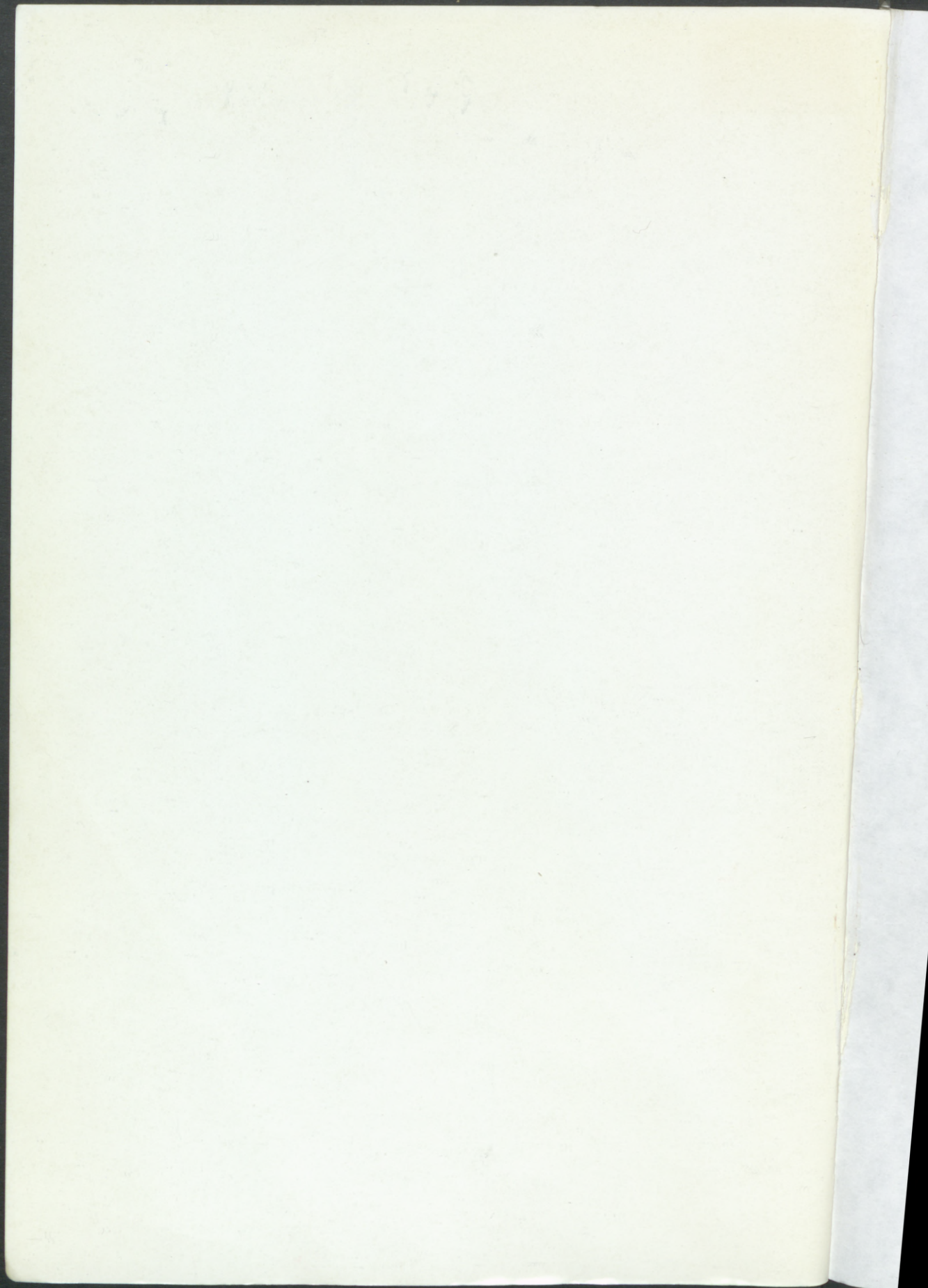

MC
110.542

REMÉNY S EMLÉKEZET

*Tanulmányok
Kölcsey Ferenc
születésének
200. évfordulójára*

1990.

REMÉNY S EMLÉKEZET

Tanulmányok Kölcsey Ferencről

A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM GONDOZÁSÁBAN

Megjelent a költő születésének kétszázadik évfordulója alkalmából

Kiadta a Művelődési és Közoktatási Minisztérium valamint
az Országos Takarékpénztár támogatásával
a Kőlcsey Társaság

REMÉNY S EMLÉKEZET

Tanulmányok Kölcsey Ferencről

Szerkesztette:

TAXNER-TÓTH ERNŐ

és

G. MERVA MÁRIA

Budapest-Fehérgyarmat, 1990.

Lektorálta:
KULIN FERENC

MC110.542

7990

Tartalomjegyzék

I.

<i>Wéber Antal</i> : A theoretikusnak állapota	7
<i>Lukácsy Sándor</i> : Kölcsey: Vanitatum vanitas	18
<i>Baróti Dezső</i> : Szabadság és szerelem (Kölcsey Ferenc: A Szabadsághoz)	52

II.

<i>Szabó G. Zoltán</i> : A Kölcsey-napló Wesselényije és a Wesselényi-napló Kölcseyje (Egy barátság eseményei avagy kevésbé ismert adalékok egy majdani Kölcsey-biográfiához)	61
<i>Fenyő István</i> : Kölcsey és a centralisták	70

III.

<i>Taxner-Tóth Ernő</i> : Kölcsey Ferenc és Vécsey Miklós kapcsolata (Egy levél ürügyén)	87
<i>Csorba Sándor</i> : Bay György levelei Kölcsey Ferenchez	98
<i>Takács Péter</i> : Szatmár megye albizottságának véleménye az Országos Bizottság Urbáriális jelentéséről	132
<i>Ratzky Rita</i> : Kézirattárak mélyén	147

Transition

.....
.....
.....

II

.....
.....
.....

III

.....
.....
.....
.....
.....

I.

Wéber Antal

A theoretikusnak állapota

Ez az állapot, Kölcsey szavával élve: kínos. E megállapítás voltaképpen azt az egyszerű élethelyzetet fejezi ki, miszerint az irodalomban, annak mesterségében nem járatos olvasó vagy néző, kivált ha nem is akar az alkotás titkaiba beletekinteni, kényelmes helyzetben van. Szomorkodik vagy éppenséggel szórakozik, ahogy az előtte lejátszódó történet kedélyére hat, s azzal, hogy műélvezete a szabályok szerint alakul-e, a legkevésbé sem törődik. Ezzel szemben az a személy, aki járatos a művészetek teóriájában, netán a kritikus mesterséget is gyakorolja (itt Kölcsey nyilván az e téren szerzett keserű tapasztalataira utal), az már nem adhatja át magát, még ha komikus tárgyról van is szó, a nyájas derűségnek, az önfeledt kacagásnak, ha mégoly jól is esne neki, mert gondolatai között ott motoszkál az elmélet tanítása, a szabályokat szinte öntudatlanul alkalmazni kezdi, és ezzel a spontán hatásnak máris vége szakad. A tudatosságra ébredt szemlélőben szinte szégyenkezés támad, ha valami első pillantásra tetszik neki, netán szívből jövő nevetésre ingerli. Arra gyanakszik ugyanis, hogy művészi mércével mérve esetleg silány tréfán szórakozik, ez a lehetőség pedig tüstént elszomorítja, s most már összeszedi magát, s szigorúan figyel. E szellemi koncentráció eredményeként bizonyonnan értékes következtetéseket vonhat le, naiv öröme azonban elvész menthetetlenül.

Ezt az érzést a modern idők kritikusai és teoretikusai is ismeri, s nagyobb időtávlatú lévén, olykor tudathasadásos állapotba kerül, s ennek nyomán emelkedetten méltatja a magas, értékes, klasszikus humort, noha kedélyében semmiféle mozgást nem indít el, s méltán ítéli el az igénytelen nevetetés szándékát, ámbar szívesen áldozatul esik neki. Ez a dilemma Kölcseyt kétségkívül foglalkoztatja, ám az ő helyzete, ha úgy tetszik, „állapota”, még nehezebb. Esztétikai meggyőződése ugyanis elsődlegesen klasszicista elveken alapul. Forrásvidékük ugyan nem térképezhető fel egykönnyen, hiszen még a javarészt régi keletű szakirodalom is vitatja részleteit. Hivatkozásai a német populáris esztétika egyes képviselőitől a Kantra támaszkodó Bouterweck nézeteinek említéséig terjednek. Eltekintve azonban e körülménytől, annyi Kölcsey szövegéből is teljességgel világos, hogy a komikus műfajoknak, s itt első rendben a vígjátéknak az emelkedettség ugyanazon jellemzőit tulajdonítja, melyek a művészi alkotás értékességének attribútumai. Arról a sajátos ellentmondásról van ugyanis szó, amely más területeket illetően a szép és a rút kategóriáival kapcsolatosan figyelhető meg. Bizonyos értelemben, noha Kölcsey erről külön nem szól, logikai kapcsolat létezik ebben az összefüggésben. E ténynek azután számos tartalmi és stílusi következménye van.

A tanulmányból csak viszonylag későn, a fejtegetések dereka táján válik világossá, hogy e téma voltaképpen miért foglalkoztatja. Kölcsey személyisége, egész tevékeny-

sége, habitusa kevés jelet mutat, melyek a komikus iránti vonzalmát különösebben igazolnák. Amikor azonban a komikumnak ama tulajdonságáról szól, miszerint megnyilvánulási módja elsősorban az adott korok konkrét viszonyaiban jut kifejezésre, másrészt pedig helyi, mondhatni nemzeti sajátosságokhoz kötődik — eléggé nyilvánvalóvá válik érdeklődésének iránya és oka. Elméleti alapvetése tehát nagyon is szoros kapcsolatban áll az újabb magyar irodalom nemzeti témáinak felbukkanásával. Mivel azonban keletkezéskor lévő tendenciára figyel fel, kénytelen inkább általánosságban szólni, s így Kisfaludy Károly vígjátéka, a *Leányőrző*, inkább csak ürügy, mintsem szorosabb tárgy, miként Bajza József is néhány év múlva *A Bélteky házat* is ilyenféleképpen használja fel, a regényköltészetet taglalva. Ám miként ennek, úgy amannak a tanulságait is a nemzeti irodalom művelőinek okulására szánják.

Vélhető, hogy Kölcsey számára éppúgy, mint az ilyenféle kérdésekben véleményt nyilvánító minden igényesebb író esetében, nehezen kisebbíthető veszélyt jelent a dilettantizmus, mind a hazafias szolgálat eufemisztikus formájában, mind pedig a közönségcsalogatás egyébként érthető szándékának kereteiben. Így tehát, bár Kölcseynek sok tapasztalata nem lehetett a színi kultúrát illetően, ő is következetesen a jeles mintákat ajánlja figyelembe venni, az antik előzményektől a közelebbi múlt európai irodalmáig, s ennek megfelelően — s e vélemény tartósan jelen van irodalmunkban — a Kotzebue és Iffland nevével jelezhető népszerű irányt magától értetődő módon ítéli el. Művelődési állapotainkat tekintve talán túl szigorú is ez az elítélő vélemény, annál is inkább, mert több írónk előszeretettel nyúl a szórakoztatás eme formáihoz, egyszerűen azért, mert használható indítékot, s éppen a komikum jelenvaló világában, nemigen talál. Kisfaludy Károly ürügyként felhasznált vígjátéka sem mentes a korabeli német szórakoztató drámai alkotások, jelesen Kotzebue jól ismert figuráinak befolyásától. Kölcsey e tényre nem utal, hiszen szorosabb vizsgálatot nem végez, s maga is bevallja, hogy Kisfaludy egyéb darabjai elhalványultak az emlékezetében. Az elv és a mérték foglalkoztatja gondolatmenetét.

Ebben a vonatkozásban pedig a korabeli esztétikát jellemző dilemmával kerül szembe. Azzal tudniillik, hogy miképpen lehet esztétikai értelemben szép, ami belső lényegét tekintve a nem szép tartományába sorolandó. A tartalom és a forma ellentmondásának téziséét fogadja el, azzal a következtetéssel, miszerint a forma, szorosabban a megformálás alkotói teljesítménye az a mozzanat, melynek révén az esztétikai érték létrejön. Abban a teljesítményben, amely ilyen módon az olvasót, illetőleg a nézőt a mesterségbeli tudás elismerésére készíti, az ellentmondás feloldódik, hiszen a figyelem nemcsak a szorosan vett tárgyra, hanem a megjelenítés mikéntjére irányul. A tartalom mindazonáltal nem mellékes, hiszen a komédia, csakúgy mint a tragédia, az emberi karakter tartós tulajdonságaira vet fényt. A helyzet azonban gyökeresen más, mert a tragédia az általános, az igazi komédia szükségképpen a konkrétság közegében fejezi ki magát. Így az olyan komédia, amely a fentebb régiókban játszódik, például az udvar vagy az arisztokrácia világában, tehát a fenkomikum régiójában, éppen a konvenciók általános elterjedtsége okából kevésbé mutat rá a jellegzetesre, mint az úgynevezett alkomicum, mely az alsóbb társadalmi rétegek körében mozog, így a korhoz kötött szokások kifejezője, s így felidéz az egykori idők más korokkal össze nem téveszthető miliőjét, a létezés tényleges feltételeit. Ebből az összevetésből nyilvánvaló, hogy Kölcseynek, s természetesen a korabeli esztétikának sincsen külön komédia-elmélete, hanem a komikum a tragikummal való sajátos viszonyában fogható csak fel.

Megkockáztatható az a kijelentés, melynek értelmében elmondható, hogy az emberi

szemlélődésnek az a sajátos látószöge, amely mindenfajta komikumnak, humornak az alapja, ismeretelméletileg és esztétikailag egyaránt, mind a mai napig sok vonatkozásban terra incognita. Lélektani alapjai is bizonytalanok, s Bergson összefoglaló műve óta igazán átfogó és meggyőző kísérlet e jelenség megvilágítására nem történt. Ebben a tekintetben jórészt a naiv észlelésre vagyunk utalva, lényegében arra az ősrégi és végső lényegét tekintve tautológikus meggyőződésre, miszerint a nevetséges valamilyen módon a komolynak mintegy a fonákja, s a komikum végeredményben nem más, mint az emberi gyarlóságok tartománya. Nem lehet tagadni ennek az ősi tapasztalatnak az igazságát. Ám a komikus látásmód az emberiségnek nembeli adománya, s teljességét tekintve mindenképpen több, mint az imént említett életszelet, s mondhatni, a szokott gondolkodásmód sajátosan humánus kontrollja is egyszers-mind, s külön, a komoly nemtől eltérő igazságtartalommal is rendelkezik. Ennek bölcséleti vizsgálatába azonban most ne bocsátkozzunk, annál is inkább, mert még a nagy esztétikákban, Kanttól Lukács Györgyig, sem találunk tüzetes magyarázatot e kérdést illető gondjainkra.¹

Valószínűleg itt a gyökere annak a felfogásnak is, mellyel Kölcseynél találkozunk, aki a drámai műnemet egységesnek tekinti, s voltaképpen a tragédia szabályait alkalmazza a komédiára. Amikor a sajátosban, a konkrétban, a korhoz kötöttben kijelöli a vígjáték legfontosabb tartalmi karakterisztikumát, megtalálja azt a fogódzót, melyhez kapcsolódva a komédiát esztétikailag mint értéket méltányolhatja. S ebből a szemszögből teóriája teljességgel konzekvens, s rendszere zárt. A korabeli esztétikai műveltség lehetséges szintjét tekintve pedig meglepően érett, s számos ponton napjainkig érvényes. Az az osztályozás például, melynek alapján a komikum különböző típusait és fokozatait felsorolja és jellemzi, a legtöbb kézikönyvben változatlanul megállná a helyét. Feltűnő viszont, hogy mennyire ódzkodik a humornak a mindennapi életben jelentkező formáitól, melyek egyébként bizonytalannal elválaszthatatlanok a komikum fentebb nemeitől. Az ő olvasatában a vígjáték, kivált annak klasszikus mintái, komoly dolognak tekintendők, melyeknek szelleméhez szinte méltatlan a felületes nevetgélés. Olyannyira, hogy az ekkoriban már kibontakozó, az úgynevezett polgári vígjátékban használatos prózai formát is kifogásolja, hiszen meggyőződése szerint a műalkotás igazi rangját a verses forma adja meg. Ez a vélekedés eltér a fejlődés valóságos irányától, e vonatkozásban Kölcsey felfogása kétségkívül régiesnek mondható. Nyilván a szigorúan vett klasszicista poétika hagyománya ez. Bár ez idő tájt lelkében rég eltávolodott már Kazinczytól, ízlés-normáinak hatása még nem múlt el.

Különösen azokban a fejtegetéseiben nyilvánul ez meg, melyek a magyar vígjáték költői nyelvével kapcsolatosak. Mivel az alkomicumot tartja a vígjáték legtermékenyebb szférájának, szükségképpen kell a vígjátékban egy a fennkölttől eltérő jellegzetes tónus, melyben az alrendű, s hazánkban e vonatkozásban leginkább a népi vagy népies figurák megnyilatkozhatnak. Kölcsey ezt az írói szándékot semmiképpen nem bízna a véletlenre, s ellene szegülne mindenféle vaskosságnak, vidékies rögtönzéseknek, a szabályozatlanság állapotainak. Az egységes nyelvi norma szellemében, s bizonyos vonatkozásban Kazinczy nézeteinek jegyében, egy olyan stílusréteget jelöl ki a vígjáték alrendű komikuma számára, amely egységesen, a vígjátéknak ebben a tartományában stilisztikai szabályként lenne értelmezhető. Oly messzire megy el javaslataiban, hogy a palóc nyelvjárást jelöli ki az egyszerű, mondhatni együgyű népies figurák megszólaltatásának módjaként. Kölcsey komikumra vonatkozó teóriáját méltatva többnyire elsiklunk e nem túl szerencsés ötlet fölött, s irodalmi viszonya-

ink, ízlésreformunk fejletlenségéből következő, feledésre méltó elképzelésnek tartjuk csupán. Pedig e propozíciónak megvan a maga logikája, s a gondolatmenet felől nézve a koncepció elszakíthatatlan része. A fenségestől a nevetségesig, a kifinomulttól a hétköznapiig terjedő skálán mindennek kijelölt helye van, egy-egy tónus, nyelvi réteg csak a maga osztályában használható esztétikailag érvényesen.

A tragédia szabályaival való belső összefüggést jelzi az a fejtegetés, mely a sors-szerűsége utal. Kölcsey ugyanis finom érzékkel figyel fel a véletlenek szerepére a vígjátékban. Amikor a komédia szerzője már kellőképpen összebonyolította a helyzeteket, amelyekből már a logika szabályai szerint nem tudnak a főbb szereplők kibontakozni, akkor a véletlenhez fordul segítségért. A véletlen azonban kényes eszköz a cselekményfejlesztésben, hiszen visszamenőleg is hiteltelenítheti az addig történeteket. Jogosultsága akkor van, ha magasabb erők sejlnek fel mögötte, mint a tragédiában. Itt azonban a véletlen csak látszólagos, alapja a tragikus félreértés amely a súlyos következmények láncolatát idézi elő. A komédiában azonban inkább a deus ex machina formájában fordul elő: a véletlen ugyanis megold olyan helyzeteket, melyek a maguk logikája szerint sohasem oldódhattak volna meg. Nem kisebb rangú szerzőnek mint Molière-nek veti szemére az ilyen típusú beavatkozásokat. Ezzel, nyilván akaratlanul, pusztán a cselekménybonyolítás szemszögéből világít rá Molière vígjátékainak egyik feltűnő sajátosságára. Arra nem gondol, s ezt a maga korában aligha vehette észre, hogy e „logikátlan” kibontakozások voltaképpen a királyi igazságszolgáltatásnak tett gesztusok, s az ily módon helyrebillent világrend eszméjének megnyilvánulásai. Ez a mozzanat persze már az értelmezés kérdése, dramaturgiailag kétségkívül fogyatkozás: Kölcsey erre tapint rá figyelemre méltó biztonsággal.

Abban természetesen, hogy Kölcsey oly szigorúan ítéli meg a helyzetkomikumot, sőt szinte kizárja az igényes ábrázolás szférájából, van valami szükségtelen gravitás, hiszen végül is vajmi kevés marad a humor atmoszférájából, ha az időhöz kötött sajátosat az örök emberi terrénumához tartozó jellemből vezetjük le. Ugyanis a nevetséges, tehát valamiképpen morálisan fogyatékos jellem és a komikus helyzet között összefüggés áll fenn. Az ilyen helyzet voltaképpen nem más, mint a jellemben rejlő komikum érvényesülési módja. Aligha képzelhetnénk el vígjátékot komikus szituációk nélkül. Egészen más kérdés, ha ezek erőltetetten, az adottságoztól elszakadva, úgyszólván a mulattatás kedvéért jönnének létre. Hiszen bizonyos körülmények között, véletlenek eredményeként bárki nevetséges helyzetbe kerülhet, s előadódhat olyan eset, amikor tekintélyes és erényes embereken ostoba tökfilkók hahotázhatnak fölényesen. Az ilyen helyzet azonban tartalmilag, gondolatilag nem releváns; a nevetés pusztán fiziológiai kényszere nem tartozik a komikum körébe. A teoretikusnak éppen az a dolga, hogy az ilyenféle esetlegességeket a műfaj szabályaival kirekessze, s ezeket a mesterségbeli hiány körébe utalja át. Kétségtelen, hogy a szórakoztató irodalom gyarló művelői gyakorta elkövetik ezt a vétséget, s a kritikusnak feladata erre rámutatni. A helyzetkomikum azonban önmagában véve, mint kategória, nem valamiféle alacsonyabb, esztétikailag redukált változata a humornak, hanem egyik eszköze, amely akkor válik hatékonyvá, ha karaktereket domborít ki, mintegy „kihozza” a jellemnek éppen az ilyen szituációkban megmutatkozó sajátosságait. Igaz, Kölcsey a maga korának szórakoztató-iparosai között igen sokszor felfigyelhetett a helyzet és a jellem összehangolatlanságára, a minden áron való mulattatás görcsös akarására, az igénytelen közönségnek szánt, s inkább a színház megtöltését, mintsem valamiféle ábrázoló szándékot érvényesíteni akaró nem éppen

nemes ambíciókra, s e körülmény bizonnal elkedvetlenítette. Innen szigorú és katórikus ítélete.

Lényeges felismerés, ha talán nem is éppen eredeti, hogy a pusztá szellemesség még senkit sem avatott vígjátékíróvá, ehhez ugyanis több szükségeltetik, mint az elme játékos képessége. Más dolog sziporkázó ötleteket felvillantani, szójátékokat rögtönözni, mint azokat történetekbe, helyzetekbe konzekvensen átültetni. Tekintélyes névre hivatkozik Kölcsey. Megjegyzi, hogy köztudomásúlag kevés férfi létezett valaha is, aki oly szellemes lett volna, mint Voltaire. Mégis, aligha állítaná bárki is, hogy Voltaire vígjáték-kísérletei e vonatkozásban meggyőzőek lennének. Vélhetőleg ez a meggyőződése összefügg azzal az ítéletével is, hogy a komikum erőltetése kiváltképpen gyakran fordul elő a verbális humor területén. A pusztán verbális elmésség veszélyét nem véletlenül kapcsolja össze a helyzetkomikum túlzásaival. Bizonyíték ez a megfogalmazás is: „Ilyen az is, midőn Plautusnál a reménnyel biztatott úrfi (filius fam.) a szolgát saját hátán lovagoltatja. Ezen megjegyzés alá tartozik gyakran a csupa szóbeli elméskedés is, ha benne visszatoló utálattal érezteti magát a nevetésnek keresése.” Ezt a veszélyt Kölcsey a mi irodalmunkban is látja, s rögtön megjegyzi, hogy „... nem lesz talán szükségtelen írónkat tőlök visszainteni; annyival inkább, mert a Molièreből hozott példaként, itt a nagyerejűek is tántoroghatnak.” Azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy Kölcsey olyan meggyőződései is, melyeket kritikai tevékenysége idején vallott, mintegy igazolást keresnek maguknak ebben az elméleti tanulmányban. Ezért követi az előző megállapításokat az a passzus, mely kivételesen a magyar irodalomra vonatkozik. Ezt olvashatjuk: „Csokonainak, úgy hiszem, imádói is meg fognák vallani, hogy például azon pár sor: *Csak pénzében lennék vice, / Megölelném historice*, nem tartozik a nevető Múzsá szerencsés ömledezései közé. Az ilyenekre épen úgy nem vala szükség, mint a *Vígjáték* című sok szépséggel bíró darabban az ifjú úr fején felejtett hálósapkára; mint Fáynál a nagymájú lúdra, s hogy egyebet ne említsek, a meseíró görcsös orráról tanító cikkelyre.”

A komikai nem ezen eltévelyedései csak akkor kapnak kellő megvilágítást, ha tekintetbe vesszük ama válfajokat, s közöttük azt a sajátos látószöveget, amelyből a humor természetes adottságai kijelölhetők. A komikum egyik ilyen jellemzője, amely egyébként lélektanilag is alátámasztható: a meglepetés mozzanata. Olyasféle történik ugyanis, ami az olvasó vagy a néző várakozásával ellentétes. Szöveget olvasunk, beszédet hallgatunk, amelynek gondolatmenete a logika szabályai szerint egyfajta elvárt irányba halad, s ebbe a gondolatmenetbe a befogadó rutinszerű módon beleilleszkedik, mígnem egyszerre, hirtelen, a befogadót illetően felkészületlenül, valami történik. Egy fordulat, a beszédhelyzet hirtelen változása, egy olyan információ bukkan elő, amely az addig leírtaknak (elhangzottaknak) az addigiakkal ellentétes értelmet ad. Ez a felismerés meghökkentő, az egész addigi gondolatmenetet a hirtelen felismerés erejével új megvilágításba helyezi. E villanásszerű rádöbbenés feszültséget okoz, melyet rögtön fel is old, innen a nevetés. E fejtegetésekbe nem kívánunk belebocsátkozni, e kérdések taglalása a komikum általános elméletének feladata. Kölcsey sem vizsgálja, adott és magától értetődő tényként kezeli (noha korántsem az), inkább egyes változatainak megemlítésére törekszik.

Közismert az a sajátos helyzet, amikor valaki, s általában az egyszerű emberek, valamely jelenséget vizsgálva, a tárgyat övező konvencióktól és előítéletektől mentesen, a maguk együgyűnek tetsző, józan logikája szerint sokkal lényegesebb felismerést juttatnak érvényre, mint ami a művelt gondolkodás sémái szerint az adott jelenségről elmondható. Az ilyen típusú szövegek egy ideig badarságoknak tetszenek, mígnem a

másról vagy rosszul beszélés örve alatt logikai telitalálatok hangzanak el, s most már megfordul az irány: a szokványos bölcs beszéd válik üressé, s a látszólagos együgyűség egyfajta különös bölcsesség alakját ölti magára. Ezt az eljárást alkalmazták számosan, amikor az úgynevezett vademberrel mondatták el társadalomkritikájukat. Általában az úgynevezett alkomicum ereje abban rejlik, hogy fenntartás és mellékgondolatok nélkül, közvetlenül hangzanak el azok a vélekedések, melyeket a „kisember” a maga környezetét illetően megformál. Státuspolitika, tudomány nem korlátozozza, ezzel szemben viszont a maga bőrén érzi mindazt, ami a főntebb régiókban történik. És ha már nem is képes az ott született döntések befolyásolására, véleményét a maga körében nem rejti véka alá, sőt azok kicsúfolására is nagy hajlandóságot mutat. Mindezt azonban természetes reagálásként teszi, s ezzel életének kendőzetlen körülményeit is érzékelteti, mintegy önmagát, jellegzetes miliőjét is ábrázolja illetén tevékenységével.

Így áll elő az az alaphelyzet, melyet Kölcsey a következőképpen jellemez: „A kómicum annál ingerlőbb, mennél praetensiótlanabb alakot tud magára venni; s ezért a kómicusok alkalmasint értik a mesterséget: mint kelljen bizonyos gyermekinek látszó ártatlansággal, tetteve tudatlanul fejteni ki az elmésséget, hogy így az elmés gondolat elméletlennek tetsző alakból váratlan ellenkezéssel lepjen meg. A kómicai elmésség ezen gyermekded ártatlansága *naivnak* neveztetik...” Végeredményben ez a naiv hangvétel az, amely talán leginkább magyarázza az alkomicum, csakúgy mint a komikai nem egészének legidőtállóbb eredményeit. Így tehát korántsem véletlen, hogy a vígjáték mindenkor legnagyobb mesterének Arisztophanészt tartja, az újabb korban pedig Molière-t jelöli meg a legkiemelkedőbb szerzőnek. Ám ez utóbbi esetében hozzáfűzi, hogy a francia vígjáték nagy mestere a görögöt azért nem érthette el, mert neki „... a párizsi udvar szemöldökhunyorításait figyelemben kellett tartania.” Arisztophanész érdemeinek ily feltétlen elismerése nem pusztán az antikvitáshoz való klasszicista vonzalom jele. Sőt bizonyos értelemben ellentmond ama nyomatékkal hangsúlyozott ízlésnek is, mely annyira irtózik a parlagiástól, az obszcenitásról nem is szólva, sőt még az idevágó stiláris fenntartásoknak is. Nyoma sincs annak, hogy Kölcsey itt és ebben a vonatkozásban a Kazinczy-féle neológiaiót sugallt finomkodás képviselője lenne. Véleményének elvi alapja a következő:

„A nagy titok az: miként lehessen a nevelés legelső lépcsőjét a legfelsőbb szépséggel, s a legbájosb alakú gráciával egybeolvasztani? Hogy itt a szépség és grácia nem úgynevezett csinos világ véleményétől függesztetik fel, megtetszik onnan, mert azt, amit *burlcszk* névvel neveznek, s ami éppen a csinos világ tónusán túlcapongó komikumot jelent, semmi jussal nem lehet a szépművészet tartományából kirekeszteni; és ez az, ami a feleletet az ízlésre nézve tett kérdésre megnehezíti. Mert látni való, hogy a legfőbb ízlés s a legfőbb ízetlenség sehol sem állanak egymáshoz közelebb, mint komikum leggazdagabb forrásai körül. Csak az léphet itt bátorsággal, akinek saját kebelében világít a vezérfáklya, az, akinek példákra és regulákra van szüksége, legjobbat teszen, ha magát örökre visszavonja.” Tehát a komikumra nem érvényesek a nyelvi csinosság, de lehet mondani, a témabeli választékosság megszokott ismérvei. A kérdés azonban mégsem ennyire egyszerű. Másutt ugyanis, Herderre hivatkozva, éppen az ízlést jelöli meg mint mindenféle ábrázolás egyetlen és legfőbb korlátját. Bizonytal arról van szó, s e körülményt az ízlés meghatározatlan jellege is aláhúzza, hogy éppen itt van szükség ama bizonyos „vezérfáklyára”, amely az ízlés határain belüli terrénumot megvilágítja, de bizonytal nem a szokványos, a konvencionális, a nyelvi választékosság szűkebb értelmén belül. Másrészt — akár a klasszicista meg-

győződés határai között vagy netán már a romantika elvei szerint — ebben a vonatkozásban is döntő ama bizonyos művészi ösztön, az alkotó erő, amely az írókat ilyen imponderabilitásokban a legkönnyebben és legbiztosabban eligazíthatja.

A „művészség” egyébként is központi kategóriája Kölcsey irodalomról való gondolkodásának. Mivel életművét úgy őrizzük emlékezetünkben, s nem is ok nélkül, hogy a nemzeti-társadalmi problematika emelkedett hangú kifejezője, munkásságának megítélésébe néminemű irányzatosság árnyalata vegyül. Ezt a véleményt kiváltóképpen erősítette Révai József mindmáig hatékony koncepciója. Még ha ennek politikai alapja és színezete sokat változott is, Kölcsey nemzetcentrikus, s ebben a vonatkozásban prófétikus jellegű gondolatvilága és hanghordozása irodalmi gondolkodásunkban jelentős szerepet tölt be. A politikus költő és költőpolitikus karizmatikus alakja érinthetetlennek látszik: a költő nem egészen idevágó gondolataival szemben vagy gyanakvás támad, vagy pedig egyszerűen elkerüli a figyelmet. Pedig Kölcsey nemzettudata, s ezt kifejező munkássága elsősorban nem hazafias küldetésstudatból táplálkozik, hanem történetfilozófiai meggyőződésből, egy bontakozó liberális erénytanból, melynek korabeli terepét egy adott politikumban jelöli meg, mint az általános emberi megvalósulásának korabeli lehetőségét. Kölcsey szobra, a Kölcsey-sztereotípus, mondhatnánk, visszahatni látszik valóságos személyiségére, tényleges eszmévilágára.

Pedig művészetszemléletében ott van a játékoság mozzanata, az arisztotelészi mimesis tanítása. A populáris esztétikával szemben, melynek ismertebb szerzőit tanulmányozza, nem hisz abban, hogy az íróknak — költőnek kötelessége lenne valamiféle köznapi, aktuális erkölcsi normákat szolgálni. Sulzer tanításával szemben, s éppen a komikumról szóló írásában, azt vallja, hogy a mű célja nem lehet valamilyen morális tétel igazolása, s ebben, tudva vagy nem tudva, Goethe oldalán áll. Ha már a weimari klasszikánál tartunk: a schilleri eszményítés jogosultságát is kétségbe vonja. Azt az eszményítést, melyre maga is hajlamos volt, de ez részben a neológia stílusából, másrészt „graecizáló” törekvéseiből és legfőképpen egyéni életének viszonylagos élményszegénységéből s az e tényhez társuló elvontságból fejthető meg. Mint teoretikus azonban e sajátosságokat egyáltalán nem emelte normává: ő maga e rá jellemző stílust a partikularizmus, a lokális elleni küzdelemben használta fel, mintegy arra törekedve, hogy általa mintegy fölébe emelkedjen annak. A komikumról szóló elmélkedései viszont arról tanúskodnak, hogy az emberileg lényeges megragadása és kifejezése volt számára a legfőbb követelmény, s ezen belül a tipikus, életszerű környezet megörökítése, ami egyúttal a magyar irodalom vonatkozásában a leginkább szolgálhatta volna az úgynevezett nemzeti jelleg érvényesülését. Nyomasztotta természetesen, hogy a hazai irodalomban e vonatkozásban igazi és meggyőző példákat hozni nem tudott, s írása hangneméből ítélve Kisfaludy darabját is inkább jobb híján emlegette. Azt viszont mindennél inkább előbbre valónak tartotta, hogy a jövőben meggyökeresedő magyar vígjáték tisztázott, igényes követelmények szerint fejlődjön.²

A Kazinczy hirdette kópia-elvben ekkor (munkája 1827-ben jelent meg) nem hitt már, sőt egyenest veszélyesnek érezte a műfaj hazai meggyökeresedése szempontjából. Az utánzásnak, de kivált a nálunk elterjedt adaptációnak számos példájáról értesült. Szokványos eljárás volt például Kotzebue darabjait megmagyarosítani. A hősöket ennek megfelelően magyarosan hangzó (sok esetben azt szabadon lefordító) névvel látták el, s ezzel valamiféle hazai hangulatot igyekeztek a színjátszók felkelteni. Kölcsey határozottan leszögezi, hogy az ilyesmi mit sem ér, sőt a darab hitelét tovább rontja, hiszen a magyarnak álcázott figurák idegen szokások, más viszonyok szerint

mozognak és cselekednek, ezért tetteik a magyar néző számára motiválatlannak tetszenek. Az adaptálás tehát téves eljárás, ilyen módon irodalmunkat gazdagítani nem lehet. Ebből az is következik, hogy a nemzeti jelleg csakis a reális, az adott környezetre jellemző körülmények, egy közösség számára felismerhető, tapasztalatilag ellenőrizhető figurák ábrázolásával ragadható meg. „Ha azt akarjuk, hogy magyar kómikusok legyünk, itthon kelle a kómikumnak forrásait felnyitni, kölcsön, pusztá formánál egyebet, nem vehetünk.”

Amennyire elítéli Kölcsey az üres verbalizmust, az erőltetett nyelvi humor talán leggyakoribb megjelenési formáját, olyannyira keresi azokat a lehetőségeket, melyek a komikumot illetően magában a nyelvben rejlenek. Megjegyzi, hogy a komolyságnak csakúgy, mint a vidámságnak, minden nyelvben megvannak a maguk „tulajdon szavai, szórakásai és szólásformái.” Az alkómikum, mint a komikai nem erőteljesebb változata, lényegénél fogva kötődik az alsóbb néprétegek világához. Ezért kézenfekvő a következtetés: „A legnagyobb kincsek erre nézve bizonyosan a köznépi nyelvben fekszenek. Egyetlenegy példabeszéd, egyetlenegy saját szójárás, sőt gyakran egyetlen szó vagy csak accent a közember nyersen tréfás vagy egyszerűleg naiv beszédében is ellenállhatatlan behatást csinál” – írja Kölcsey. Jól tudja azonban, hogy ennyi, tehát az úgynevezett köznépi nyelv ismerete önmagában véve nem elegendő. Meg is fogalmazza tüstént: „De itt valami több kívántatik annál, amit a boldogult Dugonics cselekedett. A jó öreg a pesti vásárokat a falusi szekérrudakon ülve töltögeté, s példabeszédek és szójárások után leskelődött. . . Ez alkotó erő nélkül, hogy rövidség okából csak a példabeszédeknel maradjak, vagy csak pusztá katalógust fogsz rólok adhatni, vagy legfeljebb egy Etelkába temetheted őket: azalatt míg Cervantes tolla alól oly nyelv tűnik fel, mint a Sancho Panzáé, melyben a különben figyelmet nem érdemlő mindennapiság az élet legelevenebb színével tündöklük.”

A mérce jól felismerhető, noha szinte már méltánytalannak érezzük Dugonics és Cervantes ilyenfajta egybevetését. Annyi bizonyos, hogy Kölcsey számára ama köznépi nyelv, a mindennapiság azon síkja, melyet emleget, pusztán alap, irodalmivá, esztétikailag értékessé akkor válik, ha a művész ihletett keze illeti. Még a palóc dialektus ilyen célra való felhasználásának nem éppen szerencsés ötlete is más megvilágításba kerül ebben az összefüggésben. Ugyanis a lokálistól, a pusztá kuriózumtól való elvonatkoztatást szolgálná egységes irodalmi használata, a fő cél, hiteles jellemek ábrázolása érdekében. Az alkómikumnak az egész tanulmányon áthúzódó kiemelése természetesen egyáltalán nem jelenti azt, hogy Kölcsey kizárólag ebben a téma- és stílusrétegben látná a komikum forrásait. Minden haszna és termékenysége mellett az alkómikum, az együgyű vagy népies csak a konvencionálissal, az emelkedettel együtt adná ki a komikum tartományát, hiszen éppen az összemérésből állnak elő a nevetséges helyzetek. Ám többször is nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a nevetséges nem azonos a komikummal, ugyanis a nevetséges pusztán helyzet, váratlan fordulat, egy hirtelen tudatosuló ellentét, míg a komikum egy sajátos látószög, mely a drámában folyamatszerű, s a vígjátékban csakúgy, mint a tragédiában, a történet körül szerveződik meg. Ebben a tekintetben Jean Paul nézetét osztja: „*Sors* igazgatja, mond Jean Paul, a szomorjátéki akciót, *eset* a vígjátékit. . . Az *eset* nem jelenhet meg úgy a szomorjátékban, mint például az eposzban, hol az a legfontosabb történetek forrása lehet, az tagadhatatlan; de tagadhatatlan az is, hogy mellesleges befolyással belevegyítheti magát. . . A különbség a víg- és szomorjáték esete közt alkalmasint csak a következésben fekszik, mivel itt komoly, amott nevetséges szcénák fejlenek ki belőle. Egyedül ez a nevetséges kifejlés az, ami a vígjátéki esetnek bohó arcot kölcsönöz.”

Ez utóbbi megállapítás már azt a tételt is tartalmazza (Kölcsey példákat is sorol Shakespeare és Molière műveiből), miszerint a tragikust és a nevetségest sokszor csak az a bizonyos egyetlen lépés választja el egymástól. Mindez azt bizonyítja, hogy Kölcsey mindvégig a drámai műnem egységében gondolkodik. Megfogalmazza azt is, hogy a műegész önálló entitás, tehát a műnek megvan a saját belső törvénye, amelynek következtében a dolgok történnek: „Minden drámai műv egy egész világ magában, s mindennek, ami ott történik, saját határain belül kell venni származást és nevedést.” Ez a gondolat kétségkívül korszerű. Hozzá kell tennünk, hogy a mű világának szuverenitása Kölcseynél nemcsak a drámára vonatkoztatható, áthatja egész művészet szemléletét. Tehát amikor a haza és emberiség nagy kérdéseihez, de akár aktuális problémáihoz nyúl, akkor is elzárkózik mindenféle alkalmi költészetnek a körében oly gyakori csábításától. Annál is inkább, mert számára az egyedi, a véletlen ismeretelméletileg is mérlegelésre váró téma, a művészi alkotásban pedig a két kategória csak oly mértékben és olyan módon kaphat szerepet, mint az egésznek valamely funkcionális része. „A váratlan, azaz: ami úgy bukik előnkbe, hogy azt előre semmi oknál fogva nem sejdíthettük, a maga helyén van az akció lebonyolódásakor, mert akkor az egészhez csatolhatja magát, s új meg új szituációkat hozhat elő, melyek a részvételt nagyobbítják.”

A váratlan, a véletlen, az egyedi a mű sajátos világában ilyen módon kap szerepet. Külső, a műtől idegen tényezőnek azonban semmiképpen nem szabad az akcióhoz járulnia. Ebből a szemszögből a mű kifejelete a kritikus pont. „A feloldásra nézve egészen másképp van a dolog. A lebonyolódással, úgy látszik, a drámai világ bezárva van, többé semmi külső ahhoz nem jöhet, hanem belőlről kell feloldatnia...” Kölcsey fejtegetései természetesen figyelembe veszik a regény (román) és dráma közti különbséget a véletlen történetalakító funkcióját illetően, melyeknek lényege az adott mű befogadójának eltérő viszonyában jelölhető meg. Az elbeszélő próza esetében ugyanis az olvasó mintegy beavatottként viselkedik, tehát számára az adott információmenyiség — némileg anakronisztikusan szólva — a mű szerzőjének ismereteivel azonos. Így tehát az egyedi eset megvilágíthatja a regényhős jellemének valamely oldalát, s így a jellemzés egyik lehetséges, sőt fontos eszköze. A dráma világában viszont minden a néző szeme előtt, füle hallatára történik. Ami az adott helyzetből, a dialógusok menetéből nem érthető, annak a műben nincs helye. Az akciótól távoli események és személyek befolyása olyan új információ, amely nem a helyzetből, az akcióból fakad, és attól független, s ezért el nem fogadható, a nézőnek a mű belső logikájával ellenkező megoldást sugall. Megtöri a művészi illúziót, zárójelbe teszi a jellemfejlődés törvényeit.

Az alkotó és a befogadó sajátos viszonya az újabb kutatásoknak is egyik kedvenc témája, s mondhatni, hogy a terminológia kifinomodottságon túl a Kölcseytől forgatott esztétikai munkák, s az ő avatott megfogalmazásainál lényegbevágóan többről ezek eredményei sem tanúskodnak.³ A klasszikusnak tekinthető megfogalmazások előnye kétségkívül az, hogy nehezen haladhatók meg. Az eddigiekből is nyilvánvaló, így például Cervantes emlegetéséből, hogy Kölcsey ugyan a drámát, közelebbről a komédiát választja szűkebb tárgyául, a humor általánosabb definícióját nemcsak innen meríti. Az ironia fogalmának leírásakor például, melyet történetileg Szókratész-től származtat, elsőként a szelíd, komolysággal teljes tréfát említi meg. Véleménye szerint ugyanis a hellénektől idegen a humor, mert annak „... vegyületei heterogeenek egymással, azért természetesen önmagával küzdelemben álló, extrémumtól extrémumra csapongó lélekállapotot teszen fel, mely a hellén művészség szellemében

gondolt szépség nyugodalmával ellenkezik.” Az ilyen és ehhez hasonló tételek körében természetesen találhatók ellentmondások. Gondoljunk az éppen tőle hangsúlyozottan emlegetett Arisztophanészre. Annyi azonban bizonyos, hogy a rendelkezésére álló szakirodalom alapján igyekeznek a komikum egyes változatainak lehetőségig pontos meghatározására. Így az iróniát, immár az újabb irodalom szellemében, úgy jellemzi, hogy „...tréfájában komolyság van, szelíd ugyan, de minden szentimentalizmus nélkül.” Ezzel kimondatlanul is hangsúlyozza az irónia első renden intellektuális jellegét. Az irónia szelídségének tényezőjét is visszavonja mihamar, Swiftre gondolva. Ezt írja: „Stílusát az iróniának csendessége bélyegzi, s mégis az egész míven . . . boszszús érzelem lehel magát keresztül.”

A további részletezés helyett elégedjünk meg azzal a megállapítással, mely a humor és a pátosz kapcsolatára utal: „Ez a pátosz az, mely Shakespearenél a poéta nyelv segédével oly magas erőben tűnik fel, ez a pátosz az, mely Swiftnek nyugodalmas előadásában azáltal ráz meg bennünket, mivel ez emberi kicsinységet, az emberi alacsonyág mértékét oly elkésérítőleg érezteti; mely éreztetés az ideálba emelkedő humornak talpköve.” E helyen, amellet, hogy most már egyáltalán nem pusztán a komédiáról esik szó, kiviláglik az erkölcsi felháborodásnak az az érzete, mely nemcsak az iróniának ad mélyebb tartalmat, hanem a szelídebb, szentimentalizmussal átszótt, enyhített komikum élet- és világszemléletének is alapja lehet. Ez az a bizonyos „ideális” humor, mégpedig vélhetőleg nem az eszményítés szellemében, hiszen ez Kölcsey fejtegetéseinek ellentmondana, hanem tisztasága, emelkedettsége, s végső soron bölcsessége, a kifejezés más tónusaival való egyenértékűsége értelmében. S ha a költőről bizton állíthatjuk is, hogy habitusát végső soron nem a humor iránti hajlama jellemezte, az már aligha tagadható, hogy az irónikus látásmód korántsem volt tőle teljesen idegen.

A tanulmányban előfordul Sterne neve, s hivatkozás történik a jeles angol szerző *Tristram Shandy* című regényére. E műben találkozunk ugyanis azzal a játékosággal, az intellektuális fölény ama villódzásával, amely Kölcseyre mély benyomást gyakorolhatott. A Sterne-i humor — Szauder József megfigyelése szerint — fellelhető az *Országgyűlési Napló* egyes passzusaiiban.⁴ Igen valószínű, hogy az ilyen módon vállalt sajátos stílus nemcsak Sterne még ekkor is élő népszerűségének köszönhető, hanem annak az egyezésnek, mely ezt a típusú intellektuális játékoságot, a viszonyok leírásának és kommentálásának szellemileg fölényes gesztusát indokoltta és lehetővé tette. Kölcsey intranzigens morális karaktere, erkölcsi szigora személyiségjegyként is feltételezi a fogyatkozások megítélése iránti érzéket. Személyiségének másik karakterisztikuma a filantrópia liberális szellemisége, amely viszont megbocsátó nagyvonalúságot von maga után. A belátásnak és a kérlelhetetlenségnek ez a sajátos erőegyensúlya az, ami Kölcsey ítéletének nemcsak morális tartalmát, hanem hangnemét is meghatározza. Ebben a szellemi állapotban benne rejlenek az emelkedett irónia lehetőségei, s ezek számos esetben kifejezésre is jutnak, tüzetesebb vizsgálat számos példával szolgálhatna stílusának e vonásait illetően.

Végezetül: a *Leányörzö* bírálatának ürügye alkalmat adott Kölcseynek, hogy a humor természetére vonatkozó fontosabb nézeteket, melyek az akkortájt sokat emlegetett, elsősorban német esztétikai irodalomban megfogalmazódtak, összefoglalja. Ezeket azonban saját szuverén gondolataival egészítette ki, s egy rá jellemző rendszerbe foglalta, s a tanulságait a bontakozó magyar irodalom szolgálatába állította. Csakúgy mint gondolatrendszerében, melynek tengelyében az alkotó tehetség, az eredetiség áll, a valóságos irodalomban, kora magyar humoros irodalmát illetően sem elégszik

meg azzal, hogy az funkcióját jól-rosszul betölti, hanem a teoretikus kínos állapotját vállalva egyetemes érvényű mércét állít elébe. Merészen, szinte könyörtelenül hivatkozik a halhatatlan görög példára, s ebben nem pusztán klasszicizáló ízlés sejlik fel, hanem a művészi igény abszolút teljességű léptéke, mint egyedül lehetséges, noha bizonyonnyal ideális követelmény. Ez a követelmény akkor is hatékony lehet, ha a teljesítmény adott esetekben nem igazolja. Az igény hiánya viszont értékes és maradandó irodalom kibontakozását eleve lehetetlenné teszi. Csak az örök példák segíthetnek az ellen, hogy a tetszés gyorsan múló, napi feltételekhez kötődő csábításaitól s az ehhez járuló talmi ügyeskedéstől a magyar irodalom megszabaduljon: „Bár költőink már egyszer a helléneket közelebbről ismerni elkezdének; az ő classica literaturájok helyes studiuma legtöbb sikerrel dolgozhatna azon veszélyes piperéskedés ellen, mely némely fiatalainknak versecskéiken ürességgel és incorrectioval egyesítve csillámlik.”

JEGYZETEK

¹A magyar komikumelméleteket legutóbb Szalay Károly tekintette át *Komikum, szatíra, humor* című kötetben. Bp., 1983. Kossuth Kiadó.

²Kölcsey idevágó nézeteit elemezte Kelemen Béla *Kölcsey a komikumról* című tanulmányában. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1894.

³Kölcsey esztétikai stúdiumairól még ma is

megbízható tájékoztatást ad Révhegyi Rózsa *Kölcsey mint aesthetikus* című művében. Bp., 1912. Athenaeum. Lásd még Nagy Endre munkáját: *A magyar esztétika történetéből*. Bp., 1983. Kossuth Kiadó.

⁴*Kölcsey Ferenc Válogatott művei*. Sajtó alá rend., jegyzetelte: Szauder József. Bp., 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó.

Lukácsy Sándor

Kölcsey: Vanitatum vanitas

contemnere vitam
Seneca

mortem contemnere
Seneca

1.

Az első hír Kölcseytől való; 1823 „ápril közepén” írja Szemere Pálnak: „Készülő félben van a Vanitatum vanitas”. Szemere június 12-én nyugtázta az elkészült mű kéhez vételét, és sikert jósolt neki: „A Vanitatum vanitas egyetemleg szólland mindenkihez.”¹ Verseinek 1832. évi kiadásában Kölcsey ezt írta a cím alá: „Februar. April. 1823.” A mű tehát lassan, hónapokig érlelődött.

Keletkezésének ideje fontos szakasz a költő életében. Kölcsey biztatóan indult el az írói pályán: fiatalon elnyerte Kazinczy támogató bizalmát, néhány barátja személyében figyelmes olvasókra tett szert, a *Tudományos Gyűjtemény* megnyitotta előtte hasábjait. 1817 azonban változást hozott: lasztóci leveleiben szembefordult Kazinczyval, Berzsenyiről írt kritikája botrányt kavart, anyagi gondok kedvét szegték, a költő visszahúzódtott csekei mogorvaságába. „1818–1823. Kölsén és Csekén igen igen keveset dolgoztam. . .” – írta később, 1833. március 20-án, önéletrajzi levelében.

Tétovázó és hallgatag évek után 1823 voltaképpen az újrakezdés esztendeje. Harminchárom éves, a krisztusi korban immár. Ekkor szánja rá magát igazán, hogy író lesz, publikáló író. „Én erősen férfíúi macacssággal – írja április 6-án Szemerének – feltettem magamban, hogy mindennemű környülmények közt, polgári és literátori bajokban nyugodt lélekkel fogom a pályát futni, melyre *fellépendő leszek*.” És ugyanabban a levélben: „Az idő fut, s a maradék nem fogja kérdeni, kik valánk, hacsak emléket nem hagyunk számára.” Dolgozni kell. 1823 januárjában megírja a *Hymnust*, és mert Szemerével folyóiratot terveznek, előveszi s befejezi abbamaradt munkáit, a vallásról szóló töredékeket, a leveleket a mesmerizmusról, az *Előbeszédet*, dolgozik a görög filozófusokról készített régi jegyzetein, az iliászi pörben írói becsületét védelmezi, új recenziók írására vállalkozik. Szemerének írt önéletrajzi levelében, 1833. március 20-án, így pillant vissza a lázas tevékenység hónapjaira: „Ezen epochában jöttél egyszer Csekébe, s láttad dalaim elsőt, s láttad a Vanitatum elejét. . .”

A lassan készülő költemény gondolatai és kifejezései beszivárogtak akkoriban keletkezett egyéb írásaiba. Április 11-i levelében Cato és Zrínyi halálát emlegette; az *Előbeszéd*ben „literátori *kakasviadalmak*”-ról írt, s föltárta szemléletének változását: „Volt idő, midőn a régieket imádva tiszteltem; s ismét más, midőn Sokratesben csak egy *kávéházi csevegőt*, s Camillban csak egy *guerillas kapitányt* találtam.”

Júniusban végre postázhatta a verset első olvasójának, Szemerének. Bár nem sietett megjelentetni, barátai körében ismeretessé vált. 1823. október 5-én Bay György arról tudósította, hogy a verset elszavalta Perényi Zsigmond beregi alispánnak; „Vanitas vanitatumodban a szép tömötséget ő is észrevette, s ezt többen is kedvelték. . .”²

1826 júniusában volt a költemény irodalmi bemutatója. Kölcsey ekkor Pesten járt, fölkereste Kisfaludy Károlyt, találkozott a fiatalokkal. „Kölcsey, Vörösmarty, Fáy, Szemere, Stettner! együtt valának” – lelkendezett Bajzának írt június 11-i levelében Toldy,³ aki ugyancsak jelen volt. Kölcsey, mint mindig, ezúttal is feszesen viselkedett, de a találkozó jobban sikerült, mint az a bizonyos, tizenhat évvel korábban, Berzsenyivel. A költő megengedte, hogy Szemere felolvassa a *Vanitatum vanitas* s néhány más versét; ő maga közben „egyik lábát a másikon lógatván, egészen elmerült, arca, mint egy szobor, nem változott, kezei majd a keszkenővel játszottak, majd pedig egy pipaszárral, majd egy borotvával.” A versek tetszettek. Toldy szerint: „Nem képzelheted ezen daraboknak szépségét! én csak lesütöttem szemeimet, hogy az indulat Kölcsey ölébe ne ragadjon. . .”

Toldy megszerezte a *Vanitatum vanitas* autográf kéziratát, s 1827. április 13-án elküldte Bajzának, megjegyezve, hogy a legelső postával juttassa el Stettnerhez, mert ő azt néki ajándékozta. A kézirat Stettnertől Fábrián Gáborhoz vándorolt, aki nagy tetszéssel olvasta: „A Vanitas vanitatum [. . .] előttem olyan kedves munka, hogy az lesz ezután a mindennapi énekem és imádságom. Mikor elolvastam magamban, így kiálték fel nagy fennszóval: Ejnye, baszom a lelke, de derék!”⁴

Bajza nem volt ennyire lelkes. „Szeretnék belőle – írta április 20-án Toldynak – néhány strófákat kihagyni, úgymint a 3., 5. és 6-díkat s a 4-díknak végső során változtatni, s ekkor a darab remek lenne. Ezek a strófák az embert kikapják azon lelket intő komolyságból, melly a dalnak többi sorain elöntve van.” Április 24-i válaszában Toldy kioktatta Bajzát: „Ami a Vanitasról hozott ítéleted illeti, az ugyan balabb nem lehet. Te lelket intő komolyságot keressz tónusában; azt pedig ki hihetné, hogy akit őrület nem bánt, komolysággal prédikálná ezeket. Ez egy elsötétült, elkomorult (verdüstert, nem ernst) léleknek hómora!” Toldy voltaképpen csak mentegette a verset, mert elismerte: ha komolyan lehetne venni, hogy „*Minden épül hitványságon*”, az valóban „furcsa filozófia volna”. „De tudom én, mi nem tetszik neked a kárhozott szakokban: nyúl, patkány, darázs, kakas, bohóság [. . .] *nemtelen* kitételek. . .” – és Shakespeare-re s a *Werther* szerzőjére hivatkozott: ők is leírtak efféléket, mit finnyáskodik Bajza. Június 4-én Bajza ingerülten válaszolt: „Amit a Kölcsey Vanitasa iránt felelsz, az nagyon el van hibázva. . .” – a darázs és a patkány tovább is sértette az ifjú kritikus ízlését. Az föl sem merült a vitában: ha kihagynák három szakaszát, mi maradna a versből?

Bajza leveléből kiderül, hogy amikor megkapta Toldytól a *Vanitatum vanitas* szövegét, már ismerte Szemere Miklós által. Úgy látszik tehát, több példány keringett kéziratban az írók között. Nagyobb nyilvánosság elé Toldy Handbuchjában (1828), majd Kölcsey verseinek első gyűjteményében (1832) került.⁵ 1833-ban Szemere arról értesítette barátját, hogy Eckstein (vajon melyik?) németre fordította a költeményt.⁶

A kritikai berkekben hosszú és zavart csend.⁷ S amikor Szontagh Gusztáv megszólalt, nem volt sok köszönet benne. Az „örökös harmonia” híve nem tudott megbékelni „a kétségbeesés és pesszimizmus költészeté”-vel, „bár byroni vagy hugoi energiával bírjanak is.” A meg hasonlítás filozófiáját fiatal művészeknél, mint a *Werther* és *A karthausi* írója, ideig-óráig meg lehet bocsátani, „mint állandó nézet azonban, meglett művésznél, nem igazolható. Költőművek végre, mint a Vanitas vanitatum, annyira ellenkeznek az igazzal, erkölcsi céljainkkal s az ész követeléseivel, hogy azokat bátran a lehetetlenek vagy inkább örültek közzé számíthatjuk.” Kölcsey szerencsére nem érte meg örüllté nyilvánítását, mert Szontagh írása csak 1842-ben jelent meg.⁸

Arany János sem értette meg rögtön Kölcsey versét. Egy ideig „csak tréfára” vette,

írja 1859. június 4-én Tompának,⁹ és roncsolt kedélyállapotba kellett jutnia, hogy fel-fogja mélyebb jelentését: „a napokban igen jó kedélyflastromra találtam bukkanni, s ez Kölcsey Vanitatum vanitasa [...] betű szerint hiszem, vallom és követem, kivált utolsó versszakát...” (idézi, de nem az utolsó, hanem az előtte levő strófát) „S azon vagyok, hogy minél inkább egy érzéketlen tuskóvá lehessenek, mert nem érezni — oly boldogság!”

2.

Az irodalomtörténet-írás Kölcsey versének mélyebb elemzésével adós maradt. Monográfusai¹⁰ többnyire beérték a tartalom ismertetésével, vagyis prózára fordították a költeményt, akár lelkesen írtak róla, mint Vajda Viktor,¹¹ akár fanyalogva, mint Angyal Dávid („bizonyos feszesség rontja a hatás tisztaságát”), akár vállveregetően, mint Vértesy Jenő („Ez költői és szellemes, de ezeket az ellentéteket így újí hét versszakon keresztül”). Értelmezésében nem tudtak megegyezni. Vajda Viktor szatírának tartotta, Gyulai Pál a keserű humor művének,¹² Hatvany Lajos a világfájdalmas spleen csekei változatának,¹³ Kornis Gyula kultúrakritikának és sztoikus filozófiai költeménynek, Révai József a rendi korlátoltság és a nemesi szájhazafiság gúnyos kritikájának,¹⁴ Kerecsényi Dezső a megfordított távcső adta látás metaforájával intezte el, Horváth János szerint¹⁵ Kölcsey „egy rossz órájában” írta — vajon Corneille, Prior, Gryphius, Lenau, Nörwid is egy rossz órájukban írták vanitas-verseiket, vagy csak Kölcsey?

1968-ban jelent meg Szauder József részletes tanulmánya;¹⁶ úttörő munka, mely a szakmai közvéleményben nagy tekintélyre tett szert. Horváth Károly „mélyreható elemzés”-nek mondja, s a maga értekezésében, melyet Kölcsey verséről írt, részben követi, részben kiegészíti.¹⁷

Szauder József számos jó megfigyelést közölt, de a mű értelmezésének kulcsát nem sikerült meglelnie. Annak ellenére, hogy Bajza úgyszólván a kezébe adta.

Bajza, miután elhagyandónak mondotta a 3., 5. és 6. strófát, így folytatta levelét: „Nagyatyámnak egy régi énekes könyvében ismertem ilyen formát, mint ez a darab, s gyermekkoromban könyv nélkül tudtam, mert igen szerettem. Ha jól emlékezem, így kezdődik: *Cur mundus militat sub vana gloria...*” — és még hat sort idézett a latin versből.

A *Cur mundus militat* kezdetű ének, a hagyomány szerint Jacopone da Todi szerzeménye, a XVI. századtól kezdve sokáig igen népszerű volt hazánkban. Először Huszár Gál énekeskönyvében jelent meg (1574), latinul és magyarul, majd újra meg újra kinyomtatták, rendszerint mind a két nyelven és dallamostul: Bornemisza Péter (1582), Hajnal Mátyás (1629), a *Cantus catholici* (1651), a Kájoni-énekeskönyv (1676), Illyés István (1963), Sartorius János (1730), és bár főként katolikusok énekelték, bekerült református gyűjteményekbe is.¹⁸ Közismert voltát mutatja, hogy paródia készült róla latin nyelven.¹⁹ Első sora gyakran állt nótajelzéseként más énekek előtt; vallásos iratokban, prédikációkban idézték;²⁰ Kölcsey egy kortársa mint „keserves szabású ének”-et említi.²¹ A magyar szövegnek több variánsa volt; legelterjedtebb protestáns változata így szól:

1. Mit bízik e világ ő dicsőségében,
Mellynek szerencséje változik mindenben,
Elmúlik hatalma, bár légyen erőben,
Mint a cserépedény üttetvén a kőben.
2. Többet higgy a jégen rajzolt írásoknak,
Mint a csalárd világ sok biztatásinak,
Szép szín alatt közli kis részét javának,
De semmit sem hihetsz állandóságának.
3. Inkább lehet hinni csalárd üvegeknek,
Mint e világ tündér jó szerencséjének,
Álomhoz hasonló gyönyörűségének,
Rossz tudományának s ámitó színének.
4. Mondd meg, hol Sálomon nagy bölcsességével?
Hol az erős Sámson sok győzedelmével?
Hol ékes Absolon ritka szépségével?
Vagy hol van Jonatán szép kedvességével?
5. Hová lőn Julius híres hatalmával?
Hol vagyon a gazdag pompás asztalával?
Avagy hol Tzitzeró ékes szállásával?
Hol Aristoteles bölcs tudományjával?
6. Ennyi fő személyek és nemes úrfiak,
Világi nagy urak, ennyi birodalmak,
Ennyi fejedelmek és erős hatalmak
Egy szempillantásban hamar elmúltanak.
7. Oh melly igen rövid világ dicsősége!
Mint árnyék elmúlik ő gyönyörűsége,
Ezáltal senkinek nem lesz idvessége,
Sőt léssen siralom s veszedelem vége.
8. Oh test, ki férgektől majd megemésztetel,
Oh mulandó virág, miért kevélykedel?
Holott azt sem tudod, hónap virradsz-e fel,
Hát míg időd vagyon, tégy ma jól mindennel.
9. E világi élet nagyra becsültetik,
De a Szent Írásban virágnak mondatik.
Avagy mint falevél széltől elszóratik:
Úgy a mi életünk majd elragadtatik.
10. Azt ne mondd tiédnek, ami elveszendő,
Amit ad e világ, azt visszaveendő.
A mennyei jóra nézz, melly még jövendő:
Oda ha jutsz, kincsed lesz elegendő.²²

Kölcsey szeretett régi egyházi könyveket forgatni, leveleiből tudjuk, hogy tanulmányozta Pécsi Lukács, Komáromi Csipkés György, Pázmány, Illyés András és mások műveit, a debreceni énekeskönyvet.²³ Valószínűtlen, hogy a Cur mundus militat sok-sok előfordulása közül valamelyik ne került volna a szeme elé. De nem ez a kérdés, mert nem kölcsönzést akarok bizonyítani, hanem szellemi és stilisztikai rokonságot.

Bajza kitűnő ösztönrel és memóriával vette észre, hogy a kör, ahová Kölcsey verse

nemcsak a címe szerint tartozik: a középkori eredetű vanitas-irodalom. Ennek számtalanszor variált, de mindig azonos mondanivalója ez: a világi javak — szépség, gazdagság, hatalom, tudomány, dicsőség — csak hívságok, ragaszkodni hozzájuk nem érdemes, mert elmulandók, maga az élet is mulandó. A vanitas-irodalom, akár egyházi szerző írja, akár világi, akár Kölcsey, akár más, nem egyéb, mint értékfosztó művelet a *halál* perspektívájában.²⁴

Ezt nem vette figyelembe Szauder József, ezért nem hatolhatott el a költemény értelmének alapjáig. Tanulmányában a „halál” szót, ha leírja is néhányszor, mindig valamilyen áttételes jelentésben: „a boldogság- vagy kielégülésvágy teljesedése mindig a halált idézi fel szükséges velejáróként”, „az ideálok halálos szoritása”, „halálos ideálvilág”. Kölcseynél azonban valóságos, testi halálról van szó: „Egy fúvallat a halál”. Kölcsey verse nem lehetne vanitas-vers, ha nem trónolna fölötté, minden sora fölött a halál. Ha valakit nem győzne meg maga a költemény, hallgasson a szerző világos, pontos, egyértelmű magyarázatára: „láttad a Vanitatum elejét [írja önéletrajzi levelében]; mi a sokat vesztett kebelből azután származhatott, minekutána vesztéségit az emberi élet neveléséges parányiságához és mulandóságához mérve, nyugalmas megvetéssel tekinthette.”

Parányiság és mulandóság: ezek a költemény megértésének kulcsszavai; minden érték parányi, hitvány, hiábavaló, mert parányi az emberi élet. További kulcsszavak a fontos mondatban: „*nevetségesen* parányi” és „*megvetéssel* tekinthette.” Az első meghatározza a költemény tónusát;²⁵ a másik a konklúzióra s egyszersmind a vers műfaji besorolására utal; a középkorban ugyanis gyakran írták a vanitas-irodalom termékei elé ezt a címet: *De contemptu mundi*;²⁶ Petrarcának is van ilyen műve.

Kölcsey verse a nagy hagyományú és eredetileg vallásos szellemű vanitas-irodalom profán változata; a világi értékeket mulandóságuk miatt parányiaknak, parányiságuk miatt neveléségeseknek tünteti föl, hogy megvetéssel tekinthessen rájuk, ezzel vigasztalván magát veszteségeiért. A *Vanitatum vanitas* önvigasztaló vers, *consolatio philosophiae*; ennek fogta fel Arany János is, amikor „kedélyflastrom”-nak használta.

3.

Boethius börtönben, kivégzésre várva írta *Consolatióját*.²⁷ A börtön-szituáció a keresztény irodalomban mint az emberi lét alapképlete jelenik meg: földi életünk rab-ság, minden halandó halálra ítélt. Ez a metafora gyakori a prédikációkban. Természetesen nem hiányzik Lépes Bálintnál sem, aki az olasz Gabriele Inchino nyomán a magyar halál-irodalom alapvető kézikönyvét alkotta meg. Leír egy tömlöcöt, melyben „mindenféle rend és állapotbéli halálra ítélt foglyok”, a halál előtti egyenlőség jegyében „urak, szolgák, vének, ifiak, férfiak, asszonyállatok, leánzók, gyermekcsék” várják, mikor szólítja elő őket a hóhér; vajon e foglyok „miben töltenék idejüket? talán játékban? testi gyönyörűségben? morgolódásban-e? tréfában, nevetésben-e?”; aligha törődnének e hívságokkal, „inkább halálok forgana elméjekben”. A hosszan kifejtett metafora után a hasonlítás értelme: „Mind fejenként ebben az állapotban vagyunk [...] mi Ádámnak fiai”, mert mint a Bibliában áll, a paradicsomi törvény megsértése miatt mindnyájan halálra ítélttünk. Ugyanezt mondja, paradicsomi történet nélkül, Seneca is, a keresztény irodalom egyik legtöbbször idézett antik szerzője, akit Lépes Bálint sem mulaszt el idézni: „Omne humanum genus, quod est, et quod erit, morte damnatum est.”²⁸

A halálra ítélt emberi nemzetség rászorul a vigasztalásra. A kereszténynek megadja ezt hite, a túlvilági boldogság ígérete, de mihez folyamodják a profán halandó? Számára csak az marad, hogy az evilági hívságok megvetését párosítsa a halál megvetésével, a contemptus mundit a contemptus mortisszal. „Bölcs az, *mindent* ki megvet” – mondja Kölcsey, és bár a vers összegező felsorolásába („Sorssal, virtussal, nagysággal Tudományt, hírt, életet”) nem írta bele a halált, a „minden” szó jelzi, hogy odaérthető és értendő.

A halál megvetésének gondolatát, ha a *Vanitatum vanitas*ban szövegszerűen nincs is jelen, megtaláljuk Kölcseynél másutt. Tizenkilenc éves korából fennmaradt egy kis jegyzete; látszólag jelentéktelen, hiszen így kezdődik: „Ezen kis hely is üresen maradt valaha, töltsük be.” De aztán ez következik: „A nagyoknak egyik megismertető jele a halálnak megvetése” – és idézi latinul a Hadrianus császárnak tulajdonított ötsoros versikét: „Animula, vagula, blandula . . .”²⁹

Ez a költői szöveg, akárcsak a *Cur mundus militat*, végigvándorolt a régi magyar irodalmon.³⁰ Először Mátyás király kortársának, Andreas Pannoniusnak latin nyelvű művében bukkan föl.³¹ Bornemisza Péter már magyarul szőtte be egyik prédikációjába: „Bujdosó édes lelkecském, Az testnek társa, vendége, Most micsoda helre mendegélsz, Halvány, fonnyadt és mezítelen lész, Immár mint régen nem játszadozsz.”³² Kecskeméti C. János 1615-ben eltérő fordítást adott: „Oh én nyájas, bujdosó lelkecském, Testemnek társa s vendége, Micsoda helyre mégy mostan, Meztelen és nagy sárga lévén, Az mint szoktál, s nem játszódol.”³³ Illyésházi Gáspárnál, 1639-ben, így olvashatjuk: „Én hizelkedő s bujdosó lelkecském, Testemnek vendége és utitársa, Hová mégy mostan? Sárga, hideg, mezítelen vagy, És szokásod szerint immár nem játszódol.”³⁴ A XVIII. század nagy temetési orátora, Verestói György megint más-képp fordította le: „Szegény lelkecském, tündéreccském, kedvesecském, Testem őrzője, nevelője, követője, Jaj hová tűnsz el, hová mégy el, hová lész el? Sivatag hely az, sárga hely az, puszta hely az: Nem örvendezsz már, nem nevensz már, oda vagy már.”³⁵ További fordításvariánsok Aranka Györgynél (1768),³⁶ Malom Jánosnál (1783)³⁷ – megannyi református szerző.

Kölcsey a libertinus francia író, Henri Joseph Dulaurens (1719–1797) *Le compère Mathieu* című, névtelenül megjelent regényének 1779. évi berlini, német nyelvű kiadásában talált rá;³⁸ sajnálhatjuk, hogy nem fordította le. A jegyzetet látszólag csak egy filológiai probléma kedvéért írta, de bizonyos, hogy érdekelte a szöveg mélyebb emberi jelentése is, különben nem tette volna eléje a bevezető mondatot a halál megvetéséről, mely „a nagyoknak egyik megismertető jele”, az olyanoké, mint Hadrianus császár, akinek a haláltusa pillanataiban is volt lelkierije verset költeni.³⁹ A leendő poétát nyilván vonzotta egy másik költő hősiess viselkedésének példája. Reá fordított figyelme mindenesetre közös a régi magyar egyházi írókéval, és legalább virtuális kapcsolatot jelez közöttük.

4.

Kapcsolatról nyilvánvalóbb jelek is tanúskodnak: a számos egyezés, mely a *Vanitatum vanitas* szókészlete és vallásos énekeink s prédikációink nyelve között mutatkozik. Pára, buborék, füst: közönséges főnevek, bárki leírhatja őket, mint Kölcsey: „Egy ezred egy buborék”, mint Vörösmarty: „Eloszlik, mint a buborék”, mint Madách (*A halál költészete* című versében): „elvész mint buborék minden”. Együttes

előfordulásuk, tónusadó jellegük, metaforikus használatuk azonban régi vallásos irodalmunk rokonsági körébe utalja őket, és közös – bibliai – eredetre vall.⁴⁰ A szent könyvekben minduntalan ezek és más efféle szavak kerülnek elő az élet múltékonyságának metaforáiként vagy hasonlatokban.⁴¹ Ugyanígy egyházi szerzőinknél és Kölcseynél.

Tudnivaló, hogy a prédikációkban, ahol gyakori a hasonlítás, vagyis az érvelő példabeszéd, viszonylag ritka a hasonlat, az „olyan, mint” típusú szemléltetés, s ami van, még ritkábban eredeti. Az egyházi íróknak, akárcsak az ikonfestőnek, meg volt kötve a keze: a hasonlatot illett a Bibliából venni. A kanonizált elemekből aztán, akárcsak az ikonfestők, számtalan egyéni variánst alkottak. Mivel a nyomatékosító többszörözés, a szekvenciaképzés egyik legfőbb eszköze volt a vallásos retorikának, szerették a hasonlatoknak – mint egy helyt már a Biblia is⁴² – egyszerre egész sorát fölvonultatni. Lépes Bálint a teljes készletet: „Salamon fölyhőhöz hasonlét bennünköt”, Jób könyve szélhez, árnyékhoz, virághoz, Jakab apostol szerint az ember „buborék, pára, gőzölködés”,⁴³ továbbá hasonlították életünk „szénához, mely hamar és könnyen megszárad és elasz”, harmathoz, víznek tajtékjához, szikrához, fűthöz, fűhöz, pókhálóhoz, viaszhoz, pelyvához, fa leveleihez, „porhoz, mellyet az szél fölragad”. „Az mi életünk még az semmihez is hasonlítottatik.”⁴⁴ Ami Lépes Bálintnál, részletesen kifejtve, nyolc lapot tölt meg, azt Pázmány elegánsan egy mondatba tömöríti: „A mi világi életünk és minden állapotunk olyan, mint a kevés ideig tartó pára, mely hamar elenyészik; olyan, mint a kemence füstje, mely késedelem nélkül eloszol; olyan, mint a tajték, mely egy szelecskétül elszaggattatik; olyan, mint a szél, mely menten megyen és vissza nem tér; olyan, mint a virág, mely hamar meghervad és szárad; olyan, mint az árnyék, mely ha délig nő, délyest apad, és azon állapotban soha nem marad; olyan, mint az álom, mely csak rövid hiúság.”⁴⁵ Ugyanez Ozolyi Flóriánál, valamivel rövidebben: „Az ember élete nem egyéb, hanem füst, melly igen hamar eloszlik; virág, melly reggel kivirágzik, estvére elhervad; árnyék, melly azontúl elenyészik; [...] hajócska, melly a szelektül ide s tova hanyattatik; egy éjjeli vendégnek szállása...”⁴⁶ Csúzy Zsigmond hasonlatának elemei: árnyék, szél, por, gyermekjáték, pára, gőz.⁴⁷ A református Verestói György halotti prédikációjában az emberi élet hamar elmúló álom, árnyék, pára, hamar hervadó mezei fű, gyenge virágszál, vízi buborék.⁴⁸ Ezek a bibliai hasonlatsorok még Kölcsey korában is divatoztak hitszónokainknál: „ha a földet nézzük, az juthat eszünkbe: megemlékezzél ember, hogy porbúl lettél s porrá kell lenned; ha vizet nézzük, azt mondhatjuk: mindnyájan mint a vízi búborékok elmúlunk; ha a mozduló levegőget tekintjük, azt állíthatjuk: a süvöltő menedékeny szélhez hasonló az ember élete; ha az emésztő tüzet nézzük, azt gondolhatjuk, hogy az ember csak por és hamú.”⁴⁹

Az énekszerzők, akár egyházi, akár világi személyek, szintén a Bibliából merítették sztereotíp hasonlataikat. „Elmúlik mint árnyék, ember az te napod. Mint a füst, a pára...” – így szól a Bornemisza Énekeskönyv egyik verse, egy másik pedig: „Mint az széltől hamar az por oszoltatik, És mint az köd napnak fényével verettetik, Az mi életünk is hamar végeztetik...” – és további hasonlatok következnek: futó követ, hajónak nyoma, madárnak nyoma, nyílnak nyoma, harmat, pára.⁵⁰ Madách Gáspár szerint: „Hasonló életünk az hajó nyomához. Mikor az nagy szél tengereken hordoz. [...] Ez világon való életünk csak árnyék, mint széles vizeken fennálló búborék.”⁵¹ Egy csiksomlyói iskoladrámában:

Tündér forgó színét
s csalárd színes képét
világnak észrevettem,
rövid gazdagságát
s elmulandóságát
fontosan megértettem.
De én mindezekben
s világnak kedvében
reménységem nem tettem.
Mert látám, hogy árnyék,
olyan, mint buborék
világ gyönyörűsége...⁵²

A buborék-hasonlatot különösen kedvelték a régiek. Megvan már Varrónál („Si est homo bulla...”), megvan Petroniusnál („Nos non pluris sumus, quam bullae”),⁵³ és bár a Bibliában nem található, de jól illik rokon hangulatú képzetéhez, ezért az egyházi íróknál igen gyakori, talán a leggyakoribb.⁵⁴ Nagy elterjedtségére utal Kecskeméti Alexis János: „Köz beszédben mondatik az ember buboréknak.”⁵⁵ Bornemisza Péter tömör jelzős szerkezetbe vonta össze a hasonlatot: „ez buborék világi élet”,⁵⁶ Lépes Bálint ellenben, szokása szerint, hosszan kifejtette: „láttatok-e az vízi buborékot vagy az tajtékot? [...] Ugy tetszenek, mintha valami ékességek volna, maga [= noha] üresek, nincs egyéb semmi benne levegő égnél és gőznél avagy páránál; hamar, nagy hertelen elenyésznek és semmivé lesznek. Illyen az ember, fölfújja magát tisztivel, nőmösségével, gazdaságával, szépségével, ifjúságával, tudományával, éles elméjével, maga csak azon hévság, szélllel, gőzzel, párával töltetett meg, egy szempillantásban elmúlik, és mind ennyi sok szép javai semmivé lesznek.”⁵⁷ A buborék sokszor a hívságos pompa metaforája. Losonczy Farkas János versében: „Buborék pompádon ülsz csak mint egy ágon.”⁵⁸ Csúzy Zsigmondnál, egyéni elemekkel bővített sorozat tagjaként: „e világnak minden pompája [...] villám módon eltűnő árnyék, egy vízi búborék, tündér színhányás és álomhövelyező comediás szóbeszéd. [...] egy virágvasárnap, melly hamar elhervad, elmúlik és keserves nagypéntekké változik.”⁵⁹ Máskor a dicsőség mulékonyására figyelmeztet Csúzy: „Olyan tehát minden világi dicsőség, mint a majd hamúvá változandó pálmafaág. [...] Olyan, mint a vízi búborék, melly egy kevés ideig látszik, s azontúl elmúlik. Olyan, mint a színhányó szivárvány, melly egy kevésse gyönyörködtet, s megént vízzé [...] válik.”⁶⁰ A dicsőség Molnár János szerint olyan, mint „üres buborék, megölelhetetlen árnyék is, szél is, füst is.”⁶¹ Buborékon rendszerint a víz tajtékját értették, de előfordul a szappanbuborékkal játszadozó gyermek képe is: „valamint a gyáva kisdedek a vízi buboréknak csaló színeit látván utánna fáradnak, s csak midőn már-már megragadják, akkor látják haszontalanságát: úgy ti ezeknél is boldogtalanabbak e világ vígsági után sietvén és fáradván...”⁶² A szappanbuborékokat fújó gyermek emblematikus ábrázoláson is megjelenik.⁶³

A vallásos irodalom szótárából a *Vanitatum vanitas*ban a harmat, pára, szikra, szivárvány, füst, fúvállat (=szél), virág, gőz szavakat találjuk meg, a buborékot pedig nemcsak a versben, hanem a *Parainesis*ben is, ahol Kölcsey az emberiséget óceánnak mondja, majd így folytatja: „egy ember, mint egy buborék, mely támad, ide s tova hanyatlik, s pillanat múlva széjjelpattan, a megmérhetetlen tömegben eltűnendő.”⁶⁴ Ugyanez Lépes Bálint buborék-hasonlatában: „Illyen az ember ... egy szempillan-

tásban elmúlik . . .”⁶⁵ Padányi Bíró Mártonnál: „melly hamar csak egy *szempillantás* alatt elmúlандó árnyék és buborék módjára elenyészendő, semmivé leendő e világnak minden dicsősége”.⁶⁶

A *Vanitatum vanitas* költője egy levegőt szív egyházi íróinkkal. Bibliai indíttatású verséhez bibliai szavakat válogat, megtoldva sorukat a prédikátorok kedvenc buborék szavával. Kezét nem köti meg a hagyomány, az átvett elemeket új összefüggésbe állítja,⁶⁷ s egyéni leleményéből is merít.⁶⁸ A költemény dikciójának prédikatori színezete azonban tagadhatatlan, és amikor Bajza azt írta Toldynak, hogy a nyolcadik strófa „olly hangú, hogy egy igen szép morális prédikációban is használhatnám”, valószínűleg nemcsak a tartalomnak, hanem a szókészletnek a rokonságára is gondolt.

5.

Kölcsey verse úgyszólván egész felületén érintkezik az egyházi irodalommal. Terjedelemre nagy részt, fontosságra első helyet foglal el a költeményben a történeti nevek listája. Nem egyéb ez, mint profán követése a régi vallásos szerzők katalógusszerkesztő szokásának.

A középkori gondolkodás, mely a XVII–XVIII. század egyházi íróinál még változatlan erővel érvényesült, a történelmet – mind a bibliai, mind a világi históriát – példatárnak tekintette, a példákat pedig bizonyító érveknek, melyeket erkölcsi intelmei támogatására használt. Egy példa nem példa; úgy vélték, hogy a történelemből felhozott esetek bizonyító ereje arányosan növekszik számukkal, ezért a példákban s a hozzájuk tartozó nevekben hosszú szekvenciákat, katalógusokat szerkesztettek.⁶⁹ Amikor Káldi György a böjt üdvösséges voltát fejtegette, listába szedte a Biblia jeles böjtölőit: Ninive királyát, Akabot, Esztert, Juditot és magát Jézus Krisztust.⁷⁰ Pázmány azokat az uralkodókat sorolta fel, akiket tűzzel, fáklyásmenettel tisztelték meg: Antiochust, Holofernest, Theodosiust, Heracliust, Nerót s több más római császárt. „Talám ezzel jelenteni akarták, hogy fényesítnek és melegítnek a fejedelmek adományokkal, de meg is égetnek büntetésekkel.”⁷¹ Laskai János, Justus Lipsiust fordítva, a kertművelés (szimbolikus) haszna mellett érvelt a nevezetes kertkedvelők katalógusával.⁷²

A történeti példák sorozatai különösen alkalmasnak látszottak a szerencse forgandóságának, a bűnökkel kiérdemelt isteni büntetésnek, a halál irgalmatlan hatalmának, általában a vanitas-irodalom tételeinek illusztráló bizonyítására. Szenci Molnár Albertnél egész fejezet szól azokról, akiket a szerencse elsőben megörvendeztetett, „végtére megszomorított”; ilyen volt Polycrates, Hugolinus, Belisarius, Julius Caesar, Pompeius, Nagy Sándor, továbbá: „Ide tartoznak Samson, Ionathan, Holofernes, Hannibal, Cicero, Demosthenes, Crassus, Carolus V.”⁷³ Szkhárosi Horvát András két listát állít szembe: jó királyok és tisztségviselők voltak Salamon, Sámson, Dávid, Mojszes, Áron, Dániel és József; ellenben „Példát vehetnénk Pharao királyról, az Holofernesről, Nabuchodonozorról, az kegyetlenekről, Herodes királyról, kik mind elveszének Isten haragjátul.”⁷⁴ Bornemisza Péter szerint: „sok példák megmutatják, mint jártak végre az magokban bizakodók, mint Sámson, Salomon, Nabuchodonozor, Aiax, Hercules, Alexander, Pompeius, Julius, Cicero.”⁷⁵ A Bornemisza Énekeskönyv egyik darabjában a kegyetlenségükért megbűnhődött uralkodók sora: Olofernes, Nabugodonozor, Faraho, Sennakherib, Antiokhus király, Herodes.⁷⁶ Pázmány példái: Heródes, Nero, Domitianus, Valerianus, Aurelianus, Decius és más keresztény-

üldöző császárok.⁷⁷ Káldi György az elbizakodott kevélység bűnhődésének nyolc esetét ismertette: 1. Ádám „az Istenhez hasonló akart lenni”, de kiűzetett a paradicsomból. 2. Lucifer „az Isten ellen törekedett”, de pokolra vetetett. 3. Faraónak erős hadserege volt, de „elburíttatott a tenger habjaitól”. 4. Sennakerib „azt állította, hogy [...] a mennyországot is megvérszi ostrommal”, de megölték „tulajdon magzati”. 5. Holofernes a zsidókat „utolsó veszedelemmel fenyegetvén”, egy asszonyállat kezétől lenyakaztatott. 6. Nabukodonosor „imádatni akarván mindenekkel az ő állóképét”, kivetett az emberek közül. 7. Antiokus „azt vélvén, hogy a tenger habjainak is parancsol”, „úgy megcsúfoltatott, hogy a testéből férgek forrottak ki”. 8. „Hogy több példákat elő ne hozzak, a hitetlen és háládatlan zsidók, a Krisztus dicsőségét meg akarván homályosítani, úgy megcsúfoltattak, hogy a Krisztusnak, vélekedésök ellen, dicsőséget, magoknak pedig örök gyalázatot szereztek.”⁷⁸

Már e néhány idézetből is látszik, hogy a listák gyakran ismételtetnek azonos neveket; viselők mintegy törzstagjai a vanitas-katalógusoknak. Prédikátoraink nem is tartották mindig szükségesnek, hogy elmondják történeteiket, elég volt megemlíteni jellemző tulajdonságaikat, melyek — Istentől eredvén⁷⁹ — változatlanok voltak, s ezért ismertetőjelként, állandó attributumként szolgálhattak. Padányi Biró Márton szerint: „Salamon a bölcsességben, Aristoteles a mélyebb értelemben, Seneca az okosságban, Cicero az ékesszólásban, Apelles a képírásban, Dioscorides és Hypocrates az orvoslásban, Asclepiades és Damon a muzsikálásban és énekben, Cresus a gazdagságban, a genevai Columbus az új világ találásában” jeleskedtek, nevük dicsősége azonban nem vetekedhetik Krisztus nevének dicsőségével.⁸⁰ A történeti személyek nevezetes tulajdonságairól, irigyelt javairól rendszeresen kiderül, hogy értéktelen hívságok, mert mulékonyak. „És úgy laknál, mint Asuerus vendégsége tartott . . . — írja Bornemisza Péter — És olly gyenge volnál, mint Hester, olly szép, mint Venus és Absolon, és olly kazdag volnál, mint Craesus és Salamon, és olly okos és bölcs volnál is, mint Plato, Aristoteles, Cicero, Demostenes, Eschines, Galenus, Hipocrates; olly erős, mint Hector, Achilles, Hercules, Sámson; olly méltóságos és hatalmas, mint Nabuchodonozor, Darius, Alexander, Julius: mindezek életében elegyek volnának sok méreggel, és végre, mint a lantpendülés, elmúlnának. . .”⁸¹ A halál előtt minden érték semmivé foszlik. Landovics István: „Mit használt Nemrodnak a nagy hatalom és tekintet? kegyetlenné vált; királysága emeltetett Saul, de gyalázatosan veszett el. A királyi kegyelem nagy méltóságra emelte Amánt, de fel is akasztotta; Caifás főpap volt, de gonoszára, mert poklot érdemlő sentenciájáért örök kárhozatját vette. . .”⁸² Káldi György: „Ki lehetett hatalmasbb Július császárnál” gyalázatos halállal halt meg. „Ki lehetett csodálatosb a nagy Pompéjusnál?” ellensége elvette életét. „Ki lehetett rettenetesb Annibálnál?” méregtől pusztult el. „Ki lehetett szerencsésb Nagy Sándornál?” méreggel öletett meg. „Ki lehetett ékesben szóló Cicerónál?” ékesszólása szakasztotta nyakát. „Ki lehetett okosb Akitofelnél?” felakasztotta magát. „Ki lehetett Salamonnál bölcsőbb?” bálványimádóvá lett. „Ki lehetett rettenetesb Holofernesnél?” gyalázatos végre jutott.⁸³ Pázmány szerint: „Salamon bölcsességgel, Dávid szentséggel, Samson erősséggel, Absolon szépséggel, Ábrahám engedelmességgel, Moyses szelidséggel, mind Isten, mind világ előtt tekintetesek voltak. A pogányok között Plátó és Aristoteles elmés bölcsességgel tündöklöttek; Cicero és Demósthene es ékesen-szóllással egyebeket megelőztek; Hector és Hercules vitézek voltak; Alexander és Julius győzedelmekkel a földet megtöltötték. Ezek és ezekhez hasonlók minnyájan meghóltak.”⁸⁴ Egy református prédikátor szekvenciája: „semmi Ábelt a maga ártatlansága; semmi Matusálemet a maga hosszú élete; semmi Góliátot

a maga nagy termete; semmi Sámson a maga erőssége; semmi Asaelt a maga gyorsasága; semmi Absolont a maga szépsége; semmi Salamont a maga bölcsessége; semmi bolond Gazdagot a maga kincsel teljes tárházai az haláltól meg nem szabadíthattak.”⁸⁵

A halottbúcsúztató versekben korán kezdődött és sokáig tartott a nevezetes személyek s attribútumaik felsorolásának szokása. Detsi István a XVII. század elején így énekelt:

Asvérus királynak nagy lakodalma,
Gazdagnak bársony és bibor ruhája,
Mit használa az halálban szép fris arany lánca...

Néked, mint Esternek, szép ékességed,
Vallyon mit használhat szép gyöngeséged,
Olly szép légy bár, mint az Venus és az szép Apsolon,
Ugyan bizony mégis meg kölle halnod.

Olly okos bölcs légy bár, mint az bölcs Pláto,
Aristotéles és a Cato Curo,
Demostenes és Galenus, az bölcs Hipocrates,
Ugyan bizony mégis meg köll halnod,
Az halál olly bíró s gyors futó.⁸⁶

Két évszázad múlva, már Kölcsey életében, Polgár István galsai evangélikus lelkész még mindig a régi hagyományt cifrázta:

Gazdag vólt Salamon ezüsttel s arannyal,
Mások felett fénylett ésszel, tudománnyal,
Híres vólt mindenütt fényes pompájáról,
Szerecsen királyné nézte bámulással.
Crésus és Dárius gazdagok vóltanak,
Arany, ezüst drága kövekkel bírtanak,
Sok alamizsnákat bőven osztottanak,
De mégis elvégre ők is meghóltanak.
Elmúlt a gazdag is friss lakodalmával,
Julius császár is kimúlt hatalmával,
Oda van Tullius szépen szállásával,
Áristoteles is bölcs tudományával.
Oda van Sámsonnak minden erőssége,
Hector, Achillesnek ritka vitézsége!
Oda van Salamon minden ékessége,
Ulisesnek sem ér semmit eszessége.
Nem használt Plátónak minden bölcsessége,
Sem Áristoteles titkos mestersége,
Sem a Jonáthánnak szerelmetessége,
Avagy Ábsolonnak gyönyörű szépsége.
Elmúlt Asverusnak gazdag sokadalma,
Száznyolcvan napokig tartó lakodalma,
Kit vigasság után követe sír halma,
Semmivé lett, mint a tűzre rakott szalma.⁸⁷

A vanitas-irodalom leggyakrabban használt retorikai eszköze, az *ubi sunt* formula, voltaképpen nem más, mint a katalógus-szerkesztés általános gyakorlatának különleges esete: a halottak névsorát a „hol van?” szónoki kérdés vezeti be.⁸⁸ A formula szép példáját találjuk a Cur mundus militat szövegében, ahol két strófát tölt meg: „Mondd meg, hol Salomon nagy bölcsességével...”; hol van Sámson, Absolon, Jónatán, Julius, Cicero, Aristoteles? A felsorolt nevek, itt és másutt, többnyire a katalógusok szokásos nevei; listájuk sokszor magyar nevekkal egészül ki.

Hol most Antiochus király dicsősége?
Hol Senachéribnek szitkozódó nyelve?
Hol Saul, Jonathás, zsidók erőssége?
Hol Dávid, hol Abner, hadak ékessége?

Gazdag lakodalma hol van Assverusnak?
Cifra öltözeti Vásti királynénak?
Hol nagy bölcsessége Salamon királynak?
Végetlen tábora Csaba s Atillának?

Hol tött bolondsága, Dalila, Sámsonnak?
Sokas győzedelme hol van Hannibálnak?
Igazságszerető Mátyás dandárinak?
A szél fújja helyét Aladár hadának.

Mint vízi buborék, ezek elmúltanak...⁸⁹

A XVIII. század vége felé az *ubi sunt* formula törzsofképe még számos hajtást nevelt, mégpedig — mielőtt a világi költészetben új funkciókra tett szert — nem ritkán a leghagyományosabb módon; mint Csokonai egyik halotti búcsúztatójában:

Mondd meg, hol Absolon deli termetével?
Porrá lett, a férgek osztottak testével.
A bölcsességnek is eleven példája,
Oda van Salamon bézaratott szája.
Kit láttál valaha Dávidnál szentebbet,
Példát a halálra nem látsz ennél szebbet!
Ékesen szóllás kell? hol van Demosthenes,
Cicero, Ulysses, hol van Diogenes?⁹⁰

Legteljesebb alakjában az *ubi sunt* formula négy elemből áll: 1. felszólítás („Mondd meg”), 2. kérdés, 3. katalógus, 4. felelet. Mivel az első és a negyedik tag gyakran elmarad, a szerkezet alapképlete mindössze ennyi: kérdés + katalógus. Kölcseny vanitas-verséből a kérdés is hiányzik, de megvan benne a nevek katalógusa, s ez a költeményt egymagában is az *ubi sunt* formulával rokonítja. A vers tizenhárom neve közül nyolc (Sándor, Etele, Mátyás, Sokrat, Cato, Plato, Aristoteles, Demosthén) a hagyományos készletből került ki, és csak öt látszik egyéni hozzáadásnak. A nevek viselői Kölcsenyénél ugyanúgy, mint az egyházi irodalom katalógusaiban, attributumaikkal jelennek meg, egy-egy emberi tulajdonság vagy szituáció típusalakjai, két esetben pedig Kölcseny az attributumot ugyanúgy -val, -vel raggal kapcsolja a névhez („De-

mosthén dörgő nyelvével”, „Xenophon mézbeszédével”), ahogyan az *ubi sunt* formula alkalmazói szokták, a *Cur mundus militat* strófáiban és számtalan más helyen. Mindez együtt kétségtelenné teszi, hogy a *Vanitatum vanitas* nem jöhetett létre az *ubi sunt* formula ismerete nélkül.⁹¹

Kölcsey azonban nem másol, hanem költ. Nem erkölcsstanító prédikációt ír, mint Pázmány és mások, nem halotti búcsúztatót, mint Csokonai és annyi más, hanem filozófikus költeményt. Az *ubi sunt* formulából elhagyja – mint iskolás elemet – az ismétlődő kérdések sorát,⁹² megtartja ellenben a katalógust. Megtartja, de más funkcióban, más jelentéssel: a régi katalógusok témája a változás, a felsorolt személyek nagyok és dicsők voltak, aztán semmivé lettek; Kölcsey a *condition humaine* fölött tart szemlét, az értékek, melyeket vizsgál, kezdetről fogva s egyszer s mindenkorra hívságnak bizonyulnak, változatlanul és egyetemesen. Ítélet van, fölmentés nincs. Ez új hang, nem a régi századoké.

A *Vanitatum vanitas* a közösségi ének és az egyéni líra két szolamának, a megőrzésnek és az átalakításnak, a hagyományosnak és a modernségnek páratlan együttese irodalmunkban.

6.

Az értékfosztás műveletét Kölcsey metaforák sorozatával végzi el. Ezek azonosító állítással kapcsolódnak a grammatikai alanyokhoz: megannyi ellentmondást nem tűrő kijelentés természeti dolgokról és történeti személyekről.

A bibliai eredetű metaforákkal (pára, füst stb.) Kölcsey a természeti jelenségek egy részéről és erkölcsi fogalmakról mond ítéletet; a történeti szereplőkről és a természeti jelenségek más részéről egyéni metaforákkal.

Az egyéni metaforák többsége az állatvilág köréből való: hangyafészek, méhdongás, nyúl vadászat, őz futás, patkánycsoport, földarász,⁹³ kakasviadal. Ha rokonságukat keressük, nem egyházi szerzőknél, hanem a sztoikus világi irodalomban találjuk meg.

Ismeretes, hogy Kölcsey alaposan tanulmányozta, bár többnyire nem eredeti művekben, a görög filozófiát s irányzatait, a sztoicizmust is. Stúdiumai érintkezéseket és hasonlóságokat hoztak létre a sztoikusok művei és a saját gondolatai s kifejezései között. Évszázadokkal Boethius előtt Seneca is írt *consolatio*kat, családi veszteségtől sújtott barátainak fájdalmát csitítva a filozófia vigaszával; Kölcsey 1823. augusztus 21-i levele Kende Zsigmondhoz úgyszintén baráti *consolatio* egy haláleset miatt, hasonló vigasztalással: „A filozófia s a filozófiánál jobb és boldogítóbb vallás segítsen bennünket azon iszonyodást eltűrni . . .” Seneca (Platónt követve) asszonyosnak mondotta a mértéktelen fájdalomkitörést;⁹⁴ Kölcsey: „Inkább férfiú vagyok, mintsem asszonyi panaszra fakadozzak . . .” és „vinnyogni, mint gyermek, vagy toporzikálni, mint makacs hölgyecske, [. . .] ez férfihöz illetlen.”⁹⁵ A *Vanitatum vanitas*ban földgolyónk jelzője: „parányi”; Senecánál: „Terram hanc cum urbibus populisque et fluminibus et ambitu maris, puncti loco ponimus, ad universa referentes.”⁹⁶ Kölcsey a mulandó javakat hiábavalóságnak minősíti; Seneca hasonlóképpen: „Omnia ista bona, quae nos speciosa, sed fallaci voluptate delectant, pecunia, dignitas, potentia, aliaque complura [. . .] lubrica et incerta sunt.”⁹⁷ S akárcsak Kölcsey, a sztoikus római is a halál perspektívájában ismeri föl az evilági értékek hívságát: „Male vivet quisquis nesciet bene mori. Huic itaque primum rei pretium detrahendum est et spiritus inter vilia numerandus.”⁹⁸

Mindez persze nem egyéb, mint közhelyek találkozása.⁹⁹ De vannak szorosabb hasonlóságok: Marcus Aurelius és Kölcsey között. A császári filozófus elmélkedéseiben a *Vanitatum vanitas*nak egész sor motívumát megtaláljuk.

MARCUS AURELIUS

„A világ körforgása fel, le, századról századra ugyanaz.” (IX. könyv, 26. caput)¹⁰⁰

„Nemsokára mindnyájan a föld alá kerülünk, azután maga a föld is elváltozik. [...] S aki elgondolja e fordulatok és változások egymásra toluó hullámzását, gyorsaságát, az megvet minden halandó dolgot.” (IX. 28.)

„Az emberi élet tartama pillanat” (II. 17.)

„a szerencse kifürkészhetetlen” (II. 17.)

„arasznyi a legtovább fennmaradó hírnév is.” (III. 10.)

„az utókor dicsérete feledés.” (II. 17.)

„mi az az örök hír? Kongó üresség.” (IV. 33.)

„A hűség, a szemérem, az igazságosság és igazság: *Tágas földünkről elszálltak a büszke Olympra.*” (V. 33.) (A mondat második fele Hésziodosz-idézet.)

„ami rossz és jó emberrel egyformán megeshetik, az sem nem rossz, sem nem jó.” (IV. 39.)

KÖLCSEY

„Kezdet és vég egymást éri.”¹⁰¹

„Bölcs az, mindent ki megvet”

„Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.”

„Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse...”

„Vársz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot...”

„Minden épül hitványságon”

„Sem nem rossz az, sem nem jó”

Ezek a párhuzamos idézetek csak rokon gondolkodásról tanúskodnak, a rokon motívumok azonban láncolatot alkotnak, és hasonló kifejezéseket hívnak elő. Az értékfosztó dezillúzió Marcus Aureliusnál is a természet alrendű világából merít képeket. „Az egyes tárgyak anyagának rothadása: víz, por, csont, genny. Azután a

márvány alapjában véve földkeményedés; az arany, az ezüst: üledék; a ruha: állatszőr; a bíbor: csiga vére...” (IX. 36.) És megjelennek, akárcsak Kőlcseynél, az állatok köréből vett hasonlatok és metaforák: „minden ember, aki az élet valami jelensége miatt búslakodik vagy méltatlankodik, hasonlít az áldozatra szánt, rugdalódzó és visító malachoz.” (X. 28.) „A hiú pompázás, a színelőadások, a gulyák és a nyájak, a lándzsatorések: kutyáknak vetett csont, halastóba dobott morzsa, hangyák tehercipelő erőlködése,¹⁰² riadt egerek futkosása, dróton rángatott bábfigurák.” (VII. 3.) „Maholnap hamu és csontváz vagy, puszta név, vagy még név sem. S a név? Hang és visszhang. S az életnek oly sokra beesült javai? Űresség, rothadás, kicsinyesség, kutyák marakodása, majd kacagó, majd síró gyermekek perpatvara.” (V. 33.) S a kisserű állati nyüzsgés mozgalmas képei után az egyedüli emberhez és filozófushoz illő konklúzió, szinte azonos szavakkal: „Légy, mint a szirtfok, melyet a hullámok folyton csapkodnak; az pedig rendületlenül áll...” – írja Marcus Aurelius (IV. 49.);¹⁰³ „Légy mint szikla rendületlen...” – írja Kőlcsey.

A konklúziót mind a ketten erkölcsi imperativusként, felszólító módban fogalmazták meg. Németh G. Béla szerint a *Vanitatum vanitas* önmegszólító vers.¹⁰⁴ Ennek ellene mond az, hogy a költeményben van egy másik felszólítás is, többes szám második személyű: „Itt az írás, forgassátok...” A *Vanitatum vanitas* nem osztható fel egy önmegszólító és egy másokat megszólító részre; voltaképpen egyetlen folyamatos mondat az a bölcsességről, közbül példákkal, a végén konklúzióval: forgassátok az írást, megtudhatjátok belőle, mit tanít a bölc Salamon; azt tanítja, hogy bölc az, aki mindent megvet; ezért légy mint szikla rendületlen... Mivel a vers a bölcsesség fokára emelt erkölcsi tanulságot nyilatkoztat ki, modalitása nem is lehet más, mint a felszólító mód, akár egyes, akár többes számú. Így van ez minden erkölcsi tanításban. Így Marcus Aureliusnál: „Fogj munkához!” (IX. 29.) „Vess véget a csalóka képzelődésnek!” (VII. 29.) „Ismerd meg, ami veled vagy mással történhetik!” (VII. 29.) „Szeresd az emberi nemet!” (VII. 31.) „Kövesd az isten ujjmutatását!” (VII. 31.) És így lesz majd a *Parainesis*-ben: „Imádd az istenséget!” „Szeresd a hazát!” „Törekedjél ismeretekre!” „Keresd a valót!” „Meleg kebelled tégy mindent, amihez fogsz!” A *Vanitatum vanitas* bölcsessége mindenkire szól: Kőlcseyhez is, ezért önvigasztaló vers; de nem önmegszólító.

7.

A sztoikus erkölcsfilozófia és stilisztikája átítatta Kőlcsey versének szövegét, de hagyott helyet más hatások számára is. Metaforáinak – a bibliai eredetűek és az állatvilágból valók után – harmadik csoportja tanúsítja ezt. A költemény erkölcsi tulajdonságokról és szellemi teljesítményekről jelenti ki, hogy létrehozó okuk nem a léleknagyság, hanem a test nyomorúsága, betegség: hagymáz, vértolulás, mámor, forró hideg. Hasonló képzetek másutt is fölbukkannak Kőlcseynél. 1823. április 6-án, tehát épp a *Vanitatum vanitas* költése idején, írja Szemerének, hogy Berzsenyi túlzott írói érzékenysége részben testi bajokból, „a Khinával [=kininnel] elfojtott ephidegtől” és úti balesetéből származik. A *Mohács* végén azt kérdezi magától, vajon ékesszólását hallgatói „nem epeömlésnek tulajdonítják-e?”

Az a felfogás, mely a lelki jelenségeket testiekből származtatja, ősi és új. Marcus Aurelius szerint: „a pára-lélek csak gőze a vérnek.” (V. 33.) Részletes kifejtését e szemléletnek a XVIII. század szenzualista-materialista irodalma végezte el.¹⁰⁵

Kölcsey számára, aki diákkorában d'Holbachot kivonatolta, ismerős terep. Szauder József jó összefoglalást adott arról, mi mindent köszönhet — nem szövegszerű hatásként — a *Vanitatum vanitas* az ifjúkori d'Holbach-stúdiumoknak; ide sorolta a „hagymáz” és a „vértolulás” képzeteit is. Valóban, a *Système de la Nature* szerzőjének fontos tétele, hogy szellemi képességeink („facultés intellectuelles”) és erkölcsi tulajdonságaink („qualités morales”) fizikai tényezőktől függenek („elles dépendent de causes physiques”). „Az ember, aki egy másik embertársától már sejtjeinek szöveteire és diszpozíciójára nézve is különbözik, még jobban eltér tőle, ha tápláló eledelt fogyaszt, ha bort iszik, ha testgyakorlatokat folytat, míg amaz csak vizet iszik, kevésbé tápláló eledeleket fogyaszt és tunya tétlenségre adja magát.” „Ha az ember a tapasztalatot hallgatná meg az előítéletek helyett, az orvostudomány kulcsot adna a morálnak...” „Az epés vagy mélabús ember bizonyos gyógyszerek segítségével csökkentheti ennek a nedvnek a mennyiségét...” „képzetet nélkül szűkölködők általában mindazok, akikben a flegma eloltotta a szent tüzet, [...] ami szellemi képességeinket elevenné teszi. Lelkesedésre van tehát szükség mind a nagy erényekhez, mind a bűnökhez. A lelkesedés agyunkban részszépséghez hasonló állapotot idéz elő...”¹⁰⁶

Rokon gondolatokat egy másik olvasmányában is talált Kölcsey: Dulaurens regényének lapjain. Itt, a második kötet hatodik fejezetében, a szereplők egyik társuknak a túlvilági látomásaira keresnek természettudományos magyarázatot: az őrülség („délire” a francia eredetiben) az agy diszpozíciójának elváltozásából ered, ezt az idegek túlságos izgalmi állapota és végletes érzékenysége okozza; társuk sokat hallott mennyről, poklóról, purgatóriumról, ezért idegszállai, állandóan ingereltetvén, alkalmassá váltak arra, hogy a hallottakat képekké formálják.¹⁰⁷

Nincs tudomásunk róla, hogy Kölcsey olvasta vagy nem Helvétius *De l'Esprit* című könyvét, de ez a mű is beletartozik a *Vanitatum vanitas* szellemi körébe. A francia filozófus már könyve előszavában kijelenti, hogy az erkölcsöt úgy kell tárgyalni, mint a kísérleti fizikát („physique expérimentale”), mivel szenvedélyeink a fizikai érzékenységből támadnak. A szenvedélynek Helvétius igen nagy fontosságot tulajdonított, valóságos dicshimnusz zeng róla; a szenvedély égi tűz, ez élteti az erkölcsöt, emeli magasba a lelket, szüli a nagy tetteket; néki köszönhetünk mindent, ami csodálatra méltó; a szenvedély ragad bennünket a legmerészebb elhatározásokra, és tesz képessé, hogy dacoljunk a veszélyekkel, a fájdalommal, a halállal. Az erős szenvedély vulkánhoz hasonlít, melynek kitörése egy csapásra elterelhet egy folyót, amihez máskülönben hosszú idő és sok-sok emberkéz munkája kellene. Nagy emberré csak nagy szenvedély tehet; az ilyen lángelmét nevezik a közép-szerű okosok bolondnak.¹⁰⁸ — Ha Helvétius rajongó szenvedélytanát negatív előjelűre fordítjuk, elérkezünk Kölcsey hagymáz-metaforájának szemléleti alapjához.

8.

A *Vanitatum vanitas* eszmei és stilsztikai rokonságának köre — a Bibliától és az egyházi irodalomtól a sztoikus filozófiáig és a XVIII. századi szenzualizmusig — óriási területet ölel fel. De mindig csak hasonlóságról, érintkezésekről van szó, sosem azonosságról.

A Bibliától Kölcsey csak szavakat, a bölcs Salamon könyvéből csak versindító

ötletet és címet kölcsönzött, filozófiát nem. A Prédikátor könyvének, mely maga is költészet, nincs egységes filozófiája. Vannak részei, melyek az ideig való élet élvezésére buzdítanak; tanítása felfogható epikureista szellemben is.¹⁰⁹ Így fogta fel Goethe, amikor *Vanitas! Vanitatum vanitas!* című költeményét írta. Először Kölcsey is ezzel próbálkozott, 1822. december 7-i keltezésű *Bordalában*. „Minden por, álmom S füst e világon” — nem sokkal későbbi vanitas-versének bibliai metaforáit használta, de ellenkező tanulást vont le: „Igyunk derűre, Igyunk borúra...” Egy évvel vanitas-verse után, 1824 februárjában, a *Remény, Emlékezet* írásakor, még egyszer visszatért az epikureista értelmezéshez: „Rosszat ne félj, s ne kívánj jót Múlt és jövő közül; Öleld meg a jelenvalót, Melly játszik és örül...”¹¹⁰ A vigaszt azonban nem e könnyedebb hangok adták meg számára, hanem a *Vanitatum vanitas* komorsága.

Az egyházi irodalom kelléktárából a bibliai metaforák gyűjteménye és a katalógus, az *ubi sunt* formulának a történeti nevek sorára csupaszított változata került át Kölcsey versébe. A vallási eszmékből semmi. Isten nem lakik a *Vanitatum vanitas* strófaiban. A hit és a remény csak tarka „párak”. A halálról az egyházi írók egészen más-képp gondolkodtak, mint Kölcsey. A vallásos ember szemében a halál a bűnnek zsoldja,¹¹¹ de szabadító is, mert véget vet földi nyomorúságunknak, és — szerencsés esetben — átvezérel a boldog örökkévalóságba. Pázmány írja: „a jó halál minden nyavalyáktól és rettegésektől, minden fáradságos nyughatatlanságoktól és fájdalmaiktól megmenti az embert; végét szakasztja betegségeinknek, fájdalmainknak, szegénységünknek és mindenféle nyavalyáinknak. Ez a fáradott testnek nyugodalmas aluvása; a tengeri haboktól hányatott hajónak bátorságos partja; a veszedelmes vitézkedésnek nyugodalma; a test tömlőcében fogva tartott léleknek szabadulása.” És Szent Ágostont idézi: „O mors desiderabilis”, „oh kívánatos halál!”¹¹² A *Vanitatum vanitas* költője nem ismer kívánatos halált, csak megvetendőt. A halálnak Bossuet szerint kettős funkciója van; szemünk elé tárja törpeségünket, de méltóságunkat is: „O mort, [...] toi seule nous convaincs de notre bassesse, toi seule nous fais connaître notre dignité”; a halál két igazságra tanítja az embert: „qu'il est infiniment méprisable, en tant qu'il passe; et infiniment estimable, en tant qu'il aboutit à l'éternité.”¹¹³ Kölcseynél csak egy igazság van: minden elmúlik, minden hiábavaló, s a halál nem vezet sehová.

„Ami siránkozást és nyögést vált ki, jelentéktelen és megvetendő dolog” — írta Seneca.¹¹⁴ Ezzel a sztoikus véleménnyel Kölcsey egyetérthetett. De távol állt tőle Seneca vigasztalásainak gyakran rabulisztikus okoskodása, udvaronci szelleme. A sztoikus filozófus a halált menedéknek, orvosnak, szabadítónak tartotta;¹¹⁵ innét a keresztény felfogáshoz vezettek szálak, nem Kölcseyhez. Seneca az erkölcsi hősiesség példáiaként magasztalta Szókratészt és Catót, mert bátran fogadták a sorscsapásokat, a halált;¹¹⁶ Kölcsey e két férfiú halálát — éppen e két férfiút — bohóságnak mondotta. Egyáltalán lehet-e beszélni, mint Kornis Gyula tette, Kölcsey és különösen a *Vanitatum vanitas* sztoikus filozófiájáról? Szauder József arra hívja fel a figyelmet tanulmányában, hogy Kölcsey ifjúkori jegyzetei inkább a cinikus filozófia iránti rokonszenvérről tanúskodnak. Levelei ismét más rokonszenvérről. 1814. december 17-én ezt írta Kállay Ferencnek: „Az vagyok most is, aki voltam [...] Inkább szentimentál, mintsem Goethehez, inkább Epikurier, mintsem Schillerhez hasonlítsam belsőmet...” Kazinczynak meg ezt írta 1812 januárjában: „Én ugyan Zenon szektája [= a sztoikusok] eránt semmi vonzódást nem érzek. De az epicurusi morál, melynek igaz ismeretére Bayle tanított, ott, hol a fájdalomról tanít, férfiasan vigasztaló.” Kölcsey nézetei később változhattak, de aligha lehet egyetlen iskolához sorolni őket. A *Vanita-*

tum vanitas nem filozófiai költemény; elég annyit mondani, hogy filozófikus, és mindenekelőtt líra.

D'Holbach könyvében egész fejezet szól „a lélek halhatatlanságáról, a jövő élet hiteléről, a halál félelméről” — így fordította le Kölcsey a címét.¹¹⁷ A halál megvetéséhez, ami nem más, mint a halálfélelem legyőzése, ebben talált materialista érveket. De a dicsőségről, e profán halhatatlanságról, a materialista filozófusok másként vélekedtek, mint a *Vanitatum vanitas* költője. „Piramisok, mauzóleumok, emlékművek, sírversek — írta d'Holbach — mind arról beszélnek, hogy az ember a halálán túl is meg akarja hosszabbítani létezését. [...] az utókor számára ír a tudós, az utókor bámulatba ejtésére emel épületeket az uralkodó, az utókor dicsérete visszhangzik már előre a nagy ember fülében, az utókor ítéletére hivatkozik az erényes polgár...” Igaz, mindez csak „boldogító ábránd, édes káprázat”, mégis „az emberek emlékezetében folytatódó későbbi élet vágya mindig az emelkedett lelkek szenvedélye volt” („la passion des grandes âmes”).¹¹⁸ 1814-ben még Kölcsey is így gondolkodott. Ez év december 17-én írta Kállay Ferencnek: „Mosolyogjon bár rajtam a hideg, a száraz filozóf; [...] de egy Newton, Franklin és Kant meg nem elégedve szállott volna sírjába, ha nem lettek volna bizonyosak a jövő hír halhatatlanságáról. És Homér s Pindar és Shakespeare s Goethe tettek volna-e lépést a pályán az örök dicsőség bizonyos reménye nélkül?” A *Vanitatum vanitas*ban ez a reménység szertefoszlik. Nemcsak azért, mert a hírnév rövid életű, mint a virágillat; mert — miként Marcus Aurelius tanította — „a hírnevet gyorsan pusztuló emberférgék egymást felváltó nemzedékei hordozzák”, „a megemlékezők mindegyike hamarosan meghal; ugyanoda jut a következő nemzedék is, mígnem minden emlékezet megszűnik...”¹¹⁹ — nemcsak ezért nem számíthatunk tartós hírnévre. Kölcsey teljesen egyéni gondolata: nincsenek is nagy lelkek, akik azt megérdemelnék! Nagy tetteket — mondotta Helvétius — csak nagy szenvedélyek érlelhetnek; a *Vanitatum vanitas* költője kihúzza a talajt a francia filozófus tana alól: „A szenvedelmek zúgása? Lepkeszárny fergetege.” Helvétius szerint Demosthenész, aki kavicsal a nyelve alatt készült a szónoki előadás művészetére, a nagy szenvedély ragyogó példája; Kölcseynél ugyanez a Demosthén szitkozódó halkufár — s jár-e dicsőség egy halkufárnak? Pindar és Phidias, akiket leveleiben Kölcsey az alkotói nagyság legfelső fokára helyezett,¹²⁰ a *Vanitatum vanitas*ban dadogó lázbeteg, primitív kőfarigcsáló — érdemelhetnek az ilyenek hírnevet, profán halhatatlanságot? Kölcsey, az értékfosztó, túltesz minden filozófuson.

Az övéhez hasonló teljes dezillúziót csak Fontenelle-nél találunk, lukianoszi modorú túlvilági párbeszédeiben. Nevezetes halottak vitatkoznak itt arról, kinek a földi érdeme volt nagyobb: Nagy Sándoré, aki falakat, városokat rontott le, vagy Phrynée, aki kurtizán-keresményéből újjáépítette őket? Kinek a halála volt dicsőbb, Catóé, aki előtte még jól megpofozta az inasát, vagy Hadrianus császáré, aki végórájában jelentéktelen versikén törte a fejét, avagy Ausztriai Margité, aki szűzen halt meg, noha nem jószántából, mert két férje is volt? Fontenelle minden nagyságot alábbszállít, minden értéket kiforgat, elperel; mint a könyv egyik szereplője mondja: ezekben a dialógusokban „c'est une règle infaillible que vous trouverez toujours tout renversé”. Mindez azonban, ha van is filozófiai mondanivalója, csak szellemes szatíra, gonoszkodó játék, franciás esprit, Kölcsey verse viszont minden ízében komoly, s ami a fő különbség: Fontenelle művében nem a halál méri meg az értékeket, mint a magyar költőnél, hanem a frivol gúny és rosszmájúság.¹²¹

Kultúrák és világnézetek találkozáspontján magányosan látjuk fölmagasodni a *Vanitatum vanitast*. Mindenből felszívott valamit, mindentől különbözik. Ha meg

akarjuk határozni világnézetét, nem érhetjük be a szokásos skatulyákkal, más szó kell. Heroikus pesszimizmus? Pesszimista heroizmus? Mind a kettő. A remekművön az egyéniség és eredetiség zománca ragyog.

9.

Kölcsey minden költeményén nagy műgonddal dolgozott, vanitas-versén különösen. Formaképletet olyant választott hozzá, amelyet korábban még nem használt: 8,7 – 8,7 – 8,8 – 7,7 szótagú trochaikus sorok ababccdd rímeléssel képeznek egy strófát.¹²² Fegyelmet kívánó, szoros forma, nem lehetett könnyű megbirkózni vele. Talán ezért, Kölcsey azzal segítette magát, hogy lemondott a rímelés tökéletességéről:¹²³ tizenötször használ rag- vagy képzőrímet, jónéhányszor laza asszonáncot. Fölfigyelt erre Arany János, és amikor vitatkozott azokkal, akik az asszonáncot nem tartották rímnek, ironikusan megszólaltatott verstani ellenfelének szájába ezeket a szavakat adta:

Tanulnának Kölcseyunktól
És más régibb bölcseinktől
„Phidias amit farag –”
Hogy rímelnék! ecce! ime!...
(A manóba! *nincs* is ríme):
„Berovátkolt kődarab –”¹²⁴

Ma már nem emelünk kifogást Kölcsey asszonáncai ellen, inkább modern kezdeményt látunk bennük, kétségtelen azonban, hogy sem a *Vanitatum vanitas*nak, sem más verseinek nem a szép hangzatosság a legfőbb erénye, Vörösmartyt ebben sosem érte el. Kölcsey vanitas-versét más tulajdonságai teszik remekművé.

Mindenekelőtt szerkezete.

1. strófa: felszólítás Salamon tanításának megismerésére s a tan lényegének kijelentése.

2–8. strófa: a hiábavalóság tanának részletezése, értékosztó szentenciákkal.

9–10. strófa: a tan konklúziója („Hát”), ismét felszólítás formájában („Légy mint szikla...”), és indokolásként („Mert”) a tan egyszer már kimondott lényegének szó szerinti megismétlésével („Mind csak hiábavaló”). – Keretbe foglalt költemény tehát, mint a *Hymnus*.

A vers törzse az értékosztó szentenciák sorozata. A 2. strófa összefoglalja a tárgyköröket: természet, történelem, evilági javak („pompa s ék”) – minden mulandó, minden értéktelen. A 3–6. strófa a legfontosabb tételt, az emberi törekvések és teljesítmények hiábavalóságát részletezi (személynevek katalógusa). A 7–8. strófa elvont fogalmak, általános értékek fölött mond ítéletet (élet, szenvedelmek, hit, remény, boldogság, halhatatlanság). Itt hangzik el a vers kulcsszava: halál. A vers középső, kifejtő része éppúgy kétstrófás egységgel zárul, mint ahogyan kétstrófás egység zárja az egész verset.

A katalógus egymaga négy strófa:

3. strófa: a nagy tettek hősei,

4. strófa: az erény hősei,

5. strófa: a tudomány nagyjai,

6. strófa: a művészet nagyjai.

A vallásos irodalomban a hívságok skálája rendszerint szélesebb. A Prédikátor könyve ide sorolja az emberi fáradozást, a pénzt, az ifjú életkort, magát a bölcsességet. Kempis jóval hosszabb lajstromot állított össze: „merő hívság a veszendő gazdagság keresés... Hívság a tiszteket vadászni... Hívság a testnek kívánságit követni... Hívság hosszú életet remélni... Hívság csak a jelen való életre figyelmezn... Hívság csak azt szeretni, ami hertelenséggel elmúlik...”¹²⁵ Kölcsey mindazt, ami közönséges vágyakozások tárgya, egy sorral elintézi („Pára minden pompa s ék”), hogy aztán a számára fontos erkölcsi és szellemi értékek megmérésére fordíthassa figyelmét. Talán a sorrend is számít: a lehangsúlyosabb pontra, a katalógus végére a hozzá legközelebb állóknak – az irodalom s a művészet hőszainak – nevét iktatta be. S a 9. strófában, ahol összegezve felsorolta a trónfosztott értékeket, a közönséges javak már nem is kaptak helyet:

Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.

Arany János ezt az értéklistát a maga módján ki is egészítette. Tompához írt levelében könyv nélkül idézte, ekként:

Sorssal, *kinccsel*, *méltósággal*
Tudományt, hírt, életet.¹²⁶

Horváth János szerint a történeti személyek sorában megkülönböztetett helye van a két magyar hősnek: „...egy-egy meleg hullám [...] tagadás közben is szinte cáfolni látszik a tagadót” – írja, és idézi: „Mátyás *dicső* csatázási”, „Zrínyi Miklós *szent* pora”.¹²⁷ Ezzel a véleménnyel Szauder József vitába szállt, és neki van igaza. A „dicső” és a „szent” jelzők megfelelői nem-magyar kiválóságok nevét is kísérik: Xenophon „*mézbeszéde*”, Pindár „*égi szárnyalása*”. Szükség van ezekre a magas mércéjű minősítésekre; a vers elvesztené minden értelmét, ha nem a legnagyobbakról, hanem a középszerről állítaná, hogy művük, erkölcsük nem hordoz értéket. Ennek fölismerése vezette Kölcseyt már kiválasztásukban is: csak olyan személyek kerülhetek be a katalógusba, akiknek rangját, elsőségét régi és tartós hagyomány kodifikálta, például Quintilianus szavaival: „Demosthenesnél a hellenek közt nincs tökélyesebb”; „A kilenc lyrikus között messze fölülhaladja a többieket Pindar”; „Phidias [...] elefántcsonti dolgozatban vetélytárs nélkül áll”.¹²⁸ Újabb kori példa Pindarosz elsőségének hangoztatására Kölcsey kortársától, Ungvárnémeti Tóth Lászlótól: „Pindar annyira remek maga nemében, hogy benne az énekköltőnek ideáléja egészen megtestesült”.¹²⁹ Az értékfosztás Kölcsey versében minden egyes névnel, magyarnál, idegen-nél, a legmagasabbat veszi célba, hogy a legalacsonyabbra rántsa le; a nagy távolságok közti ellentét hozza létre azt a folyamatos és nem ernyedő feszültséget, mely a költemény hatásának egyik fő biztosítója.

A *Vanitatum vanitas* legnagyobb esztétikai értéke metaforáinak bő és változatos sorozata. Számuk strófánként:

2. strófa: hét metafora
3. strófa: öt
4. strófa: három
5. strófa: kettő

6. strófa: négy

7. strófa: négy

8. strófa: öt

Ötvenhat rövid sorban harminc metafora: ez a páratlan teljesítmény különbözteti meg Kölcsey versét a vanitas-irodalom minden más termékétől.¹³⁰ Hozzá képest milyen szegényes, milyen egysíkú még a nagy Bossuet metaforahasználata is: „la santé n'est qu'un nom, la vie n'est qu'un songe, la gloire n'est qu'une apparence, les grâces et les plaisirs ne sont qu'un dangereux amusement; tout est vain en nous...”¹³¹

Szembeötlő Kölcsey egyéni alkotásmódja és fölénye akkor is, ha versét profán magyar költői előzményeivel vetjük egybe. Mulandóságról, forgó szerencséről, vanitasról sok verset írtak, és szerzőik többnyire ugyanabból a bibliai és egyházi toposzkészletből vették kifejező eszközeiket, mint Kölcsey. Például a *Szigeti veszedelem* költője, a VII. ének lírai betétében:

O, élet, mely hamar ez világbul kitünsz!
O, rövid élet, tőlünk mely gyorsan röpülsz!

Mint harmat nap előtt, mint hó az tűz előtt,
Mint álom előttünk, mint füst az szél előtt;
Vagy sebes forgószél mint hajtja az fölyhőt,
Úgy tünsz el előttünk s kívánságunk előtt.

Ráday Gedeon (1735):

S mit használ, hogy kedves volt a szépnemnél nyájasságod;
Mind elmúl tőled, elmúl kényes ifjúságod;
E világnak mulatsági csak semmi és csak ganéj,¹³²
Százszor megbánja azt egy héj! de már késő a héj.¹³³

Orczy Lőrinc:

Most pedig gazdaság, titulus, tisztelet,
Dicsőség, fényesség, nagy hír, név, tekintet,
Melyekkel az ember környül vétettetett,
Csak füst, múltó árnyék, melly hamar enyészhet.^{133a}

Ányos Pál (Newtonról):

Mit nyertél nagy elméd hánykolódásával?
Csak elmúlik neved London oszlopával!¹³⁴

Barcsay Ábrahám:

Tudomány, dicsőség, nagy név, kincs, méltóság,
Csak füst, álomnál is kevesebb valóság.¹³⁵

Valamennyi idézett szövegben találunk költői értékeket, különösen Barcsaynál: vers-záró kétsoros tömör felsorolása közeli rokona, mintegy előképe a *Vanitatum vanitas* összegező két sorának: „Sorssal, virtussal, nagysággal Tudományt, hírt s életet.” Ami megkülönbözteti Kölcsey művét elődeiétől, az a költemény komplex hangszerelése. Zrínyi és a többiek a vanitas-irodalom egy-egy eleméből készítették új variánst; Kölcseynél a hagyomány teljes készlete megjelenik, az értékfosztó metaforák sora éppúgy, mint a katalógus, és mindez olyan filozófiai magaslaton, amelyre egyik korábbi vers sem emelkedik föl.

A *Vanitatum vanitas* hazai előzményei közül Ungvárnémeti Tóth László verse üt meg leginkább filozófikus hangot. Sennovitz Mátyáshoz írt episztolájában, melyet a címzett kisfiának halálára írt 1813-ban, a sztoikusokkal vitatkozik, nézeteiket – hosszabb fejtegetés részeként – ezekkel a szavakkal tolmácsolva:

A szépség, az erő s az egészség mind töredékeny,
Mind tündér vagyonok; mind hitván s csalfa varázsok;
A bársony csigavér; a lágy selyem egy bogaracska
Szívós nyála. – Mit ér? Az arany nem több csupa földnél.
Kába, hiú bálvány, nincsen mit epedni miatta.¹³⁶

Valóban a sztoikusok tana ez, hiszen Marcus Aureliusnál már olvashattuk: „az arany, az ezüst: üledék; a ruha: állatszőr; a bíbor: csiga vére”. Valószínű azonban, hogy Ungvárnémeti Tóth László nem az antik írótól kölcsönözte szavait, hanem Nyéki Vörös Mátyástól:

Aranyba járni mit használ?
S hogy tested abban talpig áll?
A színarany csak sárga föld;
A földet nagyra ne böcsöld.

Mit használ szép veres s puha
Bíbor-bársonnyá szőtt ruha?
A bíbor színe csigavér;
A csigavér sokat nem ér.

Tekénts meg a selyemruhát,
Zsugorgó nyűvek fonalát;
Elhidd, hogy pondrók ganéja.
Ganéjt csak el kell hánnia.

Ha jól megnézed, micsodák,
Kik szíved Istentől vonnák,
Csak csigavér és sárga sár,
És amit fony egy rút bogár.¹³⁷

Ungvárnémeti Tóth László verse világosan mutatja, hogy a régi magyar vallásos irodalom még a XIX. század elején is életképes hagyomány, tud profán költőt inspirálni; ez adott ösztönt, mintát, szavakat Kölcseynek is. Azzal a különbséggel, hogy Ungvárnémeti Tóth László egy verset imitál, Kölcsey az egész hagyományból merít, nem betűt követ, hanem szellemet.

A *Vanitatum vanitas* költője bárki mással egybevetve szuverén alkotó. Zrínyinél hasonlatok sorakoznak, Kölcsey versében nincs egyetlen hasonlat sem; Zrínyi fest, Kölcsey kijelent. Metaforái szentenciákban helyezkednek el. A szentenciózus dikció feszültségben tartja a költeményt, de nyugalmat is ad neki. A stílus és a lélek nyugalmat. Vajon sikerült Kölcseynek legyőznie, megvetésével, a halált? Szentenciákban nem az beszél, aki reszket.

10.

A halál jelen volt Kölcsey életében. A levélíró már huszonnégy éves korában úgy tudta, hogy számára „nem sok van hátra”.¹³⁸ És ugyanabban az évben: „érzem, hogy az én időm ide s tova bételik”; ekkor így fogalmazta meg gondolatait a halálról: „ah oly rossz volt [!] itt ezen nyomorult életben, s mégis olyan jó! Meghalni, édes barátom, ezen gondolat annyira mindennapi, és mégis mindig új, mindig szokatlan. Nincsen talán senki, aki kevesebbet vesztené az életben, mint én, és én is oly sokat veszték.”¹³⁹

Itt még az élet súlya nyomja le a mérleget. De a költő gyakran úgy érzi: az életnél becsesebb a halál, a földi lét zaklatottságánál a nyugalom. „Szent Nyugalom! hagyj follyanak le Öledben napjaim, Hagyd lepjen a halál öledben Eloltván Éltemet!” (*A Nyugalomhoz*, 1808–1809) „Ohajtom én hűs sírhalomban Aludni csendes éjemet, Szenderegve boldog nyugalomban, Leélvén kínos éltemet.” (*A végnyugalom*, 1810) „Nékem, ah, csak Léthe áradása Hoz segédet kínom lángjain!” (*Minden órá*m, 1813)

Kölcsey halálköltészete más, mint kortársaié.¹⁴⁰

Csokonai a személyes halálfélelem költője. A halál korábban nála is „szelid álomnak testvére”, de az álom eufém takarója alól kilátszik nyers színeivel a rémületes enyészet, a testi dekompozíció:

Hiszen semmivé lesz, ami semmi vala,
Azaz földdé válik testünknek porfala:
Előbb egy bűzhödtség bálványává léssen,
Bomlani kezdenek a részek egészen...
(*Az álom*)

Kései nagy verseiben a halálnak poetizáltan is ijesztő képei uralkodnak: „vak kárpit” (*A Magánosság*hoz), „jégsátor” (*Még egyszer Lillához*), s a nem kívánt halál klinikai tünetekkel jelenti magát:

Fojtó szirokkóknak hevétől
Asznak tüdőhólyagjaim,
S a kriptáknak fagyos szelétől
Borsódnak minden tagjaim.
Szívem megett egy láthatatlan
Kéznek nyila bélőve áll,
S mellem csontboltján irgalmatlan
Sarkával rúgdos két halál.
(*Tüdőgyulladásomról*)

Végül az utolsó versben leplezetlenül tör ki a halálfélelem:

Istenem! ha szét kell csakugyan oszolnom,

Miért szükség nékem a haláltól félni...?

(Halotti versek)

Berzsenyi filozófikusabb, mint Csokonai, és közelebb áll Kölcseyhez. Amikor verses consolatiót ír (*Barátnémhoz*), a hagyományos senecai érveket ismétlgeti; bensőbb, egyéni lírájában ezekkel nem érheti be. Az ő halála törvény; nem isteni rendelésből, hanem mint az idő személytelen kategóriájának alosztálya: „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül...” (*A közelítő tél*) Az életre Berzsenyi is, mint a *Vanitatum vanitas* költője, az elmúlás perspektívájából tekint; hasonló látványban van része, és hasonló metaforákat használ: „Csak repülő álmok s csalódás A halandó ember élete!” „Rózsaszálak a gyönyörűségek, Melyeket egy őszi szél hervaszt!” (*A halál*) A temetőt szemlélve „a világ Álorcái lehullanak”, „Látom hangyabolyi míveidet, világ!... Látom, hangyasereg! mint tusakodsz s tolongsz...” (*A temető*)¹⁴¹ A kisszerű tusakodásban a férfihoz és filozófushoz illő magatartást Montaigne olvasója Montaigne-t idézve találja meg: „aki a haláltól nem fél, az mindenkor szabad.” (*Kupa támadása*)¹⁴²

Vörösmarty a személytelen és egyetemes pusztulás lírikusa.¹⁴³ „A Mind enyész...” (*Csongor és Tünde*) „Halandóság! te régi szörnyeteg, Te nyelsz be mindent, ami volt s vagyon, És ami lesz...” (*Salamon király*) A halál Vörösmartynál nem ad nézőpontot az emberi világra, nem kelt erkölcsi megfontolásokat. A halálköltészet régi eszközeit Vörösmarty újszerű használatba veszi. Ha a bölcsességet invocálja, az nem a bibliai Prédikátor, hanem üres koponya. „Mit szólnsz, te néma bölcs, a semmiből lett És semmivé leendő emberek Legrégibb oktatója?” A válasz az *ubi sunt* formulának legkeserűbb változata, a pöre pusztulásról:

Itt egy kis romladékot mutatok.
Hol rajta a teremtésnek keze?
Hol a művészet drága rongyai?
Hölgyecske volt, hol vannak fürteid,
Nemes kisasszony, a kacér szemek,
Hol a mosolygó ajkak csábjai?
Hős volt talán, vagy jámbor, jótevő,
Világhírű bölcs, vagy hatalmas úr?
Hol a kegyesség s bátorság jele,
A homlok büszke méltósága, hol
Csak egy vonás az élet fényszakából?
Mindent lerágott a halál foga...

(Kincskeresők)

Ha katalógust ír Vörösmarty, a hagyományos nevekből írja, de maga a halál sorolja fel büszke trófeáit:

Minden királyok öldöklője én,
Ki Caesart láttam és Napóleont,
A régi Sándort s gyilkos Etelét
Hervadva dőlni karjaim közé. . .
(*Örök zsidó*)

Vörösmarty a totális megszűnés költője, meghal nála a halál is:

Akkor nem leszen többé mit ölni,
Nem lesz mit rontani.
Akkor magamra szálland haragom,
Megsemmisítem akkor magamat

S bezárom a teremtés ajtaját.
(*Örök zsidó*)

A halálköltészetnek mindezen változataitól különbözik a *Vanitatum vanitas*. Kölcsey úrrá lett a halálfélelmen; értékfosztó szemléje szélesebb körű, mint Berzsenyié; Vörösmarty kozmikus víziói nem kísértették meg. Ez a vers valóban a bölcsesség verse; kicsengése még egy év múlva is hallatszik: „Tűr a bölcs egyformán!” (*Vigasztalás*, 1824 március)

Azután pedig, hogy Kölcsey leszámolt étellel és halállal, a haláltéma *nem tűnik fel többé* költészetében.

11.

A *Vanitatum vanitas*, mint negatív öntőforma a bronzot, hordja magában a *Parainesis* pozitív idomát. Harminchárom évesen Kölcsey „érett ésszel” forgatta a Prédikátor könyvének lapjait;¹⁴⁴ negyvenes éveinek derekán, amikor a *Parainesis*t írta,¹⁴⁵ az érett észhez hozzájárultak a tevékenység tapasztalatai, melyeket korábban nélkülözött. „Hidd el nekem, ifjú barátom [írta 1836. február 23-án Szalay Lászlónak], az én ifjúságom évei kínosabbak valának a tiéidnél. [. . .] És nézd, mégsem süllyedtem el; mégis utoljára nyílt pálya, mely lelkemnek teljességét foglalatoskodtatta!” Íme a különbség a két írás között: a korábbi az egyén magányos viaskodásának tanújele; a későbbi a lélek teljességének műve, a közéleti küzdő emberé.

„Parányi”: ez volt a *Vanitatum vanitas* egyik – szemléletmeghatározó – kulcsszava. A *Parainesis*ben: „Minden egyes ember, még a legnagyobb is, parányi része az egésznek”;¹⁴⁶ és ugyanez a szó minősíti az emberi tehetséget: „parányi lámpa” (1105), az egyén törekvéseit: „parányi cél” (1118), az emberek közönséges tevékenységét: „parányi tettek” (1102), a társadalmak igazgatásának százados rutinját: „parányi tudomány” (1109).¹⁴⁷ Átkerült a versből a prózai műbe a „buborék” szó is (1141), a *Mohács*ból a rokonértelmű „vízcsepp” (1118), szembeállítva az óceánnal – de az átvett elemek az új helyen megváltozott értelmet kaptak. A parányiság már nem a hiábavalóságról győz meg: „saját kicsiny voltunk érzete az egész nagyságára

vetett tekintet által magasztaltatik fel” (1141); a vízcsepp már nem mint veszendő semmiség tolong az óceánban, mert „milliomonként egyesült cseppek megdöbentő erőt fejtenek ki” (1118); és bár a buborék léte csak egy szempillantásnyi, az óceánnak, az emberiségnek „ezredékig, miriádokig tartó élet rendelteték” (1141).

A *Parainesis*-ben Kölcsey újra elővette a *Vanitatum vanitas* fogalmait: a szerencsét, a balsorsot, a boldogságot, ismét mérlegre tette a dicsőséget. Ez a versben, mint utolsó instancia, az értékszemle végére került, erről lehetett a legnehezebb kimondani, hogy értéktelen. A *Parainesis* írója szerint keresni a tapsot, vadászni a dicsőséget hiúság, de a megérdemelt dicsőség igazi érték, „való nagyságnak következtése” (1128), „magas erénynek” jutalma (1140); jelzői: „való” (1123), „maradandó” (1123), „örök” (1122).

A *Parainesis* lapjain régi ismerőseinkkel találkozunk: a vanitas-vers katalógusának történeti szereplőivel; Kölcsey a tizenhátrból nyolcra újra leírja a nevét. Igaz, Nagy Sándor, Etele és Napóleon „csak eszköz valának a sors kezében” (1133), de nem kakasviadalok hősei. Zrínyi halála a hazafias áldozat lelkesítő példája (1105). Socrates, Demosthenes, Cato a nagy nevelők és a nagy szónokok sorába léptek elő (1110, 1112). „Phidiási szobrot alkotni” éppolyan nagy tett, mint „fontos ütközetet nyerni”, „országos alkotmányt alapítani” (1115).¹⁴⁸ A *Vanitatum vanitas*-ban a múlt idő törpítette el a história alakjait; a vers megírása óta nagyot változott Kölcsey szemlélete, a történetfilozófia rangjára emelkedett. 1833-ban közzétette *Történetnyomozás* című tanulmányát, megnevezve — nálunk valószínűleg először — az új tudományt, „a história filozófiájá”-t. „Az emberi nemzet történet-sora [...] nem egyéb, mint egymásból szakadatlanul folyt okoknak és következtéseknek szövedéke; egy hosszú lánc...” — de immár nem „Egy bohóság láncsora”, hanem a kauzális összefüggéseké. Ezek vizsgálata méltányosabbá tesz: „Némely vonások külön válva csekélyek s tekintet alig érdemlők; ezek a magok rendben az egészre természetbehatással bírhatnak, s az okok és következtések nagy láncában a fő szemt tehetik.” Ez a szemlélet, a lánc-metáforával együtt, átkerült a *Parainesis*-be: „Az emberiség történetei, valamint az egész természet, szakadatlan láncon függenek egymásba”; s immár nem az a bölcs, aki mindent *megvet*, hanem aki *megismer*: „bölcs az, ki a láncot ismerni és követni tanulta.” (1123)

„Törekedjél ismeretekre!” (1109) Az erkölcsi parancs azonban folytatódik: „Tudományt a munkás étellel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfának törekednie kell.” (1110) S a köztársaság, vagyis a közélet férfja még egyszer és utoljára megméri a filozófiákat, melyeket ifjúkora óta oly sokat és mélyen tanulmányozott; most már azt mérlegelve, melyik irányzat vezet el a cselekvéshez: „A Stoa bölcsői és Epikúr iskolája két, egymással ellenkező véleményt állítanak fel: amazok minden polgárnak a közdolgokkal foglalatosságát kötelességévé tévén; ez elvonulást s magányos kénynek élést tanítván. Csak azt csudálom, hogy mind a két vélemény ugyanazon szabad társaság körében vett származást. Mert ha a Stoa tudománya szabad polgárokhoz olly igen méltó vala, az Epikúrú senkihez nem illett volna úgy, mint despotai üldözést megúnt emberhez, ki messze rejtekben keres a vaspálca elől menedéket. Ezt fontolóra vévén, által fogod látni, miképpen azon jogokkal, miket sorsodtól nyerél, nemcsak élhetsz szabadon, de élni köteleztetel...” (1108) „Közdolgok”, „szabad polgár”, „jog”: ezeket a szavakat a *Vanitatum vanitas* költője nem írta le; a vers a magányos egyén szükségleteit elégítette ki. „Légy mint szikla rendületlen...”; az erkölcsstani műben, mely Kölcsey utolsó szava, megváltozik a felszólítás: „Tehát tégy!” (1115)¹⁴⁹

Egyetlen betű különbség; két világ különbsége.

Kölcsey a bölcsesség vizsgálatától elérkezett a cselekvés bölcsességéhez.¹⁵⁰ Ezzel győzte le, most már igazán, a halált. „...ki tudja, melyik pillanatban kell költőznöm oda, hol korán előrement testvérem koporsója mellett a hely készen vár? Nem hívom az órát; de jöttét sem rettegem.” (1098)

„Ubi est mors victoria tua? Ubi est mors stimulus tuus?” (1 Kor 15.55.)

JEGYZETEK

¹Szemerei Szemere Pál levelezése. Bp., 1890. III. 211. l.

²Bay György levele. Szemere-tár, 8. k. 8. sz. Szabó G. Zoltán hívta föl rá a figyelmemet. Ld. kötetünk 109. oldalán.

³Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Bp., 1969. 314. l. (Bajza idézendő levelei ugyan-
ebben a kiadványban.)

⁴Fábián Gábor levele Stettner Györgyhöz, 1827. május 8. Taxner-Tóth Ernő: *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*. Bp., 1987. 69. l.

⁵Az első közlést a Handbuchban Szauder József Kölcsey-kiadásának jegyzete nem említi.

⁶Ld. Szemere 1833. március 25-i és április 2-i leveleit, valamint Kölcsey március 27-i és április 8-i válaszait. Megjelent-e valahol a német fordítás, nem tudom. Jó Etelka csak Cserhalmi Ferencéről tud, 1890-ből. (*Kölcsey Ferenc versei német fordításban*. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1988. 3. sz. 299. l.)

⁷A kötet egyetlen ismertetése dicsérő, de a *Vanitatum vanitast* nem említi. (Tudományos Gyűjtemény, 1832. XI. 124–125. l. Névtelen cikk.)

⁸Szontagh Gusztáv: *A magyar philosophia alapelvei és jelleme*. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, V. k. Buda, 1842. — Később Szontagh még egyszer kinyilatkoztatta elítélő véleményét: „Kölcsey Vanitatum vanitas című költeményében még nagyobbakat siklik, minden tudományt, művészetet és erényt gőznek, bohóságznak, hagymáznak nevezvén.” (Idézi Erdélyi János: *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból*.)

⁹Arany János hátrahagyott írásai és levelezése. III. Levelezése iróbarátaival. Bp., 1888. I. 465. l.

¹⁰Vajda Viktor (1875), Jancsó Elemér (1885), Angyal Dávid (Budapesti Szemle, 1903, kötetben 1927), Vértesy Jenő (1906), Riedl Frigyes (egyetemi előadások, 1909–1910, kiadva: 1938), Kornis Gyula (1939), Kerecsényi Dezső (1940), Szauder József (1955), Rohonyi Zoltán (1975).

¹¹Úttörő Kölcsey-életrajza után Vajda Viktor még több kisebb munkát adott ki kedveltjéről; ezek egyikében egész fejezetet szentelt a *Vanitatum vanitas*nak, de csak körülírta, nem elemezte. (*Kölcsey mint morálista*. Kecskemét, 1896. 89–97. l.)

¹²Ünnepi beszéde a költő születésének századik évfordulóján. *Emlékbeszédek*. I. Bp., 1914. — Már Toldy levelében: „húmnak kitörése”.

¹³Hatvany Lajos: „Phidias amit farag, bervo-vátkolt kódarab”. (1932) *Irodalmi tanulmányok*. Bp., 1960. II. 81–82. l.

¹⁴Révai József ismert Kölcsey-tanulmánya 1938-ban készült.

¹⁵Horváth János: *Tanulmányok*. Bp., 1956. 189. l. Egyetemi előadások, 1935–1936.

¹⁶Alföld, 1968. 10. sz. Kötetben: Szauder József: *Az este és Az álom*. Bp., 1970.

¹⁷Horváth Károly: *A Hymnus és a Vanitatum vanitas*. Literatura, 1985. 1. sz. 37–64. l. (Az idézett két szó az 59. lapon.) E tanulmányban csak a kisebb része szól a vanitas-versről.

¹⁸Csomasz Tóth Kálmán még számos lelőhelyét sorolja fel. (*Régi Magyar Dallamok Tára. A XVI. század dallamai*. Bp., 1958. 555 skk. és 680–681. l.) — A latin vers idézésére példát adott Cornelius a Lapide (1566–1637) nagy bibliamagyarázata, mely a XVII–XVIII. században katolikus prédikátorainak legtöbbet forgatott kézikönyve volt. (*Commentaria in Ecclesiasten*. Venetiis, 1761. 16. l.)

¹⁹A kuruc küzdelmek költészete. Szerk. Varga Imre. Bp., 1977. 381-383. l.

²⁰Lelki iskola és a jó halálának mestersége. Pozsony, 1772. és Eger, 1776. E latinból fordított művet Szinnyei lexikona Ozolyi Flóriának tulajdonítja. (A második kiadásról nem tud.) A Cur mundus militat teljes magyar szövege az egri kiadásban a 63–64. lapon. — Kosztolányi Sándor: *Egész esztendő-béli vasárnapokra intézetett szent beszédek*. Második rész. Pozsony és Pest, 1794. A magyar szöveg négy első sora a 296. lapon.

²¹Podhraczký József: *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája*. Buda, 1836. Második rész. 43. l.

²²Halotti énekek, mellyek illendő megjobbítással, bővítéssel, díszesebb renddel és egynehány s'oltárokkal a köz-haszonra újjobban ki-botsáttattak. — Ezt az énekeskönyvet Losontzi István, a *Hármas kistűkör* szerzője állította össze. Az approbatio kelte 1778. augusztus 16. Sok kiadása volt Pesten, Pozsonyban, Kassán stb., év nélkül, 1779-ben, 1802-ben, 1815-ben stb., még a XX. században is.

²³Kölcsey levelei Kazinczyhoz, 1808. december 7.; 1809. augusztus 23.; 1814. december 4.; 1814. december 22.; Döbrenteihez, 1815. május 3.

²⁴Értelmezésemet támogatja a régi és az újabb irodalom, XVII. századi prédikátor éppúgy, mint a modern filológia kiválósága. Tordai Sámuel írja: „Mikor valaki az halált közlő szemléli, megtanítja az őtet a világot voltaképen megismérni, megmútatja ő ennek hiábanvalóságát, múlandóságát és semmiségét.” (*A megtérés halogatásának veszedelmes voltáról való elmélkedések*. Kolozsvár, 1767. 55. l. A könyv Saurin protestáns francia hitszónok beszédeinek fordítását tartalmazza.) Northrop Frye szerint: a Prédikátor könyvének szerzője a bölcsességet előbb a bolondság fölébe helyezi, de a *halál* megérteti vele, hogy ez is, az is csak hívság. („Kohleth went through a stage in which he saw that wisdom was «better» than folly, then a stage in which he saw that there was really no difference between them, as death lies in wait for both, and finally realized that doth views were equally «vanity.»” *The great Code*. London, 1982. 123–124. l.)

²⁵Riedl Frigyes „becsmérlő felsorolás”-t és „becsmérlő iróniát”-t mond. Nevetségessé tenni és becsmérelni, azt hiszem, nem azonos.

²⁶Vö. Robert Bultot: *Grammatica, ethica et contemptus mundi au XIIe et XIIIe siècle*. In: *Arts libéraux et philosophie au moyen âge*. Montréal–Paris, 1969.

²⁷Kölcsey, ha akarta, elolvashatta latinul is, magyarul is, Illei János (1773) fordításában, illetve – a verses részeket – Orczy Lőrinc fordításában (1787). — Boethius Consolatiójának nagy elterjedtségéről, középkori angol, francia, német, görög, héber fordításairól, negyvenhárom XV. századi nyomtatott kiadásáról I. Martin Grabmann: *Die Geschichte der scholastischen Methode*. Berlin, 1956. I. 160–161. l. Prédikátoraink igen gyakran idézik Boethiust, a boldogság meghatározását rendszerint tőle veszik át.

²⁸Lépes Bálint: *A halandó és ítélre menendő tellyes emberi nemzetnek fényes tükörö*. Prága, 1616. Második kiadása: Eger, 1771. Az idézet az első kiadásban a 222–223. lapon.

²⁹Kölcsey e jegyzetét először Heinlein István tette közzé (Akadémiai Értesítő, 1909. február 77–78. l.); másodsor, *Animula, vagula...* címmel, Szauder József.

³⁰Végigvonult a világirodalom is. Ld. erről Borzsák István: *Az antikvitás XVI. századi képe*. Bp., 1960. 365–367. l. — További adatok: a verset lefordította Fontenelle, Prior és Pope is.

³¹*Liber der virtutibus Matthiae Corvino dedicatus. Irodalomtörténeti emlékek, I. Két magyar író a XV. századból*. Közzéteszik Fraknoi Vilmos és Ábel Jenő. Bp., 1886. 98. l.

³²Foliopostilla, 590.

³³RMKT XVII/8. 133.

³⁴Illyésházi Gáspár: *Kézben viselő könyv*. Debrecen, 1639. 185. l.

³⁵Verestói György: *Holtakkal való barátság*. Kolozsvár, 1783. 105. l. A halotti beszéd 1733-ban hangzott el.

³⁶*A keresztyén léleknek halál félelmei ellen való orvosságai...* Irattattak frantzia nyelven Drelincourt Károly által, magyarra fordítottattak Zágoni Aranka György [...] által. H. n. 1778. Első darab. 22, 75.

³⁷Malom János: *Halállal való esmérkedés*. Kolozsvár, 1783. Új kiadása: Kolozsvár, 1912. A vers ebben az 51. lapon.

³⁸A sokszor kiadott francia mű először 1766-ban jelent meg. Kállay Ferenc szerint Kölcsey kedvelt olvasmánya volt. (*Kölcsey Ferenc gyermek s ifjúkori életrajza*. Pest, 1839. 15. l.) Egy másik jegyzetet, melyet Kölcsey e könyvből készített, Szauder József tett közzé. (*Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai*. Bp., 1968. 195. l.)

³⁹Érdemes ismertetni a hadrianusi idézet szövegkörnyezetét: A regény szereplői börtönben tartózkodnak, halálra ítélt társuk körül. Isznak, mulatnak, maga az elítélt bordalokat énekel. A szerző, szokása szerint, lapalji jegyzetet fűz a jelenethez, mondván: némelyek talán furcsállni fogják e halál előtti vígadozást, de olvassák csak el a nagy emberek történeteit, akik tréfálkozva haltak meg, gondoljanak Hadrianus császárra, aki halálos ágyán verset költött – és következik az idézet. (III. kötet, 26. fejezet.)

⁴⁰Furcsa, hogy a versnek, mely első sorában az „írás”-ra hivatkozik, bibliai vonatkozásait Szauder József nem vizsgálta meg.

⁴¹*Pára*: Jakab levele, 4.14; *füst*: Zsoltárok, 37.20; *Ozeás*, 13.3; *tajték*: Ozeás, 10.7; *szél*: Jób, 7.7; *polyva*: Jób, 21.18; Zsoltárok, 1.4, 35.5; *Ozeás*, 13.3; *felhő*: Jób, 7.9, Ozeás, 6.4. 13.3; *kengyelfutó*: Jób, 9.25; *hajó*: Jób, 9.26, *virág*: Jób, 14.2, Izajás, 40.6, Jakab levele, 1.10; Péter első levele, 1.24; *harmat*: Ozeás, 6.4, 13.3; *gyertya*: Izajás, 43.17; *árnyék*: Jób, 14.2; *álom*: Jób, 20.8, Zsoltárok, 90.5. A mulandóság bibliai hasonlatait Eperjessi Madarász Márton evangélikus lelkész így foglalja össze: „... a mi életünk a Szent Írásokban legfőképpen romlandó és szempillantásig tartó dolgokhoz hasonlítatik: fölyhő nyomdokához, ködhöz, virághoz, árnyékhoz, párához, fölyhőhöz, harmathoz, a forgószéltől elragadtatott porhoz, takács vásznához, szélhez, futó követhöz, hajóhoz, ételre röppülő sashoz, csúfos beszédhez.” (*A jó vagy kegyes élet és boldog halál módjáról D. Daniel Sennert elmékedési*. Lőcse, 1643. 65–66. l.) – A Prédikátor könyvében, mely a vanitatum vanitas szavakat indította el irodalmi vándorútjukra, a mulandóság metaforái közül csak az árnyék fordul elő (6.12, 8.13).

⁴²„Mit használt nekünk a kevélység? vagy a gazdaságokkal való kérkedétség mit hozott nekünk? Elmúltak mindazok, mint az árnyék,

és mint a sietve futó követ, és mint a hajó, mely a habozó vizen általmégyen, mellynek, mikor általment, nem találhatni nyomát, sem az ő aljának ösvényét a habokban; vagy mint a madár, mely általröpöl a levegőégen, mely utának semmi jelensége nem találtatik, hanem csak a gyenge szelet verő szárnyai csattagása, [...] vagy amint az elrendeltetett helyre lőtetett nyíl után az eloszlott levegőég azonnal öszvement, hogy ne tudhassák annak általmenését: így mi is megszülettetvén mindjárt megszűntünk lenni...” (Bölcsesség könyve, 5. 8–13. Káldi György fordítása.) – A „mit használt” maga is toposszá vált; e tanulmány idézeteiben is többször előfordul.

⁴³Lépes Bálint a Biblia „vapor” szavát fordítja így, három rokonértelmű szóval.

⁴⁴Lépes Bálint: id. mű, első kiadás, 58–65. l. – Másutt, a 107. lapon, mivel olasz szerzőt fordít, életünket „az olaszországi tánchoz” hasonlítja; a Bibliától független hasonlat ritka típusának egy példája ez.

⁴⁵Ádvent harmadik vasárnapjára második prédikáció. Mely üdvösséges a magunk ismerése. Pázmány prédikációinak első kiadásában 64–65. l. – Az idézett részt szóról szóra átvette Stánkovátsi Leopold: *Vasárnapokra szolgáló prédikációk*. Harmadik esztendő. Első rész. Komárom, 1798. 55. l.

⁴⁶*Lelki iskola*, id. kiadás, 98. l.

⁴⁷Csúzy Zsigmond: *Kosárba rakott aprólékos morzsalék*. Pozsony, 1725. 545. l.

⁴⁸Verestói György: id. kiadás, 329. l.

⁴⁹Gáll Bernardin: *Búza kalászkok*. Szeged, 1817. Második rész, 247. l.

⁵⁰Facsimile kiadás, CCLI és CCL.

⁵¹RMKT XVII:12. 43.

⁵²Misericordia et justitia Dei. Schena Prima. *Csiksomlyói iskoladrámák*. Régi Magyar Könyvtár, 32. Bp., 1913. 53. l.

⁵³Borzásák: id. mű, 294. l. – A buborék-metaphora antik eredetéről régi egyházi íróink is tudtak: „Pindarus az embert álom árnyékának, Eschynus füst árnyékának, Varro Maximus buboréknak nevezte.” (Eperjessi Madarász Márton: id. mű, 66. l.)

⁵⁴A buborék-toposz nagy divatjához nyilván

hozzájárult Cornelius a Lapide, aki a Példabeszédek könyve egyik sorát (1.22) magyarázva a gyermekek játékos szokásairól ír: „pueri amant ... lusum”, „ex aqua et smigmate per fistulam suffiando bullas excitare, quae mox tenues vanescant in auras”. (*Commentaria in Proverbia Salomonis*. Venitiis, 1761. 33. l.)

⁵⁵Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve. (1621) Bp., 1974. 310. l.

⁵⁶Foliopostilla, 488.

⁵⁷Lépes Bálint: id. kiadás, 61–62. l.

⁵⁸RMKT XVII/10. 354.

⁵⁹Csúzy Zsigmond: *Evangeliumi trombita*. Pozsony, 1724. 280. l.

⁶⁰Csúzy Zsigmond: *Leleki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönözött három kenyér*. Pozsony, 1724. 557. l.

⁶¹Molnár János: *Egész esztendőnek vasárnapra, és innepire szolgáló prédikációk*. Pozsony és Kassa, 1777. 213. l. Ugyanebben a beszédben: „ismérjük meg a mulandó dicsőségnek buborékos hívságát”. 217–218. l.

⁶²P. Hermolaus (= Moré György) *Egyházi beszédei*. Második kötet. Pozsony, 1792. 191. l.

⁶³Franciscus Bellegambe: *Vanitas vanitatum*. Vienna, 1706. A címlap előtti képen. E latin nyelvű könyvecske, melynek több magyar vonatkozása van, a vanitas-irodalom klasszikus idézetkincsének gazdag tárháza. – Két másik buborék-emblémát közöl: Arthur Henkel–Albrecht Schöne: *Emblemata*. Stuttgart, 1967. 1316. és 1317. hasáb. – A mulandóság és változékonyság metaforáit, a buborékot is mint jellegzetesen barokk stílusjegyet tárgyalja Jean Rousset, sok jó francia és német irodalmi példával (Jean de Sponde, Gryphius stb.), anélkül azonban, hogy a szókészlet nagy részének bibliai eredetét megemlítené. (*La littérature de l'âge baroque en France*. Paris, 1953. 118–141, 273–277. l. A fejezet címe: *La flamme et la bulle*.)

⁶⁴Hasonló szöveg a *Mohácsban*, buborék helyett a rokonértelmű vízcseppel: „mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok mint parányi vízcsepp az Océánban tolongani.”

⁶⁵Lépes Bálint a széről: „nagy süvöltést,

csikorgást és csattagást támaszt, [...] de egy szempillantásban elmúlik... Illyenek vagyunk mi is...”; a vízben tükröződő képről: „Ehhez az vízi hasonlatossághoz ábráztatunk mindannyian. [...] óránként, minden szempillantásban az elenyészésnek és elmúlásnak szerencsétlenségében forgunk.” (Id. kiadás, 59. és 63. l.)

⁶⁶Padányi Bíró Márton: *Ünnep-napokon [...] mondott külön-különbféle sok szép Prédikációk*. Győr, 1761, 552. l.

⁶⁷A 37. zsoltárban: „az Urnak ellensége [...] füstként múlik el”; Kölcseynél: „Füst a balsors, melly elszáll”.

⁶⁸„Kártyavár s légállítvány”, „Lepkeszárny fergetege”, „Holdvilág csak boldogságunk”.

⁶⁹Az efféle felsorolásokat már Geleji Katona István katalógusnak nevezte: „Ha akarnék a hallgatóknak unalmokkal a profétákból hosszú catalogust csinálni...” (*A Válság titkának harmadik volumenje*. Várad, 1749. 469. l.)

⁷⁰Káldi György: *Az vasárnapokra-való prédikációknak első része*. Pozsony, 1631. 353. l.

⁷¹Pázmány Péter: Áldozó után való vasárnap. Prédikáció a világi nyomorúságok békeséges szenvedéséről. Első kiadás, 679. l.

⁷²Laskai János *Válogatott művei*. Bp., 1970. 114. l.

⁷³Szenci Molnár Albert: *Discursus de summo bono*. Bp., 1975. 155–160. l. Hasonló listák: 138, 149 stb. Voltaképpen az egész mű efféle katalógusokra épül.

⁷⁴*A fejedelemségről*.

⁷⁵Foliopostilla, 444.

⁷⁶Bornemisza Énekeskönyv, CLVII.

⁷⁷Pázmány Péter: *Isteni igazságra vezérlő kalauz*. Pozsony, 1613. 75. l.

⁷⁸Káldi György: id. mű, 541–542. l.

⁷⁹Geleji Katona István szerint Isten mindenkinek más-más kiváló tulajdonságot ad: „Némelyeknek mély elmét és bölcs szívet, mint Mosesnek, Salamonnak; némelyeknek ékesen szóllást és bátor nyelvet, mint Áronnak; némelyeknek erősséget, mint Sámsonnak, Gédeonnak; némelyeknek kegyességet, isteni félelmet, mint Dávidnak...” (Id. mű, 429. l.)

⁸⁰Padányi Bíró Márton: *Micae et spicae*. Győr, 1756. 212. l.

⁸¹Foliopostilla, 533.

⁸²Landovics István: *Novus succursus*. Nagyszombat, 1689. II. 65–66. l.

⁸³Káldi György: id. mű, 681–682. l.

⁸⁴Pázmány Péter: Pönköst után XV. vasárnap. Prédikáció az halálról. Első kiadás, 959. l. – Az idézet első mondatát szóról szóra átvette Negyedes Pál: *Apostoli kalaszat*. Győr, 1802. 363–363. l.

⁸⁵Takáts Ádám: *Nagy karátsoni, kis karátsoni, nagy pénteki, húsvéti, áldozó tsötörtöki, és pünkösti prédikációk*. Pozsony és Pest, 1797. 138–139. l.

⁸⁶RMKT XVII/1. 340. l.

⁸⁷Polgár István: *Az igazaknak rész szerint hasznos, rész szerint káros halálok*. Veszprém én. n. 33–34. l. A verszet Pillich Ferenc báb-
sütő temetésére készült, és 1805. november 10-én mondatott el.

⁸⁸Vö. Lukácsy Sándor: *Ubi sunt. Egy formula rövid életrajza*. – Ismétlések elkerülése végett jelen tanulmányomban csak olyan példákat idézek, amelyeket korábbi dolgozatomban mellőztem.

⁸⁹Diószegi Sámuel verse 1674-ből. RMKT XVII/11. 197–198. l.

⁹⁰Csokonai Vitéz Mihály *Összes versei*. Bp., 1956. I. 239. l.

⁹¹Zrínyi második énekében Kölcsey a szabályos *ubi sunt* formulával is élt.

⁹²A XIX. század ízlése, úgy látszik, már sokkalta a formula sorozatos kérdéseinek monotonitását. A református énekeskönyvek szerkesztői ezen úgy segítettek, hogy számos kiadásban a *Cur mundus militat* magyar szövegéből az *ubi sunt* formula két strófája közül a másodikat törölték.

⁹³Czuczor–Fogarasi szótárának magyarázata: „Csoport, sereg. Mondják különösen holmi apró bogarakról, robarokról, férgerkéről.” Példamondat: „Folt darázs szállott a fára.”

⁹⁴„Quid autem tam humile ac muliebre est, quam consumendum se dolori committere?” *Consolatio ad Polybium*, cap. VI. (A Teubner-kiadás szerint.)

⁹⁵Levele Döbrenteihez, 1814. január 21.; Szemeréhez, 1835. november 27.

⁹⁶*Consolatio ad Marciam*, cap. XXI.

⁹⁷*Ad Polybium*, cap. IX.

⁹⁸*De tranquillitate animi*, cap. XI.

⁹⁹Valóban közhelyekről van szó. Földünk parányiságáról már Cicero is filozofált (*Somnium Scipionis*), és hasonlították ponthoz, mint Petrarca (*De remediis*, a *De gloria* című dialógusban), mákszemecskéhez, mint Pázmány (a Kalauz II. részének 2. fejezetében), ismét ponthoz, mint – Senecát idézve – egy világföldrajz jezsuita szerzője, Bertalanffi Pál (*Világnak két rend-béli rövid isméréte*. Nagyszombat, 1757. 61–62. l.), és még ki tudja, hányan.

¹⁰⁰Marcus Aurelius elmélkedéseit latinul, kétféle francia fordításban és magyarul olvastam. Az idézeteket Huszti József fordításában közlöm; a tomácsolás pontosságát, Szörényi László segítségével, a görög eredetiben ellenőriztem.

¹⁰¹Kölcseynek ezt a sorát Szauder József, párhuzamos szövegpélda nélkül, d’Holbachkal rokonítja.

¹⁰²Kölcsey: „hangyafészek”. A hangya-hasonlat már Vergiliusnál felbukkan: „Végig a városon át csak özönlik a nép ki a partra, mintha a tönköly halmának nekiesnek a hangyák...” (*Aeneis*, IV. 400–401. l. Kartal Zsuzsa fordítása.) Az antik eposzból a hasonlat átkerült a Zrínyi VI. énekébe: „Láttad-é hangyákat mikor megbolygatják? Mint sietéssel ide s tova futkosnak, Nyomorultak nagy tojásokat hordozzák: Szintén így most ezek kétfelé kapdosnak.” – Marcus Aurelius mintája Seneca lehetett: az emberek „Sine propositio vagantur [...] Inconsultus illis cursus est, qualis formicis per arbusta repentibus, quae in summum cacumen et inde in imum inanes aguntur.” (*De tranquillitate animi*, cap. XII.) Vergilius költői hasonlatának egyszeri képzete a sztoikus bölcselőknél általános érvényűvé vált, filozófikus jelentést öltött fel, akárcsak Kölcseynél.

¹⁰³Hasonló szöveg Senecánál: „Praebeo me non aliter quam rupes alique in vadoso mari destituta...” (*De vita beata*, cap. XXVII.)

¹⁰⁴Németh G. Béla: *Az önmegszólító vers-típusról*. ItK, 1966. Kötetben: *Mű és személyiség*. Bp., 1970.

¹⁰⁵A témát részletesen tárgyalja Heikki Kirkinen: *Les origines de la conception moderne de l'homme-machine. Le problème de l'âme en France à la fin du règne de Louis XIV.* Helsinki, 1960.

¹⁰⁶Holbach: *A természet rendszere.* Fordítoták: Bruckner János, Györy János, Szentmihályi János és Vajda Endre. Bp., 1954. 86., 87., 87., 90. l. Az utolsó idézet vége az eredetiben: „L'enthousiasme met notre cerveau ou notre âme dans un état semblable à celui de l'ivresse...” Az 1777. évi londoni kiadásban, melyet Kölcsey használt, a 101. lapon. Vö. „Mámor bírta koponyátok...”

¹⁰⁷Dulaurens regényének német fordításában Kölcsey ezt olvasta: „Ich weiß sehr wohl, daß der Unsinn aus einer Veränderung in der Lage des Gehirns gesteht, die durch die zu große Bewegung und durch die äußerste Empfindlichkeit der Nerven verursacht wird...” „Der Spanier hat tausendmal in seinem Leben mehr oder weniger lächerliche und bizarre Beschreibungen vom Paradiese, von der Hölle und vom Fegfeuer machen gehört; [...] die zur Aufnahme der Eindrücke dieser Art bestimmten Fibern seines Gehirns hatten natürlich alle Empfindsamkeit, Geschwindigkeit und Aktivität, die zu den leghesten Empfindungen erfordert wird; die Zeit und die beständige Bewegung dieser Fibern haben seiner Seele die Fähigkeit erworben, sich alle diese Dinge vorzustellen, als wenn er sie vor Augen hätte.”

¹⁰⁸„Les passions sont, en effet, le feu céleste qui vivifie le moral; c'est aux passions que les sciences et les arts doivent leurs découvertes, et l'âme son élévation.” „c'est aux passions que nous devons sur la terre presque tous les objets de notre admiration”; „elles nous font braver les dangers, la mort et nous portent aux résolutions les plus hardies.” „les passions sont semblables aux volcans dont l'éruption soudaine change tout-à-coup le lit d'un fleuve que l'art ne pourroit détourner qu'en lui creusant un nouveau lit, et par conséquent après des temps et des travaux immenses.” „il n'y a réellement que les grandes passions qui puissent enfanter les grands hommes.” „les grands génies en tout genre sont presque toujours traités de fous par les gens sensés.” (Az idézetek a mű 1759. évi kiadásában az első kötet 364., 344., 349. és 346. lapján.)

¹⁰⁹A Prédikátor könyvének ellenmondásairól értekezett Giannozzo Manetti (1396–1459), megjegyezve, hogy miattuk az első biblia-

magyarázók haboztak, fölvehetik-e a kánonikus könyvek közé. (*Prosatori latini del Quattrocento a cura di Eugenio Garin.* Milano–Napoli, 1952. 460–462. l.)

¹¹⁰A két vers rokonságára utal egy azonos szó: „Lepkeshárny fergege” (*Vanitatum vanitas*); „míg lepkeszárnyát kergeted” (*Remény, Emlékezet*). – A *Bordal* és a *Vanitatum vanitas* összefüggésére már Hatvány Lajos felhívta, idézett tanulmányában, a figyelmet.

¹¹¹Szent Pál levele a rómaiakhoz, 6.23.

¹¹²Pázmány Péter: Pünköszt után XXIII. vasárnap, második prédikáció: Hogy a halál kívánatos jó. Első kiadás, 1121.

¹¹³Bossuet beszéde: *Sur la mort*; a bevezetés végén.

¹¹⁴„... omnia ista, quae gemitus mugitusque exprimunt, levia esse et contemnenda.” 13. levél Luciliushoz. A magyar fordítás Sáros Gyulától. *Seneca leveleiből.* Bp., 1943. 33. l.

¹¹⁵(Mors) „omnibus finis, multis remedium”; „Haec servitutum invito domino remittit. Haec captivorum catenas levat, haec e carcere educit quos exire imperium impotens vetuerat.” „Non est molestum servire, ubi, si domini pertaesum est, licet uno gradu ad libertatem transire. Caram te, vita, beneficium mortis habeo.” (*Consolatio ad Marciam*, cap. XX.) – Kölcsey ismerte Seneca nézeteit a halálról; ha talán az eredetiből nem, akkor legalább azokból az idézetekből, melyeket d'Holbach közölt tőle a *Système de la Nature* egy hosszú jegyzetében (I. rész, XIII. fejezet). Ugyanitt d'Holbach idézi Marcus Aureliust és a Prédikátor könyvét is.

¹¹⁶*Consolatio ad Helviam*, cap. XIII. Catót többször is magasztalja Seneca: halála „mors honesta” (71. levél Luciliushoz), ő maga „virtutum viva imago” (*De tranquillitate animi*, cap. XVI.).

¹¹⁷Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai, 50. l.

¹¹⁸D'Holbach id. magyar kiadása, 202. l.

¹¹⁹Marcus Aurelius *elmélgedései*, III. 10 l., IV. 19. l.

¹²⁰Levél Kállay Ferenchez, 1814. december 17; Döbrenteihez, 1813. október 30.

¹²¹*Oeuvres diverses de M. de Fontenelle.* La Haye, 1727. Az idézet: I. 265. l.

¹²²Ugyanilyen képletet mutat a *Vérmenyekző*, melyet a kiadások a vanitas-vers elé helyeznek, bár keltezése (1823. ápr. 18–21.) azt mutatja, hogy csak később fogott hozzá, mint a februárban elkezdett *Vanitatum vanitashoz*.

¹²³„A mi nyelvünk – írta Kölcsey 1813. november 14-én Szemere Pálnak – a Reimokban oly szegényes, hogy csak makacsságból nem akarunk a görög manirra egészen átmenni, mint magunkat szüntelen a Reimkereséssel kínzani.”

¹²⁴*Bárá Kemény Zsigmondhoz.* A kritikai kiadás VI. kötetében, 154. l.

¹²⁵*Kempis Tamásnak Krisztus követéséről négy könyvei.* In: Pázmány Péter *Művei.* Bp., 1983. 469. l.

¹²⁶Arany János szándéktalan szövegváltoztatását már Szörényi László észrevette: *A humoros elégia.* In: *Az el nem ért bizonyosság.* Szerk. Németh G. Béla, Bp., 1972. 248. l.

¹²⁷Horváth János: id. mű, 189. l.

¹²⁸*Marcus Fabius Quintilianus utasítása az ekeszólásra.* Ford. Szenczy Imre. Eger, 1856. 286, 281–282, 407. l.

¹²⁹Ungvárnémeti Tóth László: *A költőnek remekpéldáiról, különösen Pindarról, a Pindarnak versmértékéről.* Tudományos Gyűjtemény 1818. VI. 73. l. – Kölcsey bizonyosan olvasta, mert a Tudományos Gyűjteményt, az időben az egyetlen magyar folyóiratot (ahol maga is publikált), szokás volt olvasni, és lehetetlen, hogy éppen az a közlemény kerülte volna el a figyelmét, melyben az értekező Kölcseyt is megemlítette – Virág, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Kis János és Szemere társaságában – azok közt, „kiknek költeményeikben a műveltebb olvasó közönség gyönyörködik”. Nyomatott szövegben tudtommal ez az első megemlékezés Kölcseyről.

¹³⁰Kölcsey versének egyéni jellegét, Gryphiuszal és másokkal szemben, indokolás nélkül, Szauder József is hangoztatta. Lengyel Béla viszont megpróbálta Voltaire két költeményével összehasonlítani. (It, 1975. 778–780. l.) A két vers: a *Précis de l'Ecclésiastique* (mint címe is mutatja: a bibliai szöveg verses adaptációja) és a *La Vanité* című (egy bökvers, nem

több). Lengyel Béla szerint: „ha a Prédikátor könyve mellett volt ösztönzője Kölcseynek, [...] elsősorban [!] Voltaire volt az.” Cáfolni sem érdemes.

¹³¹*Oraison funèbre de Henriette-Anne d'Angleterre;* az elején. A beszéd mottója: Vanitas vanitatum.

¹³²A „ganéj” is bibliai szó. Szent Pál írja: „amik nékem nyereségek voltak, azokat a Krisztusért károknak alítottam [...] és úgy alítom, mint a ganéjt”. (Fil 3.8. Káldi György fordítása.) Vö. Landovics István prédikációjával: „micsoda a ti illetlen vigaságok? ganéj; micsoda az a gazdagság [...]? ganéj; micsoda az a szépség [...]? ganéj.” (*Novus succursus*, II. 39. l.)

¹³³Gróf Ráday Gedeon *Összes művei.* Bp., 1892. 52. l.

^{133a}*Költeményes holmi egy nagyságos elmétől.* Pozson, 1787. 85. l.

¹³⁴Ányos Pál *Versei.* Régi Magyar Könyvtár, 23. Bp., 1907. 149. l.

¹³⁵Barcsay Ábrahám *Költeményei.* Magyar Irodalmi Ritkaságok, XXV. Bp. é. n. 118. l.

¹³⁶Ungvár Németi Tóth László *Versei.* Pest, 1816. 96. l.

¹³⁷RMKT XVII/2. 239–240. – Nyéki Vörös Mátyás maga is toposzt használt; ennek nagy elterjedtségére ld. Bethlen Miklós mondatát: „A király a selyembogár ganéjával, tengeri csiga vérével, nyuszt szőrivel juh gyapjával kevélykedik...” (*Önéletírása.* Bp., 1955. l. 124. l.)

¹³⁸Kölcsey levele Kazinczyhoz, 1814. április 3.

¹³⁹Levele Kállay Ferenchez, 1814. június 20.

¹⁴⁰Vö. Perényi J. Livia: *A halál gondolat fejlődése három század magyar lírájában.* H. n 1934. Makay Gusztáv: *A halál költészete a magyar lírában Vörösmartytól Adyig.* Pécs, 1937. – A magyar halálköltészetről nem készült olyan nagyszabású összefoglalás, mint amilyen Walther Rehm: *Der Todesgedanke in der deutschen Dichtung vom Mittelalter bis zur Romantik.* Halle–Saale, 1928.

¹⁴¹Horváth János szerint (id. mű, 189. l.) Berzsenyi *Életfilozófia* című versének „több gondolata hatott” a *Vanitatum vanitasra.* Ta-

lán erre gondolt: „Mint egy sohajtást az orkán” (Berzsenyi), „Csak egy sohajtás lengése” (Kölcsey). Több joggal lehetne hivatkozni *A temető* „hangyabolyi mív”, „hangyaresereg” szavaira.

¹⁴²Lukácsy Sándor: *Montaigne és a régi magyarok*. Nagyvilág, 1984. 12. sz.

¹⁴³Lukácsy Sándor: *Vörösmarty*. Költészet és valóság. VIII. Új Írás, 1984. 5. sz.

¹⁴⁴A Biblia három salamoni könyve az egyházi felfogás szerint más-más életkorhoz szól. A bölcs király – írja Cornelius a Lapide – „In Proverbiis instituit puerum eumque docet prima et communia Ethices; morumque honestiorum rudimenta. In Ecclesiaste informat juvenem proficientem, eumque a terrena vanitate ad caelestem veritatem traducit. In Canticis docet virum perfectum unire se Deo.” (Commentaria in Ecclesiasten, 4.) A „proficiens” szó a harminchárom éves Kölcsey életkorának és szellemi habitusának felel meg („érett ész”, de még nem a tökéletes bölcsesség állapota); a „vir perfectus” korát és rangját majd a *Parainesis* írásakor éri el. – A bölcsesség háromfokozatú elsajátításáról elmélkedve a középső kategóriára Seneca is a „proficiens” szót használta. (71. és 75. levél Luciliushoz.)

¹⁴⁵A *Parainesis* alá az 1837-es évszámot írják a kiadók. Biztos, hogy akkor és nem korábban keletkezett? Ez év január 24-én Kölcsey már a kész művet küldte el Vörösmartyknak. Az esztendő első három hete aligha volt elegendő megírásához.

¹⁴⁶Szauder József Kölcsey-kiadásában: I. 11041. l. – Az idézetek lelőhelyét a továbbiakban a szövegbe iktatott lapszámmal jelzem.

¹⁴⁷Hasonlóképpen a *Mohácsban*, ahol Kölcsey újra szembenéz a *Vanitatum vanitas* problémáival: a „parányi” szó tízszer fordul elő. (Vö. Lukácsy Sándor: *Kölcsey Mohácsa*.) In: *Kölcsey Társaság. Társasági Füzetek 1.* Fehérgyarmat. 1988. és Új Írás, 1989. 12. sz. – A szót egyébként is gyakran használta Kölcsey, sokszor csak szerénységből: „parányi írás”, mondja a *Parainesis*ről magában a műben (1098); ugyanitt a „parányi hely”-ről beszél, melyet mint író és polgár elfoglalt a pályán (1098); másutt „parányi körülményei”-t, a hazai literatúra „parányi köré”-t említi. (Levele Szemeréhez, 1838. március 25.)

¹⁴⁸Kölcsey a *Vanitatum vanitas*ból átvett nyolc név listáját a *Parainesis*ben alig egynéhánnyal bővíti. Nagy Sándor, Etele és Napóleon mellé Mahometet, Nagy Károlyt és Julius Caesart sorolja; Zrínyi társai Leonidas és Regulus; Demosthenesé s Catóé Perikles és Cicero.

¹⁴⁹Seneca: „Non est beatus qui scit [...], sed qui facit.” (75. levél Luciliushoz.)

¹⁵⁰Vö. T. Erdélyi Ilona: *Kölcsey és a tett filozófiája*. In: *A Hymnus költője*. Tanulmányok Kölcseyről. Szabolcs-Szatmár Megye Tanácsa, 1974. 54–56. l. A szerző Fichte hatását mutatja ki. Kölcsey: „Csinálni kellene, csinálni, ifjú barátocskám!” (Levele Szemere Györgyhez, 1815. szeptember 1.; szó szerint megismételve *Iskola és világ* című munkájában, 1826.) Fichte: „Handeln, handeln, das ist es, wozu wir da sind.” (*Reden an die deutsche Nation*) – A német filozófus szavait Kölcsey magyarul is olvashatta Márton Istvánnak, a pápai református kollégium professzorának könyvében: „CSELEKEDNI! CSELEKEDNI ez a főcél, amire a bölcs Természettől rendeltettünk, amiért lettünk s itt élünk! – Így szól Fichte.” (*Keresztyén theologi morál*. H. n. 1796. XXVI.)

Baróti Dezső

Szabadság és szerelem

(Kölcsey Ferenc: A Szabadsághoz)

Nyisd fel ó lángzó kebeled dicső Hölgy!
Nyisd fel a küzdő szeretőre kebled,
Fennröpültedből kegyesen mosolygván,
Égi Szabadság!

Nékem is forrtak szemeimben égő
Könnyek, éreztem haza szent szerelmét,
Ints, zajos habként dagadozva várom
Lengeni zászlód.

Járom a gyáván! ki remegve futja
Fennricsószéged ragyogó világát,
S megszokott rabság kezein tudatlan
Csörgeti láncát.

Átok a gyáván! ki nevedre borzad,
Mert gyakor szélvész kavarog föletted.
Mert halálhörgés diadalmi pályád
Mennyei bére.

Szállj ki felhőden, s noha szózatod mint
Villogó szélvész dörög is körültem,
S zöld borostyánod noha fürteid közt
Vérbe füredt is:

Kellemed látom, s dobog érte mellem,
Csókodat várom szerelemben égve,
Csókodat szomjún epedő ajakkal,
Jer, ne tagadd meg!

Cseke, 1825. dec.

Költeményünk első sorai a „dicső Hölgy” alakjában személyesítik meg a szabadságot. Az elvont fogalmak nőalakban történő megszemélyesítése ugyan az irodalom és képzőművészet gyakran használt kifejezőeszközei közül való, a szabadságot azonban csak a francia forradalom óta ábrázolják nőalakban. Előbb a forradalom új val-

lásának, a Rációnak, azaz a felvilágosodás örökségéhez tartozó józan észnek istenasszonyát emelték oltárra. Ez a megszemélyesítés azonban a tömegeknek túlságosan elvont volt, ezért hamarosan a szabadság, a haza, a nemzet, a köztársaság fogalmakörét is hozzákapcsolták alakjához, és így egyszerre többféle jelentést is hordozó szimbólumfélének tették meg.¹

Jelentéseinek egymásba mosódását akár az itt következő, hazai szöveggel is illusztrálhatjuk. Egy Itáliában állomásozó kapitány, aki dőcögős versezetének címlapjára csak nevének kezdőbetűjét írta ki (P. N. K.), a *Frantzia Tükör* című munkácskájában már nálunk sem tett különbséget az Ész, illetve a Szabadság istenasszonya között.² Idézzük néhány strófáját:

A' Frantzia nép — is
Sorsát jajgathattya;
Mert ősi Vallását
Rútúl tapodtattya,
Sótt az egy ISTENT — is
Vele tagadhattya,
Meg — dühödött Robespier.
Élő Isten helyett,
Egy búja leányzót;
Hívatallya szerént
Komédia jádzót;
De erköltseiben
El—fajúlt dobzodót
Oltárra helyhesztetett.
Az Úrnak törvényes
Napit el—törlötte,
Helyettek Szabadság'
Ünnepit rendelte,
'S ortzátlan tzinkossát
Néptül tiszteltette,
Mint Ész' Isten—Asszonyát.
Erre kétség kívül
A Hívek bámúltak,
Az erköltsös elmék
Szívekben ájúltak . . .

Nem lehetetlen, hogy ez a kezdetleges, a ponyvafüzetekre emlékeztető versezet a francia forradalmat gyalázó pamfletek egyikének a nyomán íródott. Szerzője ugyanis sokkal jobban ismerte a párizsi eseményeket, amint ez egy magyar kapitánytól elvárható lenne, hiszen még arról is tudott, hogy az új istenasszonyt a Notre-Dame oltárán, ahogy ő mondja, egy „komédia játzó buja leányzó” személyesítette meg. (A hagyomány szerint ez a Juhász Gyula egyik versében emlegetett *Maillard kisasszony*, egy híres táncosnő lett volna.) Lenge öltözetekben ábrázolt alakjából, ha nem éppen bujaság, de legalábbis erotika áradt. Ez, úgy látszik, csak tovább fokozódott a népi tömegfelvonulásokon, ahol egy-egy valóságos női „sans culotte” — kibomló keblekkel és meztelen lábszárakkal — a Szabadságot vagy a Köztársaságot szemé-

lyesítette meg. (A háborús években zászlók, kardok és más fegyverek is fetűntek körülötte.)

Napóleon császárságának, majd a Bourbonok királyságának idején ez az „isten-asszony” eltűnt a színről, s helyét ismét az uralkodók képei foglalták el. Az 1830-as forradalom azonban újjáélesztette lappangó hagyományát, és ismét szoborművek, festmények, költemények, chansonok születtek dicsőítésére. Továbbélésének kínálkozó példái közül elég, ha csak kettőt említünk meg. Mind a kettő később keletkezett ugyan, mint Kölcsey költeménye, uralkodó motívumaik között azonban feltűnően sok rokonság van.

Az egyik François Rude *La Marseillaise* című szoborműve, mely marcona, fegyveres harcosok alakjai fölé emelve ábrázolja a kezében kivont kardot tartó Szabadságot. A másik példa Eugène Delacroix *A Barikád* címmel is ismert híres festménye: *A szabadság vezeti a népet*. Ez az 1830-as párizsi forradalom egyik életképszerű jelenetének középpontjába helyezve és szintén fegyveresektől körülvéve személyesíti meg az istennői attribútumaitól immár teljesen megfosztott és helyette egy plebejus asszony alakjában megfestett Szabadságot.

Nem tartozik ugyan a témánkhöz, de érdekessége miatt mégis megemlítjük, hogy a hol istennőnek, hol angyalnak, hol egyszerű asszonynak megjelenített szabadság-ábrázolásoknak több országban hosszú, egészen napjainkig terjedő utóélete van. Az időközben a Marianne nevet felvett alakja a franciáknál szép színésznők képére stilizálva még ma is a Köztársaságot³ jelképezi. Nálunk Radnótinál kerül elő⁴, az 1943-ban írt *Párizs* című versében például a következőképp:

Szabadság, hosszúcombú drága nimfa,
aranyló alkonyatba öltözött,
bujkálsz még a fátylas fák között?

A modern kultúra történetének egyik, az irodalomban és képzőművészetekben egyaránt elterjedt jelképes alakjáról beszélünk tehát. Mivel már Kölcsey napjaiban is közismert volt (a magyar ponyvákra is eljutott), nincs abban semmi meglepő, hogy költőnk tudott az új istenasszonyról. Idézett költeményének már a második strófájában, amikor a „haza szent szerelméről” beszél, szinte szóról szóra a híres forradalmi dal, a *Marseillaise* szavait visszhangozza. Azt ugyan nem tudjuk megállapítani, vajon Verseghy magyarítása, a *Marsziliai ének*, megfordult-e a kezében, bár ez legalábbis valószínűnek látszik, francia szövegét viszont kétségtelenül jól ismerte, sőt a Kállay Ferenc Girtenner-kivonataiból le is másolta magának. A bennünket érdeklő rész Verseghy átültetésében a következőképp hangzik:

Édes hazánknak szent szerelme
Segítsd vitézid karjait
Kedvelt szabadság istensége
Törd össze népünk láncait.
Küldjétek ütköző csatánkhoz
A győzedelmek angyalát
Hadd űzze a vad despotát
Pokolnak kormos ajtajához.

Az idézett strófára érdemes odafigyelnünk. Frazeológiája más helyen is érintkezik Kölcsey szövegével. A forradalmi vallás mitológiájából való „szabadság istensége” és a „győzelemnek anyaga” mellett szerepel a „lánc” képe is. Ez utóbbi különben a *Marsziliai ének* első strófájában is megtalálható, míg Kölcseynél a harmadikban kerül elő. Nem szó szerinti szövegegyezés ugyan, de akár a lánc szinonímájának tekinthető a Kölcsey által más verseiben is emlegetett „járom” és „rabság”. Sőt talán akkor sem lépjük át a szöveghasonlítás határait, ha a szabadság-hölgy „dicső” jelzőjét, majd a „fennsíkszerűségének ragyogó világát” szintén a forradalom szótárából származtatjuk. „Le jour de gloire est arrivé”. Kölcsey is olvasta ezt a híres sort, mégpedig csak franciául. Verseghy ugyanis nem fordította le, ami érthető is, hiszen a szabadság napja magyar földre az ő idejében nem érkezett el.

A forradalmi harcok éveinek retorikájában találkozhatott Kölcsey azzal a költeményében erőteljes szavakkal hangsúlyozott gondolattal is, hogy noha a szabadságért folytatott küzdelem „vérbe fűdett is”, csak a gyáva riad vissza tőle. Ezt a gondolatot nálunk a magyar jakobinusok véráldozatát követő időkben fogalmazták meg először, és később Vörösmarty *Harci dalában* ismét visszatér. Kölcsey viszont *Himnuszában* még arról panaszkodik, hogy a „szabadság nem virúl a holtak véréből. . .”.⁵ Alig két évvel későbbi versében azonban arra biztatja a Szabadság istenasszonyát, hogy szálljon le fellegeiből a földre, vagyis (a poétikus képek helyett a fogalmak nyelvén szólva) a történelem valóságos világában jelenjék meg. . .

Mindez nem meglepő, ha tudjuk, hogy Kölcsey korán megismerkedett a francia forradalom eseményeivel. Legkésőbb akkor, amikor magának is lemásolta azokat a kivonatokat, amelyeket közeli barátja, Kállay Ferenc Christoph Girtannernek a forradalom történetét bemutató munkájából készített. A kivonatok szövegét publikáló Szauder József a Kállay és Kölcsey számára kínáló tanulságot így összegezte: „. . . amit pozitívumként kivehetnek, magukénak vallhatnak Girtanner elbeszéléséből és elemzéseiből, az a reformista középutasság volt, a royalizmus és a forradalmiság között, az alkotmányosság szeretete és a despotizmus gyűlölete, azzal a meggyőződéssel, hogy a feudalizmusnak el kell múlnia, de nem úgy. . .”⁶ Azaz nem a forradalom útján. Ám az, hogy Kölcsey valóban magáévá tette Girtanner – egyébként világosan sehol meg nem fogalmazott – politikai nézeteit, csak feltételezés. A kivonatolásához sem Kállay, sem az azt lemásoló költő nem fűzött saját kommentárt, amiből véleményük kiderülne. A kivonatolás pusztán ténye pedig – amint erre számtalan példa van – még nem feltétlenül jelent az eredeti szöveg tartalmával való teljes azonosulást. Mindezt figyelembe véve Szaudernek azt a konklúzióját is csak feltételezésnek tekinthetjük, hogy „Kölcsey szenved a restauráció európai és magyar világától, a forradalomban pedig csalódott. . .”

Valamelyes igazság mégis lehet abban, hogy 1811 táján, vagyis amikor a szóban forgó kivonatokat másolta, Kölcsey azzal a szkepszissel vagy éppenséggel kiábrándultsággal nézte a forradalmakat, ami Napóleon császársága idején sokakat magával ragadott. Az előttünk levő költemény viszont, mint már megmutattuk olvasatunkban, arra vall, hogy Kölcsey 1825-ben a francia forradalom ideológiájában gyökerező szabadságesszme megvalósítására vágyódott, s az annak kivívásáért folytatott harchoz szükséges véráldozatot sem vetette el.

Szabadságvágyának mélységét különösen versének utolsó strófája bizonyítja. Ebben ugyanis a lélek legmélyebb rétegeiből feltörő szerelmes szavakkal epedezik az istennő csókjára. Szavai majd az 1848-as szabadságharcunk idején visszhangzanak a leginkább felismerhetően. Kölcsey némiképp még fennkölt sorait Vörösmarty *Harci*

dalában egyszerűbbekkel váltja fel. E gondolatmeneten továbbhaladva egyetérthetünk Horváth Jánossal abban, hogy költőnk a szabadság-zsarnokság lírai eszmekörében Petőfinek is elődje.⁷

A francia forradalom szimbólumait feldolgozó monográfiák a szabadság-istennő megjelenítésének két nagy csoportját különböztetik meg. Tegyük hozzá, hogy az irodalom és a képzőművészet gyakorlatában a kettő gyakran keresztezheti egymást, így csak ritkán beszélhetünk egészen tiszta típusokról. M. Ozouf az egyiket (talán nem egészen szabatosan) polgári-liberálisnak (A), a másikat plebejusi-forradalminak (B) nevezte, és a következőképp mutatta be:

A

istennő, angyal
 anya-típusú asszony, matróna
 alig erotikus
 ül vagy mozdulatlan áll
 az egész testet befödő ruházat
 fésült haj
 fedett keblek
 méltóságteljes nyugalom
 a béke és a termékenység jelképei
 klasszicizáló stílus

B

földi lény
 fiatal leány
 erősen erotikus
 nyugtalanul mozog
 lenge ruházat
 szétbomló haj
 fedetlen keblek
 harciasság
 a harc jelképei, fegyverek, zászlók
 romantikus, vagy feléje mutató stílus

Bár a teljességre törekvő összeállítás valamennyi motívumát Kölcseynél nem találjuk meg, már az első olvasásra kitűnik, hogy költeményének legtöbb képe a forradalminak nevezett B-típusban felsoroltakhoz áll közel. Nőalakja erősen erotikus jelenség, ezért inkább fiatal leánynak, mint matrónának képzeljük el, „fennrepültében” jelenik meg, tehát nem mozdulatlan. Evokációjának első sorai („Nyisd fel ó lángzó kebeled dicső Hölgy, | Nyisd fel a küzdő szeretőre kebled”), ha mással nem, szövegkörnyezetükkel és szóhangulatukkal szintén a „forradalmi típus” kibomló kebelével ábrázolt leányalakjainak képét idézik fel bennünk. A harciasság, sőt a kiontott vér említése sem hiányzik a versből. Mellettük a szabadságábrázolások néhány gyakori rekvizituma is felbukkan, mint a zászló, a lánc, a rabság, de az olyan szavak hangulata, mint a „villogó szélvész”, „a halálhörgés”, a „vérbe fűedt”, a „szerelemben égve” sem a klasszicizáló ábrázolások nyugalalmát idézik. Bízvást mondhatjuk, hogy a romantika szótárából valók.

A szabadságnak egy égi lény, egy istennő alakjában történt megszemélyesítése viszont a klasszikus műveltségű forradalmi értelmiség ízlésében gyökerező ábrázolásokkal rokonítja versünket. Ők a szertelenebb plebejusi ábrázolásokkal ellentétben a Minervák, Ceresek és hasonlók szobrainak vonásaira stilizálták istennőjüket, akinek a méltóságteljes nyugalomával inkább a már megszerzett hatalom stabilitásának megőrzésére, mint újabb zendülésekre akartak buzdítani. Kölcsey költeménye azonban egy forradalom előtti és forradalmat váró romantikus szenvedélyből született meg, s ezért antik versformájának ellenére is csak fenntartásokkal hozhatjuk kapcsolatba az 1790-es évek francia neoklasszicizmusával. Ez egyébként is csak a forradalom egyik, akár hivatalosnak nevezhető ízlésiránya volt.⁸

Az eddig elmondottakkal még csak az előttünk levő költemény világirodalmi kapcsolatait mutattuk be. Jónéhány ilyen van. A lírikus Kölcseyre azonban az a jellemző,

hogy a máshonnan kapott motívumokat saját szenvedélyével forrósitja át. Versét leginkább az különbözteti meg a francia forradalom költőinek szövegeitől, hogy az övé nem a kivívott szabadság győzedelmi éneke; Istenasszonya még nem szállt le a földre, csak messzi „fennrepültéből”, a fellegek mögül tekint le. A magyar költő (nem először és nem utoljára) csak vágyódhatott, sóvároghatott, epedezhetett a szabadság után. De épp a vágyakozás hangja az, amiből igazán Kölcsyre ismerünk. Ezzel kapcsolódik poétai ideálvilágának szintén sóvárgó vágyakkal átítatott olyan gyakori tárgyaihoz, mint a Phantasia, a Genius, a Remény, a Haza és a Szerelem. Az e csoportba tartozó versek között több olyan van, amely a sóvárgás, a vágyakozás hangjának hasonlósága mellett struktúrájának nem egy vonásával *A Szabadsághoz* strófái felé mutat. Különösen az *Endymion* áll közel hozzá. Mint ismeretes, hőse, egy pástorfiú, elolthatatlan szerelemre gyullad a „fénynek istennője”, a Hold iránt, és kegyetlenül szenved attól, hogy nem tud egyesülni vele, mert a földi lét „porsátorába fojtja rabkötél”. Szüneteseitől végül Zeusz szabadítja meg, és a halhatatlanság örök álmába ringatja. Az istenasszony pedig minden éjjel „rezgő sugárit föld felé ereszt” és csókjaiban „fereszt meg a szép szendergőt”. Aligha lehet kétséges, hogy Kölcsy a maga sóvárgó szerelemvágyát transzponálta ebbe a „fennenrepülés” erotikus jelentésű óhajával is átítatott szép versbe, amely egyébként talán a *Csongor és Tünde*, továbbá a *Tündéralom* inspirálói közül való. Bennünket azért érdekel, mert *A Szabadsághoz* már az első strófájától kezdve szintén egy olyan égi lényt, egy olyan istenasszony-félet evokál, akinek földi férfi (most már leplezetlenül maga a költő) könyörög szerelme elnyeréséért, csókjait várva, „epedve”...

Mihelyt leírtuk azt a szót, hogy könyörög, *A Szabadsághoz* verstípusa kijelöléséhez is közelebb kerültünk, költeményünk ugyanis különösen az egyházi himnuszok és zoltárok között gyakori könyörgések verstípusának a rokona.⁹ (Kölcsy *Himnuszának* Isten áldását kérő kezdő és záró strófája szintén ebből a körből való.) *A Szabadsághoz* már első strófájában grammatikailag is követi az ősrégi verstípus hagyományát, és könyörgést kifejező felszólító igével indul. „Nyisd fel hát karodnak / Szentseges markodnak / Áldott zárját...” — könyörgött egykor Balassi Bálint, valamelyik himnusból vagy zoltárból kölcsönzött szavakkal. (*Adjmár csendességet*) „Nyisd fel lángzó kebeled” — olvassuk Kölcsyénél, aki e szavak folytatása során is többször használja majd a könyörgések felszólító igéit. A könyörgés azonban, amint erre Németh G. Béla a verstípusról írt tanulmányában rámutatott, értelmetlen lenne, a beteljesülés reményének perspektívája nélkül.¹⁰ Maga Kölcsy is hallott a görög szabadságharcosokról, az olasz karbonarikról, s benne élt a nemesi ellenállás lázas légkörében, amikor sűrűn emlegették a szabadságot, noha többnyire nem úgy értelmezték, ahogy az e szabadsághoz írt vers eszmevilágából kiolvasható. Kölcsy fölfogásában a szabadság nemcsak politikai eszmét jelentett, hanem már-már partalan, a tudat legmélyén kavargó és csak e lehetőségeken belüli, s ott sem mindig teljes gazdagságában manifesztálódott lelki energiát is. A legszenvedélyesebben költeményünkben tör fel ez az energia, különösen az utolsó strófában. Ezt (az első strófa melléje kínálkozó soraival együtt) akár rövid szerelmes versnek olvashatjuk. Az így szegmentált szöveget pedig — mint az előző bekezdéseinkben már említett vallásos eredetű könyörgések világias megfelelőjét — a szerelmet könyörgő, kérelmező, érette epedező költeményeknek az irodalomban és a folklórban egyaránt gyakori verstípusával hozhatjuk kapcsolatba. Valójában egyetlenegy — könyörgést vagy kisebb emocionális töltésű kérelmet, óhajt kifejező lelkiállapotot megszólaltató — azonos struktúrájú és grammatikájú verstípusról van szó. Kölcsyről tudjuk, hogy kora ifjúságá-

tól kezdve gyakran könyörgött a Fannik, a Laurák, a Lottik és a közelebről meg nem nevezett társaik kegyeiért. Így például a nála ritka játékossággal megszólaló *Édeskedőben* és a még inkább az ennél gazdagabb tartalmú, a bánatával küszködő költő széles önvallomásává kitáruló *Panaszban*, amelynek most az utolsó strófáját idézzük:

Szép Apollon szőke fürteiddel,
Szánd az énekesnek durva sorsát,
És nem adtál fát ha tűzhelyére,
Sem piros bort hogy hevítse keblét:
Karja közzé tégy szelíd leánykát,
Csókjain hogy újra felhevüljön!

Máskor az előbbieknél jóval tágasabb tartalmú és megformálású költeményei egy-egy sorában vagy strófájában tör fel a szerelemért könyörgő-esedező hang (*A szerető, Kívánság, Minden órán, Bú kél velem, Csolnakon* stb.), a legartisztikusabban mégis a költeményünkkel, mint láttuk, egyéb motívumaiban is érintkező *Endymion* pásztorfiújának a szájába adott és formavilágával is a könyörgések verstípusával érintkező soraiban. Az érintkezés különösen az alábbi strófában nyilvánvaló:

„Dagadsz, dagadsz a szívben hév indulat,
Kész lelkem, ah, de szárnya még sem kél!
Küzd és borong, hullámszik s lánggra gyúlad,
S porsátoromban fojtja rabkötél.
Mért a halandón e komor borúlat?
Lélek, rohanj: mint hab felett a szél!
Vagy, Istenasszony, szánd meg ó nyögésem,
S enyhítsd egedből kínos esdeklésem!”

Aligha kell tovább bizonyítanunk tehát, hogy a szabadság istenasszonyához könyörgő Kölcsey lírájának egy alapézését és inspirálóját, a beteljesült szerelem iránti olthatatlan vágyakozását is megfogalmazta, mégpedig úgy, hogy ez a folytonosság formavilágából sem hiányzott.

A szenvedélytől valósággal égő sorait olvasva, erősen kísért a feltevés, hogy a költő vágyainak az istenasszony szimbolikus alakjára történt transzponálását valóságos földi leány vagy asszony csókjainak a megkívánása váltotta ki. A mélylélektan jól ismeri ezt a lehetőséget, Kölcsey biográfusai azonban semmit sem tudnak az általunk is csak a szavak esetleges, második dimenziójából kikövetkeztetett hölgyről – igaz ugyan, hogy költőnk életrajza még mindig fehér foltokkal van tele.¹¹

Feltételezésünket mégis igazolni látszik, hogy épp *A Szabadsághoz* strófáinak megszületése után Kölcsey szerelmi lírája egymás után több új verssel gyarapodott. Ilyen a még 1825-ből való, tehát *A Szabadsághoz* megírásával nagyjából egyidejű *Derű*, a *Hervadsz*, de az sem lehetetlen, hogy az egy évvel későbbi, Pesten írt *Vágy* egy már 1825-ben fellobbant szerelemről beszél. Tartalmát durva prózában úgy foglathatjuk össze, hogy lánykája odahaza, tehát feltehetően Csekén, boldog szerelem ígéretével vár reá. Más versekből viszont azt olvashatjuk ki, hogy szerelmi élete akkor-tájt sem volt zavartalan, és gyakran „hervadt sebei tüzeiben” (*Hév naptól*). Alighanem saját magára vonatkoztatva írta le a *Pipadal* következő sorait is: „S te kit gyötör vad

szerelem, / Szenvedsz igád alatt / S gyötrelmeden két gyötrelmem, / Forrván baloldalad...” Lehetséges, kérdezzük most már vakmerően, hogy a „vad szerelem” a megengedetttől elütő, „illegális” kapcsolatra utal, a *Vágyban* említett lyányka pedig talán asszony volt, hiszen az utóbbi ilyen megszólítása bizalmas viszony esetén, különösen szűk családi körben, ma is szokásos. Hogy talán valóban volt ilyen kapcsolata, azt egy nem publikálható íratlan hagyomány is megerősíteni látszik.

Bárhogy legyen, a költeményünkéből szegmentálható szerelmes vers erotikával átítatott szavai – inspirálójának ismerete nélkül is – arról vallanak, hogy Kölcsey saját lelkivilágának a legmélyebb és legszubbjektívebb szféráiban bujkáló tendenciáit is rávetítette az istenasszonyra. Ezzel nem kis mértékben szabadságvágya lírai hitelét és egyben esztétikai értékét is megerősítette. A szenvedély hangja csak nagy ritkán tör fel olyan erővel és olyan zavartalanul Kölcseynél, mint ebben a szabadságot és szerelmet együtt evokáló kétdimenziós költeményben. Petőfi hazájában bizonyára felesleges bizonygatnunk, hogy e két nagy érzés édestestvére lehet egymásnak, vagy éppenséggel a lélek rokonszféraiból tör fel.

JEGYZETEK

¹A kérdés gazdag irodalmából: Agulhon, Maurice: *Marianne au combat. L' imagerie et la symbolique républicaine de 1789 à 1880*. Paris, 1979.; Ozouf, Mona: *La fête révolutionnaire*. Paris, 1987. Gallimard.; Starobinski, Jean: *Les emblèmes de la raison*. Paris, 1979. Flammarion.

²*Frantzia Tükör* vagyis azon országnak undok meg-hasonlássza, mellyből hogy a magyar szív magát képzelje, egybe-alkalmaztatott és M. B. Allvintzy ő excellenciájának új-esztendőbéli üdvözléssel fel-áldozott alázatos hadi-kapitánya P. N. K. Páviában. 1796. Vátzon. Találatik Marmarosi Gottlieb Antalnál. (A ritka aprónyomatványra Lukácsy Sándor volt szíves felhívni a figyelmemet.)

³M. Agulhon: i. m.

⁴Baróti Dezső: *Szabadság, hosszúcombú drága nimfa*. (Radnóti Miklós verseinek egyik motívumáról.) Új Írás, 1984. nov. 52. l.

⁵Baróti Dezső: *Kölcsey és a francia forradalom szimbólumai*. In: Társasági Füzetek I. 1988. Szerk.: Csorba Sándor. Fehérgyarmat, 1989. Kölcsey Társaság. 69–75. l.

⁶Szaunder József: *Kölcsey világnézeti válsága az ifjúkori jegyzőkönyvek tükrében*. In: Sz. J.: *Az Estve és Az álom. Felvilágosodás és klasszizmus*. Bp., 1970. Szépirodalmi Könyvkiadó. 342–343. l.

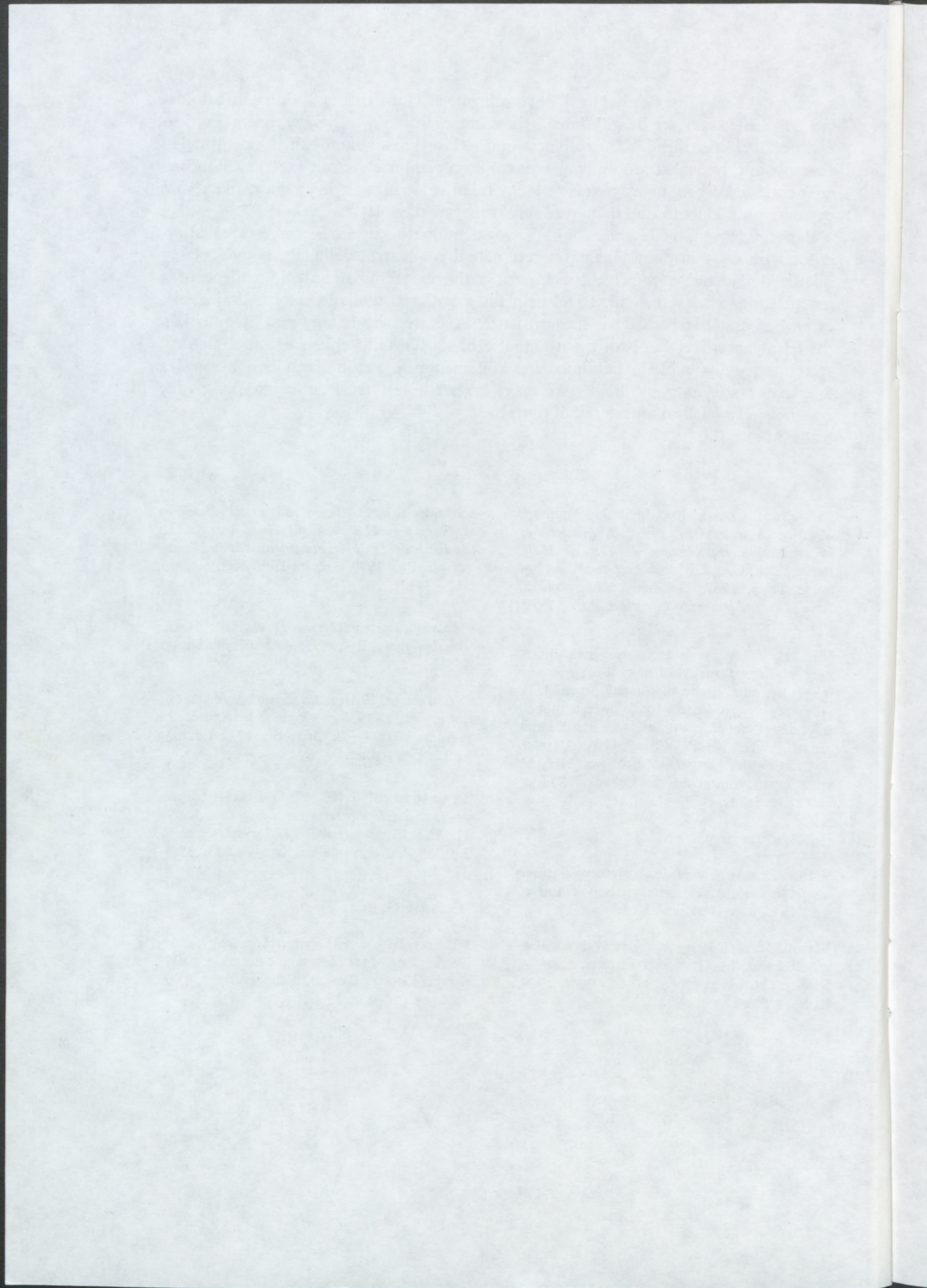
⁷Horváth János: *Kölcsey Ferenc*. In: H. J.: *Tanulmányok*. Bp., 1956. Akadémiai Kiadó. 188. l.

⁸Vö. Trahard, Pierre: *La sensibilité révolutionnaire*. Paris, 1936.; Monglond, André: *Le préromantisme I–II*. Grenoble, 1930. Ld. még az 1. sz. jegyzetet.

⁹A verstípusról ld. Németh G. Béla: *A könyörögés artikulációja a reménység jegyében*. In: N. G. B.: *Hosszmetszetek és keresztmetszetek*. Bp., 1987. Szépirodalmi Könyvkiadó. 358–373. l.

¹⁰Németh G. Béla: i. m.

¹¹Taxner-Tóth Ernő: *Nyitott kérdések Kölcsey életrajzában*. In: Társasági Füzetek I. 1988. Szerk.: Csorba Sándor. Fehérgyarmat, 1989. Kölcsey Társaság. 13–21. l.

II.

Szabó G. Zoltán

A Kölcsey-napló Wesselényie és a Wesselényi-napló Kölcseyje

(Egy barátság eseményei avagy kevésbé ismert adalékok egy majdani Kölcsey-biográfiához)

A barátság Kölcsey életében a legértékesebb emberi kapcsolat volt. Talán — ha elképzelhető — több is annál, lételem, létfeltétel.¹ Kézenfekvő dolog életének körülményeiben találni meg az okokat; szülei korai halála, a családi élet bensősége helyett a testvérekkel való bajoskodás, talán szeretethiány, érzékenység; más szempontból ez a kor az érzelmek kora, a sentimental-lyrisch nemcsak költészeti jelenség volt, hanem életérzés is; Kölcsey klasszikus műveltsége révén ennek az alapvetően érzelmi jelenségnek, viszonyinak igen határozott, erős erkölcsi töltést is adott. Vonzódásait, választásait elsőrendűen ez határozta meg; ezért vált hideggé Döbrentei iránt, átlátva a barátságot az érvényesülésnek, az előnyöknek alárendelő ügyeskedésén vagy a Szemere Pálhoz fűződő erősebb érzelmi szálak tették tartózkodóbbá Bajza iránt (amit persze motivált Bajza Pyrker-pörbeli szerepe is), s különös módon az igen szoros és mély barátsága Kállay Ferencsel amiatt nem tudott a régi hőfokon hevülni 1832 decemberében, tizennyolc évi távollét után, mert — mint írja — „a katonai pályán gonosz szerelmet üzni tanult azon istenséggel, ki szőlőlombbal koszorúzza homlokát.”² Másfelől szépszámú levélbeli vallomás bizonyítja a tartós, még a kortársi egyéb baráti levelezésekhez viszonyítva is magas hőfokú barátságát Szemere Pállal, Bártfay Lászlóval, Deák Ferencsel, Kazinczyval (bár ennek alakulása külön tanulmány tárgya kellene legyen) és nem utolsósorban Wesselényi Miklóssal.

Ez a Wesselényi-Kölcsey barátság (akárcsak Deák esetében) nemcsak az azonos politikai célokért egyformán hevülő országgyűlési követek szövetsége; már a kezdet kezdetén is több volt annál. Az *Országgyűlési napló* alapján megbízható pontossággal ismerjük Kölcsey lelkiállapotát az első pozsonyi napok idején. Ceremóniák, udvariaskodások után fáradtan hazatérve írja, hogy „nincs, ki részvételt kérj: miért e lankadás? És nincs kinek feleljem: mert kénytelen valék hangot adni, mikbe érzésemet nem önthettem; szavakat szollani, mikbe értelmet tenni nem akartam; s bezárva tartani keblemet, mit oly örömet mindig nyitva szeretnék láttatni!”³ Ez a kezdetben félnk, társaságban később is nehezen oldódó Kölcsey érzelmi életének ambivalenciája (a zárkózottság s a „szeretném ha szeretnének” vágya) a költő személyiségének meghatározó jegye lehetett, hiszen az idézett sorok előtt húsz évvel is azt vallja egy levelében Döbrenteinek, hogy „fény és dicsőség sohasem voltak, s nem lesznek szenvedelmim. Ha jót teszek, azért teszem, hogy szerettessem; ha szeretek, azért, mert én különben nem élhetek...”⁴ Érthető tehát Kölcsey idegenkedése a hivatalos tisztel-

gésektől (akárcsak tíz évvel korábban Wesselényi Bécsben, ki a Wajna tanácsosnál tett látogatással kapcsolatban írja, hogy „magamon erőszakot teszek, s egy ilyen szemét embernek komplementirozok”⁵), üres formaságoktól; s még érthetőbb az öröme, mikor a fent említett esti meditáció után két nappal Széchenyi kiáltja nevét az utcán, „a nemeskeblü ember látása elektronként jár el ereimet” – írja, majd délután, midőn az említett protokoll látogatások fáradalmait pihené „a szörnyölőknek szörnyölő fia” lépett szobájába „s idvezletét megdördíté.”⁶ Két, szinte minden vonásában különböző személyiség, de azonosak a haza szeretetében, az erkölcsi igényességben, tisztaságban és elhatározottságban. Két, valóban különböző személyiség. Kölcsey „igen sovány, s gyöngéd alkotású; feje s Sokratesz feje azon-egy”.⁷ „Szava tompa, mély és ércetlen, mint egy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá; és lön még tompább, még ércetlenebb, még síriasabb...”⁸ – emlékezik így a két kortárs tanú, Toldy és Kossuth. Míg Wesselényi, hogy a legautentikusabb személyt, Kölcseyt idézzük, „középtermetű, de széles és vastagizmú férfiú. Hangja erős és dörgő; s alkalmas egy tengeri zajos csatában, vagy a populus rex legcsapongóbb gyűlésében [mint később kiderült, nem minden esetben] fülni és keblen uralkodni.”⁹ Emlékezetes hang lehetett, mert az ugyancsak kortárs és barát Kemény Zsigmond ezt úgy aposztrofálja, hogy az „oroszlánhangon kívül alig van dörgőbb és mélyebb, mint az övé volt...”¹⁰ Egyáltalán Wesselényi hangja, fellépése máskor is elbűvölhette Kölcseyt, mert később a reverzálissal kapcsolatos vitában az ő felszólalását a következőképpen kommentálja: „hang, mint az övé, és lélek, mint az övé, bizonyosan a haldokló lelkiismeretet is felrezzenthetné; de ahol semmi sincs, ott felrezzenteni semmit nem lehet.”¹¹ (Érdekes, hogy Széchenyi, aki Pozsonyba menet Pesten találkozott 1832 decemberében az ugyanoda igyekvő Wesselényivel, akkori benyomását e szavakkal rögzíti: „Ki vagyok hülve iránta. Színész!”¹²) Pedig Wesselényi haza- és nemzetszeretete mély és régi keletű, ebben Kölcseyvel teljesen megegyez. Elég itt atyjára emlékező fájdalmas sorait idéznünk naplójából: „Nem szaggatja már nemesen érző szívét édes hazája haldokló szenvedése, nem az elnyomatott Igazság s a vétek dölyfös kevélysége, nem háborítja fel többé tiszta lelkét az emberi szent Jussok letiprása, s a Szabadság mennyei lelkének vad üldöztetése...”¹³ (A lejegyzés időpontja 1821.)

Érthető tehát, hogy a két férfiú már az országgyűlés kezdetén hamar egymásra talált, s eszméik, céljaik azonossága mellett a két személyiség különbözősége szerencsésen egészítette ki egymást. Kölcsey félnkséggel, tartózkodásával szemben Wesselényi magabiztossága, szívóssága, tenniakarása elevenen tartotta Kölcsey aktivitását is. Továbbá Wesselényinek a tényeket tekintve sokszor nagyvonalú, a bombasztikustól nem idegen retorikája mellé Kölcseynek nemcsak tárgyí, de elméleti szempontból is átgondolt, hibátlanul szerkesztett beszédei állíthatók. Obernyik Károly a körülmények pontos ismeretében mondhatta, hogy Kölcsey legjobb barátja Szemere Pál mellett Wesselényi volt.¹⁴

Kölcsey *Országgyűlési naplója* meglehetősen pontossággal rögzíti találkozásaik időpontját, jellegét, s azt is érzékelteti, hogy milyen hatással volt rá Wesselényi személyisége, milyen mértékben befolyásolta, pontosabban mennyire volt rá felszabadító hatással. (Erre inkább a Wesselényi hiányát emlegető sorok az árulkodóbbak.) Meglehetősen gyakran találunk olyasféle kitételeket, mint: „Estveledett, s Wesselényi jött hozzám [...]”; Felnyitám a levelet, s a hang fájdalmával eltelve futék Wesselényihez [...]”; követtársammal együtt [...] az irgalmasokhoz [Wesselényi szállása] vevők utunkat. [...]”; Estve lön, s az irgalmasoknál kevés jó barátok ülének együtt, [...]”;

Elszédtek az emberek, s Wesselényi és a szatmármegyei követ ketten maradának.¹⁵ Alig telt nap, nem volt olyan fontos esemény, mely megbeszélés, értékelés, egyeztetett akciók nélkül múlt volna el. Egyfelől – mint erről szó volt – Wesselényi tartotta a lelket Kőlcseyben, melyre csak egy, de eléggé jellemző, példát szeretnénk említeni az 1833. június 26-i bejegyzésből: „Ne félj, mond egykor Wesselényi, Isten a magyart mint választott népét nem hagyja el.” Ehhez a szkeptikus-filozófikus Kőlcsey a következő megjegyzést fűzi: „Meg kell vallani: e választott nép semmivel sem jobb, mint ama másik, melyet Isten hoszu türelem után végre széjjelszórt.”¹⁶ Másfelől jónéhány Wesselényi-levél tanúskodik arról, hogy milyen fontos volt számára az *Országgyűlési napló* hiteles szövegének birtoklása, s a hiteles másolata. Tudta, hogy ki írta, s hogy több pusztá kortörténeti dokumentumnál.

Ez a politikai együttműködés korábbi keletű volt s túlterjedt a fontos országgyűlési küzdelmeken. Csak Kőlcsey egy, szinte óvatlan mondatából tudjuk, hogy amikor a kormány Wesselényi utáni vizsgálódásai kiterjedtek a szatmári feliratok szelleme és keletzése körüli szerepére is, ehhez Kőlcsey csak annyi megjegyzést fűzött: „S nem ok nélkül.”¹⁷ Nincs terünk itt, legfeljebb egy utalás erejéig említhetjük Kossuth és az országgyűlési ifjak körüli együttműködésüket. Egy esetre mégis érdemes felhívni a figyelmet (már csak a filológiai pontosság kedvéért), hiszen egy fontos Kőlcsey-beszéd keletkezéséről van szó. 1833. január 1-jén az *Országgyűlési napló*ban azt a bejegyzést találjuk, hogy este Wesselényi jött hozzá, „s Erdélyről tőn szót. A lelkes férfi forrón ohajtja a kis haza visszakapcsolatását; s az ő sürgetésére szólítá fel Szatmár vármegye két év előtt e tárgyban az egész országot; s most engem szólított fel: e cikelyt dolgoznám ki. Általvevém adatait, s estvétől fogva reggeli hat óráig dolgozám.”¹⁸ Ezt a napló szerint január 8-án olvasta fel, de tárgyalták még március 16-án is. A Szauder-féle kiadásban a jegyzőkönyvre való hivatkozással március 11. található,¹⁹ s bár azon a napon is szó volt Erdélyről, de az írás keletzése – ha hinni lehet a szerzőnek – mégiscsak január 1. Ezt az esetet azért is érdemes volt idézni, mert feltételezhető, hogy Kőlcsey több beszédét – kivált a urbárium ügyében – hasonló megbeszélés előzhette meg, nem feltétlenül ilyen felkérő jellegű, de Wesselényi és a baráti kör véleménye a beszédek elkészítésekor szerepet játszhatott.

Wesselényi 1833. május 5-i távoztával Pozsonyból Kőlcsey magára maradt. Hogy kapcsolatuk, ez a barátság mit jelentett neki, azt már május 12-én a Wesselényit rendszeresen tájékoztató levelei első darabjában a következőképp vallotta: „Távoztod óta elhagyatva érzem magamat; nem mintha nem volnának itt jó- és tisztalelkű emberek: de a férfinak, kinek az a szerencsétlenség jutott: költő lenni! meleg kebelre van szüksége, hol lángjai testvérlángokkal találkoznak; s illy kebled, édes barátom, itt csak neked vala.”²⁰ De barátja távolléte nemcsak személyes veszteség; az országgyűlési ellenzék munkáját, mely legalább ennyire saját ügye Kőlcseynek, Wesselényi távozása hasonló mértékben érintette. Az *Országgyűlési napló*nak utolsó, összefoglaló részében mondja Kőlcsey, hogy már összejegyzésekről szó nincs, „semmi egyetértés, semmi pontra vonulás, [. . .] Wesselényi, s az ő öszvefűző lelke nincs!”²¹

Követi pályafutásának végéről, illetve végső szakaszáról a legbővebb és legpontosabb információt Wesselényi máig csak részben kiadott naplója²² tartalmazza. Mikor Kőlcsey hírt kapott arról, hogy a követi utasításokat meg akarták változtatni, sejtette, hogy egyedül nehezen tudná elérni a változtatás szándékának megmásítását, nyugtalan, sőt kétségbeesett levelet küldött Wesselényinek abban a hiszemben, hogy „vívni és győzni” csak ő tudna, ha szabaddá tehetné magát, s el tudna menni Nagykárolyba a december 9-i közgyűlésre. „Legrosszabb esetben vigasztaló válaszáért kö-

nyörögvén, magamat s a hazát imádságaidba ajánlom”²³ — írta, s Wesselényi átlátva az ügy fontosságát, még aznap, december 6-án délután — mint naplójában rögzíti — „jelentettem magamat az elnöknel egy hétre”, s 7-én vasárnap indult Drág-Hadad-Nagykárolyi útvonalon, s 8-án délután 4 órakor érkezett Nagykarolyba kiadós lovaglás után, hiszen — mint szintén a naplóból tudjuk — hat lovat lovagolt. Másnap történt az emlékezetes közgyűlés, melyről tizenkét év után is olyan rettenetes szavakkal emlékezett meg Petőfi. Bizony, azok a szörnyű vádak jogosak. Az esetről az addig publikált forrásokhoz hadd kapcsoljuk a friss és autentikus reflexiót, Wesselényiét: december 9. kedd. „Ámbár tegnap estve egészen későig nállam volt Kende, s a legnagyobb fogatkozások [!] közt volt, hogy ő mennyire ohajtja a kívánt változását a nov. 10-én koholt illiberális utasításnak, s hogy mind elkövet mindent annak megváltoztatására; — de ma már az ülés előtt lehetett látni, hogy minden szava s tette álnokság. Az ülésbe a durva erőszak s a tévedő valóság legelsőbb polcára hágott. A megrészegített s elámított csoport sem éngem, sem Kőlcseyt szóba sem engedtek jönni; ellenem fisc[alis] actiot akartak indítani azért, hogy szollani akartam. Minden küzdésünk mellett megmaradt a szolgálai lelkű utasítás s Kőlcsey lemondott. Még csak marasztás v[agy] jegyzőkönyvbeli megtisztelő említés sem tétetett, a kijelölt férfit hidegen magoktól eltaszítva bocsátották el. És minő nagylelkű vidámsággal tűrte ő e csapást egregius properavit exul.²⁴ Ebédre voltunk mindketten Kendéhez híva, én nem akartam menni. Ő reávelt, hogy menyünk [!] ne engedjük nekik azon diadalt — úgymond — mintha keseríteni v[agy] leverni képesek lettek volna. Ebédje alatt hideg megvetéssel voltam s nyilván kimondtam a cudar Kendéről ítéletemet. Ő bünös öntudatában halgatott [!]. Vagy Biharnak v[agy] Szolnoknak kell Kőlcseyt bírni. Ő elfogadja akármelyik helyet, mert kötelességérzése vezérli a derék lépteit.”

Az idézet több szempontból tanulságos. Elsőrangú forrás az eset ismeretéhez. Kende Zsigmond szerepét és egyéniségét is más megvilágításba helyezi.²⁵ Legfontosabb azonban Wesselényi utolsó megjegyzése Kőlcsey szerepének értékéről és motívációjáról. Azonban Wesselényi — mint a fenti idézetből is nyilván kitetszik — az indulat, s a cselekvés embere (ebben is különböznek egymástól), s nála a szándékot azonnal tett is követte. Naplójából csak annyi derül ki, hogy december 15-én Geszten Tiszáéknál agítált Kőlcsey mellett, majd 15-én „a gyűlésben” munkált Kőlcsey dolgában; 25-én már Kőlcseyt próbálta levélben meggyőzni a szolnoki követség elfogadásáról, így írván: „Téged az ég Erdélynek tartott meg, s hiszem Szolnokba [!] a pokol mesterségi [azaz a kormány beavatkozásai] sikerülni nem fognak.”²⁶ Majd újabb akciók után 29-én csak annyit jegyez fel, hogy „Kőlcsey dolga azt hiszem bizonyos.” Ezután, 1835. január 3-án egy hosszabb levélben már kész ténynek tekinti Kőlcsey megválasztását. „Itt Közép-Szolnokon most vala közgyűlésünk — írta — Péchy [István], az egyik követ le fog mondani, s a Te megválasztásod bizonyos; — köz és nagy a lelkesedés irántad, — én bizonyossá tettem az ittenieket, hogy el fogod vállalni. Új lelket fog megjelenésed országgyűlésünkbe önteni; a miénkek öröm-részegen várnak.”²⁷ Ismeretesek Kőlcsey aggályai²⁸; nem ismeri eléggé az erdélyi viszonyokat, törvényeket, továbbá bizonytalan, hogy Szatmárban újraválasztják-e (melynek feltételei a változatlan alapelvek, azonkívül, hogy időben megelőzze a választás a közép-szolnokit). Mint tudjuk, egyik választásból sem lett semmi, s ez talán mégsem volt Kőlcsey kedve ellen való, hiszen így az irodalomnak és gazdaságának élhetett, amire inkább vágyott,²⁹ de a megyei főjegyzőséget egy váratlan ügy miatt mégis megtartotta.

A váratlan ügy Wesselényi perbefogása volt. Hiszen így még tehetett valamit ba-

rátja érdekében; mert Wesselényi helyzete egyre kilátástalanabb lett. Az erdélyi per és a nota-per mellé odakerült a Wurmbrandt-ügy is, a párbaj (1836. április 19-én). Ez és eredménye eléggé ismert a Wesselényi-biográfiákból, itt csak egy közöletlen levélre hívnók fel a figyelmet, melyet a párbaj hajnalán, végrendelkezés után írt Kölcseynek. A korábbi levélmegszólítások: „Kedves barátom”, „Szeretett barátom” stb. után e levelet így kezdi: „Édes Ferim”, majd rövid, bekövetkezhető értelmetlen halálára utaló bevezetés után közli, hogy „ezen levelem azon esetre van írva, ha ma agyon lövetek.” (Felesleges talán felhívni a figyelmet arra, hogy ebben a lelkiállapotban csak a közelálló tisztelt vagy szeretett személynek írnak.) A drámai hangú levélben arra kéri barátját, hogy mentsék ki nevét „minden rágalmok közzül” félreérthetetlenül utalva mindkét pörére, majd fájdalommal teszi hozzá: „keveset éltem, mert keveset tettem. . .”³⁰ Megrendítő üzenet különösen annak a Kölcseynek, aki saját nehéz helyzetében (s mindkét esetben ugyanígy a nemzet érdekéért is) alig másfél évvel korábban csak erre a barátjára számíthatott. Különös vagy legalábbis megjegyzésre érdemes, hogy az a Wesselényi, kiről a vele jó viszonyban levő, s őt jól ismerő Kemény Zsigmond azt írja, hogy „szeretett parancsolni, szeretett az egyenlők közt ő is fő lenni, szerette akarátját és az akarat teljesedésbe vitelét. . .”³¹ stb. Kölcseyhez írt leveleiben jellemének eme árnyoldala nem vagy alig érvényesült.

A párbaj kimenetele szerencsés volt, de megnyugvást vagy éppen a békésebb irodalmi munkálkodáshoz való fordulást nem hozhatott Kölcsey számára, hiszen újabb aggodalomra adott okot az országgyűlési ifjak elleni per, kikért — elvi-morális megfontolásokon túl — személyes felelősséget érzett.³² Erről ismét Wesselényi tájékoztatja 1837. február 27-én, aznap, mikor a királyi tábla az ítéletet nyilvánosságra hozta — ugyanerről, ugyanakkor Kossuth is írt Kölcseynek —, de még az ítélet ismerete nélkül. Először a haza és saját sorsával foglalkozik: „Erdély letiporva nyög, nem nemzet az többé, ez [Magyarország] le van gyilkolva, s csak halotti tisztességet sem nyert az elhunyt, [. . .] Kiküszöbölve lakomból, száműzve honomból, el vannak munkásságom erei metszve, nem élhetek Hazámnak, csak mint szép napjainak s keserű sérelmeinek viharrongálta emléke léteznek.” Majd rátér az ifjak dolgára: „Itt feszült s kínzó várakozással lessük óránként az Ifjak dolgában már hozott ítélet megtudhatását, [. . .]E szolgálai lelkületű testülettől jót semmit sem várhatni, van ugyan köztük néhány jó, de ezeknek szavok elhangzik a többiek gyávasága s gonoszsága közt.”³³ Kölcseyt mélyen érintette ez a híradás, hiszen köztudott (volt), hogy az ifjak ügyében készült Szatmár megyei feliratot 1836 decemberében Kölcsey készítette,³⁴ s a fenti híradások nyomán készült 1837. március 6-án a harmadik felirat szintén Kölcseytől.³⁵ Két hónap múlva újabb tudósítás érkezik Wesselényitől Kossuth elfogásáról. Ez is értékes adalék Kölcsey politikai tetteinek, felfogásának ismeretéhez. A levél legfontosabb kitétele az erőszak gonosz útját egyengetők ellen szól: „Részemről átkot mondok, átkot s gyalázatot mindazon gyávákra, kik ezen rémítő módok által elengedik magokat törvényes kötelességüktől ijesztetni; de átkot, a Haza átkát azokra is, kik bármi illetlen vagy törvénytelen kitörésre vetemednének.”³⁶ Még hozzát teszi: „Nem nyugtatom, nem hevíttem hazafi érzelemidet, sem egyikre sem másokra szükséged nincs.”

De az ifjak ügye, a Kossuth-ügy mellett fontosabb marad Wesselényi ügye, a mentőtanúk gyűjtése a fiscus tanúival szemben és később a derekas védelem elkészítése. Ez vált Kölcsey életének utolsó két évében fő feladatává, legszemélyesebb ügyévé, hiszen a politikai közélet tisztaságáról a szólásszabadság és barátja védelméről volt szó. Erről a munkáról a levelezésük s Wesselényi naplója elég bőséges — és nem túl-

ságosan kiaknázott – adalékokkal szolgál. Wesselényi egyre nehezebb helyzetbe került 1837–1838-ban, hiszen az erdélyi és magyarországi pereinek vitele mellett nem mondott le az ellenzéki akciók szervezéséről, kivált az akkor legfontosabbról, az elfogott Kossuth támogatásáról. Ebben az ügyben többször írt levelet Kölcseynek (a Kossuth család támogatását megszervezendő), sőt 1837. május 9-én meg is látogatta, majd szeptember 17-én ismét írt, fontos levelet, melynek néhány sorát feltétlen idéznünk kell: „Honunk láthatára naponként sötétül: nem az önkény villámötönte fellegi a legveszélyesebb jelenetek azon; kebléből s elaljasodtsága mocsáriból emelkednek azon dögletes ködök, mellyel éjet borítanak felébe, s pusztulást terjesztenek reá. [...] Hidd el barátom, veszett rossz faj az ember, s valójában ezen rossz fajnak egyik legrosszabb példánya a magyar. Eddig ki tudományos kört választott, s írói pályára lépett, tized lehetett egyre fogadni, hogy tehetsége akár dús, akár silány [...] hív és meleg érzést táplált keblében a hon és nemzet iránt, most csapatonként másznak elő az írói férgek, kik tehetségüket az önkénynek bérbe adva alattomos s nyilvános fegyverrel támadnak minden jót és szentet; a Hirnök is telve illy jelenetekkel.”³⁷ Kölcsey épp akkor kaphatta kézhez e levelet, mikor vetéseit, kaszáloít a fellázasztott parasztok feldúlták. Válaszlevele nem maradt fenn, csak egy későbbi, november 30-ról kelt, de az ebben fogalmazott mondatából következtethetünk reakciójára: „Októberi leveled vettem, mint mindig, fájdalommal. Mert lehet-e fájdalom nélkül emlékezni reád s hazánkra.”³⁸

Egyébként a fájdalom mellett, s balsorsa ellenére szívósan dolgozott, szervezett, hogy a Wesselényi-perhez a kellő számú és értékű mentő- illetve védőtanút előteremtse. Ennek érdekében ismét több levelet váltottak, közülük kettőt szeretnénk kiemelni, melyek szinte egyidőben keltek, s nemcsak a személyes és nemzeti ügy egységére jó példák, hanem a közerkölcsöket és két, morális szempontból kivételes személyiség ezekhez való viszonyát (hogy a konfliktus szót ne használjuk) dokumentálják. Wesselényi jó egy héttel a pesti árvíz után, 1838. március 24-én írt barátjának egy szokatlan hangú levelet. Szokatlan hangút, hiszen az „árvízi hajóst” népszerűsége csúcán szinte az egész ország ünnepelte, s az ilyen eufórikus vagy mindenképpen elismerő közhangulat közepette ügyének intézése szempontjából valamelyest bizakodó hangú sorokat várhatnánk. Ehelyett azt írja: „Fogod eddig az újságokból is azon csapást tudni, melly Pestet éré. Szörnyű, s alig gyógyítható seb ez hazánkban; [...] Miután a közrémülés szűnni fog, üldözőim bizonyosan újra fogják törekvésüket kezdeni azért kéntelen vagyok mentségem készületeim minduntalan folytatni.”³⁹ Ezután a vádpontok cáfolásának problémáival foglalkozik. Március 25-i dátummal kelt Kölcsey levele (egy nappal később), ki a vádhatóság, a fiscus tanúival szemben igyekezett a védelem számára hasznos tanúvallomásokot gyűjteni. „Kedves Barátom – írja levelében –, az ki embereinket tapasztalásból nem ismeri, képzelni sem merné azt a gyávasággal párosult gonoszságot, mellyel valami szerencsétlen génius őket meggazdagította. E szomorú igazságnak újólág több tanúbizonyásigat vettük, mióta ügyedben vizsgálatot tenni elkezdettünk. [...] Iszonyúság: milly gyáva s ros az akarátú nép lakik ott, hol illy nyilvános tetteket sem lehet tanúk által bebizonyítani! Pedig, ha valamely polgári ügyben hamis tanút akar valaki használni, néhány korty pálinkáért százanként találhat.”⁴⁰ Ennek a mindmáig publikálatlan levélnek a hangja – még az *Országgyűlési napló* és a levelezés ismeretében is – meghökkentő. Nincs se szelíd, se éles ironia, se szomorú együttérzés, itt a keserűség (nyilván nem függetlenül a politikai élet korábbi eseményeitől) olyan erővel, olyan szenvedéllyel tör elő, ami a Kölcsey-életműben példátlan. Hacsak az 1838-ban írt egyetlen befejezett versét nem

tekintjük, a *Zrínyi második énekét*. Ha a költői ihletet az eddig említett események, élmények, tapasztalatok táplálják, vajon milyen vers születhetik belőlük?

De – visszatérve Wesselényi ügyére – Kölcsey idejét, tennivalóit a megyei, hivatalos munkán kívül a tanúvallomások gyűjtése, majd a derekas védelem elkészítése töltötték ki. Megbízható forrás ehhez Wesselényi naplója. 1838. április 4-én annyit jegyez fel, hogy „Kölcseytől levél s egy csomó vallatás”; majd május 19-én arról ír, hogy Csekébe készül, mikor megtudta, hogy barátja Nagykárolyban tartózkodik, tehát odament, s – mint írja – „Három és fél év múlva látám viszont a lelkes férjfit, s látám ott, hol együtt tiprattunk le az oktan düh s gonoszság által.” Két napot töltött csak ott, s május 21-én azzal búcsúzott Kölcseytől, hogy nemsokára Csekében találkoznak. Ez még ugyanazon hó 28-án megtörtént, „képtelen rossz útban” – hogy őt, a tapasztalt útonjárót idézzük – este nyolckor érkezett meg. „Kölcsey csinos házban lakik” – állapította meg – „s háztájok bővségre mutat.” Az első nap beszélgetésekkel, baráti látogatásokkal telt, este Kölcsey felolvasta a Partiumról szóló értekezését. Másnap hozzákezdtek a védelem elkészítéséhez. Itt elég fontos adatot találunk – Trócsányi Zsolt is hivatkozott rá – egy már eldöntött kérdés tisztázásához, nevezetesen arról, hogy a védelem szövegének csak egy része származik Kölcseytől. A Wesselényi-naplóban ugyanis ezt olvashatjuk: „A közelebbi replicam tervét s abeli [!] első dolgozásimat mutattam Ferencnek. Ő is fog benne dolgozni s a munkát felosztottuk.” Wesselényi május 31-én elutazott, „pár hét múlva ide megint visszatérendő”. Kölcsey pedig elkezdte a derekas védelem vállalt részének kidolgozását, s július 11-én már azt írhatta barátjának, hogy „mindennel készen vagyok; csak javítgatok még, annak megmutatását, miképpen notát csak tettel lehet elkövetni, tegnapelőtt elvégeztem. Deák jegyzeteinek s törvénykönyvünknek segedelmével sok jó gondolatokra jöttem.”⁴¹ Mindezt megbeszélendő, tisztázandó, Wesselényi végül augusztus 8-án este érkezett Csekére, s majd másfél hétig keményen dolgoztak a szövegen. Naplójának bejegyzései igen rövidek s tömörök. Például augusztus 9-én: „Kölcseyvel dologhoz fogtunk; egész nap munkába, Dolgozata igen derék. Fogfájás.” 10-én: „szakadatlan dolgozunk Ferivel.” 11-én: „Hives idő. Dolgozás.” stb., majd augusztus 14-én megnyugodva írhatta: „Kész már a replicánk, s ma egészen le is lesz két példányba írva. Negyven ívnél izmosabbra nőtt. Jól elsült munka.” Wesselényi ezzel a jó érzéssel utazhatott el Kölcseytől; búcsújuk, noha egyikük sem sejtette, hogy az utolsó, emlékezetes maradhatott, hiszen „estve – mint írja – sokáig voltam Ferencsel, s meleg – úgy lehet – hosszú búcsút vettem a lelkes férjfitől.” Wesselényi másnap hajnali háromkor indult Kölcsey szekerén s lovaival. „A derék Pap Endre s a más két ifjú [érdemes legalább nevüket az emlékezetnek megőrizni] Nyirő József s Zanati Ignác, kik a napokban replicámat oly résztvevő szorgalommal írták – emlegeti Wesselényi – már fenn voltak, s a reggeli szürkületben búcsúszavok kísére kétes utamra.”

A következő napok eseményei, Kölcsey rossz közérzete, gyengesége, fehérgyarmati útja, megfázása, betegsége, majd halála augusztus 24-én, leginkább Kölcsey Antónia Wesselényihez írt leveléből ismertek. A báró azonban korábban értesült róla, augusztus 30-án, Bártfaytól. „Éppen diétálék – írja – midőn Bártfay azon rémítő hírrel lépe be, hogy Kölcsey megholt. Nem jött könny szemembe. Sójajtás sem kelt keblemből, mennykőcsapás volt, de amely által nem szétzúzva, hanem elfagyalva s kővévalva érzém magamat. Szegény nemzet, mi kevés kijelelt fiad van, s a közzül a legnemesebbiket, legnagyobbikat vesztened kelle. Úgy látszik vesztünk fenn van elrendelve. Kedves, kedves Barátom. Te is elmentél, előre – úgy hiszem – nemsokára

foglalak kísérni. Könnyülök, valahányszor azon kötelékek egyike szakad, mellyel még e nyomorú világhoz csatolnak.”

A szöveget olvasva ma is megrendülünk. A Pap Endre által feljegyzett sokszor idézett szép retorikus mondat, a „Nem közénk való volt”⁴² jól hangzik, hitelességében sincs okunk kételkedni, de a napló vallomása megrázóbb; bizonyos, hogy nem a közönség számára készült. Egyébként ez a kijelentés némiképp kétértelmű. Szívesen idézik abban az értelemben, hogy Kölcsey magas idealizmusa, tiszta erkölcsisége nem e világra való, noha éppen az életmű maga, de a levelezés és az *Országgyűlési napló* is arról tanúskodik, hogy Kölcsey a gyakorlati, politikai életben — elveit föl nem adva — nagyon biztosan a lehetőségekkel. Sokkal inkább látszik valószínűnek az az értelmezés, mely szerint a nem túlságosan magas erkölcsi-politikai szinten élő megyei nemesség bizonyult méltatlannak az európai műveltségű, feddhetetlen erkölcsű Kölcseyhez. Ugyanezt érezte nagyon pontosan Petőfi, amikor a *Nagykárolyban* című versében oly keményen, s enyhítés nélkül idézte Kölcsey nevét (és szellemét).

Hogy Kölcseyvel mit veszített a nemzet, hogy ki halt meg, azt Wesselényin kívül még egy ember fogalmazta meg hasonló súlyú keserűséggel és pontossággal; Kossuth, a börtönben: „Kölcsey megholt? miért nem inkább én? miért nem inkább száz ilyen, mint én? kinek hamvait legfőllebb csak családi könnyek áztatnák; de üresen hagyott helyét nemzetben, emberi sejtben kipótolni olly könnyű; miért éppen ő, az egyetlen, a kipótolhatatlan?”⁴³

JEGYZETEK

¹Itt csak két levelet említünk, egyik a Szemere Pálhoz írt önéletrajzi levele 1833. márc. 20-án (Kölcsey Ferenc *Összes művei*, sajtó alá rendezte: Szauder József — továbbiakban: KFÖM — III. Bp., 1960. 510. l.), másik a Döbrentei Gáborhoz írt, 1813. november 15-én kelt levele (KFÖM III. 118. l.).

²Levele Szemere Pálhoz 1832. december 13-án. (KFÖM III. 459. l.)

³*Országgyűlési napló*. KFÖM II. 351. l.

⁴Levele Döbrentei Gáborhoz. 1813. november 15. (KFÖM III. 118. l.)

⁵Széchenyi István — Wesselényi Miklós: *Felelő naplók*. Kiadta: Maller Sándor. Bp., 1986. 82. l.

⁶*Országgyűlési napló*. KFÖM II. 351. l.

⁷*Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus. Bp., 1969. 315. l.

⁸Kossuth Lajos: *Hírlapi cikkek* I. Bp., 1906. 230. l.

⁹*Országgyűlési napló*. KFÖM II. 423. l.

¹⁰Kemény Zsigmond: *Sorsok és vonzások*. Sajtó alá rendezte: Tóth Gyula. Bp., 1970. 76. l.

¹¹*Országgyűlési napló*. KFÖM II. 730. l.

¹²Széchenyi István: *Napló*. Válogatta és szerkesztette: Oltványi Ambrus. Bp., 1978. 730. l.

¹³Széchenyi István — Wesselényi Miklós: *Felelő naplók*. I. h. 71. l., de ide kívánczok Wass Imréről, a Bécsben élő aranyifjúról tett megjegyzése is. Uo. 79. l.

¹⁴*Országgyűlési emlék* I. Bp., 1848. 114. l.

¹⁵*Országgyűlési napló*. KFÖM II. 376., 406., 531., 505., 514. l.

¹⁶Uo. 600. l.

¹⁷Uo. 463. l.

¹⁸Uo. 376. l. Ennek ismeretében nem teljesen alaptalan Kemény Zsigmond megjegyzése az ugyan jóval később írt, Athenaeumban megjelent Partiumról szóló írása, hogy az „a fel dolgozáson kívül, a Wesselényi szellemi tulajdonának mondható.” *Sorsok és vonzások*. I. k. 55. l.

¹⁹KFÖM II. 80. I. és 1030. I. A jegyzőkönyv szerint az elsődleges sérelmek dolgában készült feleletet vitatták, s Kölcsey az Erdélyt illető kitételhez szöveget hozta a január 8-án elhangzott beszédének szellemében. E beszédről ld. Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. Szerkesztette: Barta István. I. 1948. 82. I., továbbá ugyanerről 1833. március 7-én írt Kende Zsigmondnak. KFÖM III. 495. I.

²⁰KFÖM III. 546. I., továbbá Kende Zsigmondhoz írt levél, 1833. június 8., uo. 565. I., azonkívül Szemere Pálhoz írt levele 1833. június 8., uo. 565. I.

²¹*Országgyűlési Napló*. KFÖM II. 628. I.

²²Wesselényi Miklós naplója (OL X 1226), továbbiakban a forrás külön megjelölése nélkül innen idézünk.

²³KFÖM III. 692. I.

²⁴Sietett mint kiváló száműzött.

²⁵Kende szerepének háttéréről ld. Takács Péter Kende-életrajzát in.: *Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal*. Bp., 1983. PIM. 23–30. I.

²⁶Szemere-tár 14. köt. 72. sz. (1834. december 25.)

²⁷Uo. 14. köt. 73. sz.

²⁸Levele Szemere Pálhoz. KFÖM III. 704. I.

²⁹Ld. Bártfay Lászlónak írott levelét még 1832. május 12-éről. „Keservesen megbántam, hogy valaha publicum elébe léptem. A literatori pályán legalább azt önthettem papírra, a mit akartam.” KFÖM III. 427–428. I.

³⁰MTAK Polit. 4-r 10. sz.

³¹Kemény Zsigmond: *Sorsok és vonzások*. I. h. 35. I.

³²Ld. erről Kölcsey Kende Zsigmondhoz írt levelét (1834. augusztus 20.) KFÖM III. 658. I., továbbá Wesselényihez írt, 1834. augusztus 31-én kelt levelét, melyben azt írja, hogy „a társaság úgy adatott fel, mint amelyet Deák alkotott, s mellynek elnöke Kölcsey.” KFÖM III. 662. I.

³³Szemere-tár 15. köt. 58. sz.

³⁴A második felirat az ifjak ügyében 1836. december 12-én készült. (MTAK Ms 4849/151.) egykorú másolata: Czigány L. ItK, 1964. 368–371. I.

³⁵KF II. 327–329. I.

³⁶Szemere-tár 15. köt. 68. sz. (Pest, 1837. május 8.)

³⁷Uo. 15. köt. 83. sz. A Hírnökre való utalás valószínűleg Csaplovics Jánosnak *A sajtó és szólásszabadságról* című cikkére vonatkozik. (Hírnök, 1837. augusztus 15–22.)

³⁸KFÖM III. 802. I.

³⁹OL 10125. sz.

⁴⁰MTAK Polit. 4-r 10. sz.

⁴¹KFÖM III. 832. I.

⁴²Csengery Antal: *Magyar szónokok és státusférfiak*. Bp., 1851. 331. I.

⁴³Kosáry Domokos: *Kossuth fogsága*. Magyar-ságtudomány, 1943. 2. sz. 258. I.

Fenyő István

Kölcsey és a centralisták

1.

(Egy kapcsolat létrejötte) A centralisták — koruk legszélesebben tájékozódó magyarjai — tudásukat, meggyőződésüket számos európai és hazai forrás nyomán alakították ki. Vezéregyéniségeikre, Eötvös Józsefre és Szalay Lászlóra azonban senki sem hatott olyan élményi erővel, sugárzó vonzással, mint Kölcsey. A *Himnusz* költője ugyanis egyszerre volt poéta, prózaíró, kritikus, politikus, publicista, szónok, pedagógus, erkölcsfilozófus — mindaz, amivé ők is válni, emelkedni kívántak. Az általa hirdetett eszmék — a romantika és a liberalizmus ideái — útmutató elvrendszere volt a centralistáknak úgyszólván öntudatra ébredésük óta. Mindenekelőtt azonban a személyes érzelem, a szeretet és a tisztelet szála kapcsolta őket Kölcseyhez. Megadatott számukra az, hogy pályájuk elején, egyéniségük formálódásának korszakában közelről megismerhették őt, hogy tanítványi kapcsolatba kerülhettek vele, hogy szemtanúi lehettek közéleti fellépéseinek. S e kapcsolatot tovább erősítette az, hogy a költőgondolkodó is nagyon szerette ifjú adeptusait.

Először Szalay László szerzett tudomást Kölcsey tevékenységéről, valószínűleg már 1828-ban, azaz tizenöt esztendőskorában, a következő évben pedig bizonyosan. Fennmaradt 1828 őszén kelt, egyik diáktársához intézett levele, melyben azt írja, hogy Szemere Pál igen nagy szeretettel foglalkozik vele.¹ 1829-ben azután már az ő megbízásából dolgozik első kritikai művén, az *Észrevételek a Muzárion III. és IV. kötetéről* című értekezésén.² Szemerétől pedig már csak egy lépés az út Kölcseyig — a költő ugyanis nemcsak az ő legjobb barátja és a megbírálandó folyóirat főmunkatársa, hanem egyszersmind a Szalay által gyakorolni próbált kritikai műfaj hazai úttörője is. A Muzárion értékelője Kölcseyt nem kerülhette ki: a gyermekifjú kritikus több ízben vitázik is nézeteivel, s még többször érvényesít tőle tanult szempontokat.

Szemere ajánlása vezette el Szalayt Kölcsey házába, Szatmár megyébe is. Az ő mentori közvetítése nyomán fogadta el a költő a fiatalembert patvaristájának. 1831. október 22-én hívta meg magához a nála tíz nappal korábban jelentkező joggyakornokot, azzal a biztató megjegyzéssel, hogy „...mindég lesz nálam helye annak az ifjúnak, kit az én Szemerém ajánl”.³ Nagykárolyban adott számára találkozót, azaz a megyegyűlésen, hol éppen a reformjavaslatokat tartalmazó, úgynevezett „rendszeres munkálatok”-at tárgyalták. Szalay jövődő orientációja számára e színhely azért fontos, mert érdeklődése éppen ebben az időben fordult — a pesti írói körökből kiábrándulva — a politika, a jogtudomány s általában a társadalmi eszmélkedés világa felé.

A patvarista ifjú 1831 őszt-telét töltötte Kölcsey társaságában — első tanítványa-

ként a mesternek. 1832 februárjában visszament Pestre, de kapcsolatuk levelekben folytatódott. A közben ellenzéki vezérré növő Kölcsey nem szűnt meg törődni „édes Lacim”-mal. Nemcsak a tehetség vonzotta, hanem ismerős volt számára az ifjú lélek válsága, az irodalmi élettől való elidegenedése is. Érzékelte a nem mindennapi formátumot, s oda kívánt hatni, hogy a fiatalember tehetsége újabb művekben – mindezekelőtt novellákban – realizálódjon. Az alkotó tevékenységre való ösztönzés visszhangzik mindegyik hozzá intézett levelében. A pályakezdő novellisztikáját annak kedvelt írójához, Victor Hugohoz hasonlítja, ezzel próbálva feléleszteni kihamvadt kedvét az epikához.⁴

E biztatással ugyan nem ért célt, de küzdésre, akaratösszpontosításra, a válságból való kijutásra felszólító ösztönzései saját egykori, elsüllyedéssel fenyegető pályájának emlékidézése közrejátszhattak a jogtudóssá vált fiatal író megéledő közéleti fellépéseiben, folyóiratindítási terveiben. Nagy kár, hogy Szalay mesterének 1836. december 23-án küldött levele elveszett, mert válaszában Kölcsey elragadtatottan emlékezik meg az azt átható meleg költőiségről, vallomások líraiságról. Amit pedig a költő a sötét órák, a depresszió és a kishitűség leküzdéséről, a nagyratörés szükségességéről, a sorson és életkörülményeken való felülemelkedés lehetőségéről ifjú barátjának 1837. február 26-án kelt episztolájában megfogalmaz, az mintha az akkor publikált *Parainesis* valaminő kiegészítése lenne: akárcsak korábbi, 1836. február 23-i levelének egyes sorai, ez is beilleszthető volna a páratlan elmélkedésbe: „... eljön az idő, midőn az ember, ha nem szerencsés is, felülemelkedik a sorson; s önérzési nyugalomban fellelmezve áll, mint ki tiszta égben a sziklatetőről nézi a lábai alatt tolongó felleget. Sokat gondolkoztam én; s utoljára is úgy találtam, hogy az embert nem helyzetének szerencsés volta, nem álmainak és reményeinek teljesedése, hanem egyedül az teszi boldoggá, tiszta nyugalom részesévé, ha lelke erejét a lehetőségig gyakorlotta; ha oka van hinni, hogy jelenre s jövőre lehetőségig hatott. Munkátlanság a lélek sírja; de munkának nemcsak azt hívom, ha valamit teszünk; hanem azt, ha oly nagyot, jót és szépet teszünk, milyennek tételére magunkat erőgyakorlás által felnevelhetjük.”⁵

Szemere és Kölcsey hamarosan eredményét láthatták pedagógiai munkájuknak. Az előbbi továbbítója, az utóbbi címzettje volt annak az újabb pályafordulatot előlegező levélnek, amelyet Szalay László 1838 első napjaiban vetett papírra.⁶ E megnyilatkozás a csalódás, az öndevalváló szatirikus önirónia hangjai mellett már a tette-készség, a közéleti cselekvésvágy, a „hadd tehessen az emberiségért valamit” eltökéltségét is megszólaltatja. S ami éppoly fontos: e levél a nemesi liberalizmus szellemiségén való túljutást jelzi, a társadalom, a család, a házasság, a vagyon alapvető újjárendezését követeli. Oly igényekkel lép fel, amelyek az ellenzék átlagos mentalitásától élesen elütnek. Az ifjú gondolkodó immár nemcsak a konzervativizmus, hanem a közkeletű liberális frazeológia, a reformretorika, a nagy eszméket relativáló nemesi szólamosság ellen is lázad. Főképp a nacionalizmus közhelyeitől, banalitásaitól undorodik, azokat éppúgy a provincializmus, a műveletlenség és a gondolati üresség megjelenési formájának, az igazi hazafiság meghamisításának látja, mint maga Kölcsey, ki „gyönyörrel” olvasta e levelet. Ami nem jelenti azt, hogy politikai következtetéseiben is egyetértett vele. Kölcseytől távol álltak azok a radikális, az utópista szocializmusra emlékeztető törekvések, amelyekkel ekkortájt Szalay – valószínűleg francia jogtudós példaképe, az ex-saint-simonista Eugène Lerminier hatására – időlegesen rokonszenvezett.⁷ (Nem sokkal később a polgári liberálissá kiforró Szalay eltávolodik majd ilyen vonzalmaitól.)

Az eszmei különbözősénél a költő-gondolkodó számára sokkal lényegesebbek vol-

tak a levélbeli attitűd szellemi-morális vonásai. Az új magatartásminőség. Az eltökéltség például, amellyel a levél szerzője a maga útját járja és tovább járni kívánja, az irányadó nemesi konvencionális megvetése, az elmélyült állam- és társadalomtudományi műveltség igénye, intellektualitásnak és emóciónak egymást erősítő forrongása, s ami a legjelentősebb: a fennálló Magyarország gyökeres megváltoztatásának kategorikus szándéka. Nem kétséges: Kölcsey a jövő reményeként, harcaik folytatása zálogaként olvasta Szalay László vallomását.

Levelezésükben a költő többször is szót ejt egykori patvaristája barátjáról, Eötvös Józsefről — nem kisebb megbecsüléssel. Ennek poétatermészete, érzelmi affektivitása, romantikusan hullámzó személyessége már akkor megragadta, amikor úgyszintén fiatal fiúként megismerte. Első ízben az *Országgyűlési napló* 1833. december 16-i bejegyzésében emlékezik meg róla, bensőséges jellemzéssel: „szeretetre méltó lelkes gyermek”-nek aposztrofálja Eötvöst, kinek alakja felvidította őt a hivatalos várakozás közben. Kölcsey itt „vizionlátás”-ról ír.⁸ Alighanem három hónappal korábban, Kazinczy fölött mondott híres akadémiai emlékbeszéde alkalmával ismerkedhetek meg: „... én, ki, akkor még félig gyermek, elragadva hallgatám férfias szavait” — írja e találkozásukról Eötvös.⁹ Utóbb a naplóban Kölcsey még melegebben, szinte szellemi hozzátartozójaként említi az aulikus bárói család leszármazottját: a főrendi táblán akként hallgathatta a magyar nyelv mellett buzgólkodó arisztokratákat, köztük Wesselényit és Széchenyit, hogy közelében volt „a szeretetre méltó, lángvérű gyermek, az én Eötvös Pepim”, s ezt Kölcsey a sors ritka adományaként üdvözli.¹⁰ Ha valaki, ő tudott olvasni a „szív nyelvén” — nyilvánvalóan érzekelte azt, amit róla tartott emlékbeszédében Eötvös így öntött szavakba: „... e körben senki sem lehet, ki őt melegebben szerette volna; senki, ki neki több hálával tartoznék.”

1836 elején a fiatal Eötvös Józsefet nagy érzelmi megrázkódtatás érte: meghalt barátja és költőtársa, Palocsay Tivadar, kit Szalayval majdnem egy időben, egyetemi tanulmányaik korszakában ismert meg. A halálest fölötti fájdalom továbbfokozza benne azt a válságérzetet, amely az eszmények világa és a prózai valóság közti összeütközés nyomán lelkét már jó ideje eltöltötte. Felerősítve egyszersmind ama bánatot is, amit a német nyelvű lírikusnak a hazából kirekesztettségén analóg módon óhatatlanul éreznie kellett. Eötvös legbensőbb személyes élményeként éli meg Palocsay korai eltávozását, a többieknek társától való idegenkedését, a társadalom közönyét egy jobbra érdemes sorssal szemben: ez sarjastja fel benne — mint arra Waldapfel József rámutatott — *A Karthausi* lélekállapotát, élethangulatát.¹¹ Megrendültsége konkrét tárgyi tartalmakkal telíti romantikus világfájdalmát, érzelmes lelki alkata illúzióvesztését.

A halálestet követően Eötvös elhatározta barátja verseinek fordítását és kiadását, s e munkába a hozzá legközelebb álló költőket kívánta bevonni — Kölcseyt, Szemerét és Szalayt. *A Karthausi*ban érződő krízisállapotról mindenekelőtt a Kölcseynek küldött felkérő, majd a kapott fordításokat boldogan megköszönő levelei (1836. február, illetve április) tanúskodnak.¹² Őt tartotta méltónak arra, hogy az érzelmi kiüresedés és erkölcsi megcsalottság fölötti fájdalmát meghallgassa. Az eötvösi kétely szavai egy olyan lélek felé irányultak, aki a vallomástevő számára maga a bizonyosság.

Kölcsey kifinomultsága e „hullámhossz”-ra is érzékenyen rezonált. Feldúlt barátjának megtette azt, amit sokirányú elfoglaltságainak közepette másnak aligha tett volna meg: határidőre elkészítette a fordításokat. Közöttük annak az *Ein Jüngling*nek magyar változatát, amely lényegében már *A Karthausi* hőséneke, Gusztávnak lélek-helyzetét örököltette meg.¹³ Műfordítása így egyik katalizátora, érlelő tényezője lett

Eötvös első prózai főműve ihletének. Bizonyosságul a balladisztikus elégia néhány Kölcsey átültette sorát idézem:

„... De éltünk belsejében
Alig néz, s látja már:
E föld megannyi népe
Mi keskeny körben jár;
Keblét szép s jóra nyitva
Mi ritka ember él,
S a jobb erőt pusztítva
Emészti hiú cél.

... Megmérgeztve látja
Létét, balsors kit ér,
Azért álmok barátja
Pusztult magányba tér;

... S a pálya végre jára,
Kizajlott a kebel,
Az élet szép oltára
Lerontva süllyed el.
Fű nő, s bokor fölébe,
Bús szél lebeg körül,
A múlt kor roncsolt képe
Romján mohlepve ül.”¹⁴

Nemcsak válság-konfesszióikkal fordultak Kölcseyhez a fiatalok, hanem feloldási-túljutási szándékaikkal is. 1837-ben indított jogtudományi folyóiratába, a Themisbe Szalay elsősorban tőle várt tanulmányokat, s őt kereste meg 1836 júniusában Eötvös is folyóiratalapítási tervükkel, amelyet a nyugatot járt ifjú reformnemzedék orgánusmának szántak.¹⁵ A levélben foglalt célkitűzések — „A külföldi s magyar statisztika, hazai és idegen szokások, utazó magyarok levelei, a külföldön megjelent s honunkat közlelről érdeklő munkák megbírálása, s ilyenek” — már éppúgy a centralisták későbbi folyóiratát, a Budapesti Szemlét anticipálják, mint a Themis. Kölcseyt a fiatalok nemcsak a tervezett szemle munkatársának képzelték el, hanem irányjelzőjüknek, szellemi vezérüknek.

E kapcsolódásban osztoztak a későbbi centralista kör egyéb tagjai is, többek közt Trefort Ágoston, Lukács Móric, Csengery Antal és mások. Az ő viszonyukat a költő-gondolkodóhoz azonban az Eötvösétől, Szalayétól megkülönböztette az, hogy őket nem személyes találkozások, egyéni emlékek, hanem csak olvasmányélmények és a progresszív hagyomány tisztelete kapcsolta Kölcseyhez. A másik vonás, ami az ő esetükben kevésbé elevenné tette kapcsolatukat, szakmai jellegű: Eötvös és Szalay nemcsak politikusok, hanem szépírók és kritikusok is voltak, ami a többi centralistáról nem egészen mondható el. Ebből következően tehát további vizsgálódásaink középpontjában — ha nem is kizárólagosan — Kölcseynek Eötvösre és Szalayra gyakorolt hatása áll.

(*Költészet, kritika, morál*) A két fiatalember akkor kezd hozzá szépírói próbálkozásaihoz, amikor valóságos őrségváltás megy végbe a magyar irodalomban. Az előző korszak író-nemzedéke közül a legtöbbet elragadja a halál. Kultsár István 1828-ban, Vitkovics Mihály 1829 szeptemberében, Virág Benedek 1830 januárjában, Kisfaludy Károly 1830 novemberében, Kazinczy Ferenc 1831 augusztusában távozik el az élők sorából. A megmaradt „nagy öregek” — Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Szemere, Horvát István — sértődöttek, visszavonulnak, esetleg elhallgatnak. Az irodalmi élet irányításában helyükre az Aurora-kör lép, ők viszont a pályakezdőkkel szemben elutasítóan viselkednek. Eötvöst és Szalayt amúgyis egy sor irodalomelméleti, ízlésbeli és nemzedéki ellentét választotta el tőlük. Ez a helyzet is közrejátszik abban, hogy Eötvös számára idehaza sokáig elsősorban Kölcsey a „költő”, nem szólva arról, hogy abban a romantikus ábránd- és ideálvilágban, amelyben ő indulása időszakában élt, az *Ábránd* és *Elfojtódás* poétája egyenesen a szépség felkent papjának tűnt.

Emellett az irodalom mindinkább erősödő patrióta funkciója is szükségszerűen Kölcsey lírája felé fordította a fiatalok figyelmét. Eötvös maga írja utóbb némi ön-íroniával, hogy volt oly korszaka ifjúságának, amikor, akárcsak társai, naponta három lírai költeményben róttta le a haza iránti tartozását.¹⁶ A hazafi-költő eszménye pedig ki más lehetett volna, mint a *Himnusz* alkotója, aki kimagasló ódáiban és elégiákban örököltette meg a szabadságharcos ihletettséget, az új, szabad haza megtalálására irányuló vágyát, a vezetőinek önzésétől megszabadult nemzet utáni sóvárgást? Kölcsey összegyűjtött verseinek gyűjteménye éppen akkor, 1832-ben jelent meg először, ő mondta — utaltunk már erre — a Magyar Tudós Társaság szószékéről az előző korszak íróvezére, Kazinczy fölött az emlékbeszédet, s Eötvösék az Aurora sorjázó kötetekben is egymás után megismerkedhettek új költeményeivel, köztük oly nagy versekkel, mint például a *Zrínyi éneke*, *Az igazsághoz*. Nem csoda, hogy költőjük szellemisége ott érezhető Eötvös jónéhány versében.

Kölcsey alkotásaiban a dal, az elégia, a ballada s főleg a hazafias költészet romantizált műfajaival ismertette meg ifjú követőjét. S ami az új költészettípusnak szemléletbeli-technikai hozadéka volt: az irodalmi népiesség által is lazított, könnyedebb, oldottabb, bensőségeesebb versszerkesztési móddal, természetesebb, elemibb hangvétellel, teltebb, zengőbb és egyszerűbb jambusokkal. Kölcsey verseiben Eötvös példát láthatott egyszersmind személyesség és objektiváció újfajta egységére, a drámai jelenetezésre, a szerepszerűséggel való azonosulásra, az alakrajz versbe oltására, a dia-logizáló kompozícióra, valamint úgyszintén a népköltészet hozadékaként a párhuzamos-ellentétes formálásra, a többszótagú, tiszta rímelésre is. Leginkább azonban a Kölcsey-vers szónokiságát sajátította el a tanítvány, s vele az egyszerűsége és szer-vevényre való törekvést az előadásban, kifejezésben, képválasztásban. Azt, hogy a romantikusan expresszív képek, az ellentétsorok szigorúan zárt szerkezetben helyezkedjenek el, az érzelmi lángolás a versszervező gondolat tézisszerűségével társuljon.

Ezzel összefüggően természetesen a kifejezett ideák terén sem kevés a hasonlóság. Eötvös három jelentős versében is szembeszökő Kölcseynek tartalmi-gondolati inspirációja. A *Búcsú* szenvedélyes patrióta vallomása, múltidézése Rákos, Buda és Mohács emlékezetével, a bérc, a völgy, a kalász, a rom stb. képeivel Kölcsey nagy ódáit, a *Rákos nimfájához*, a *Fejdelmünk hajh...*-ot és a *Rákost* juttatja eszünkbe. *A vár és a kunyhó* társadalmi egyenlőségeszméje, a népi öntudat megszólaltatása a *Mohács*-emlékbeszédet, az ősök hagyományában való osztozás mementóját revelálja

bennünk. Eötvös későbbi híres programverse, az *Én is szeretném...* pedig a Kölcsey megtestesítette költőszerepet önti versbe, a szociális igazságtalanságok ellen fellépő közéleti lírikusét, ki a néptömegek ügyének megszólaltatását fontosabbnak tartja bárminő formális szépségnél.

E legutóbbi összevetés egyben azt is jelzi, hogy a centralisták irodalmi elvek, ars poetica, írói feladattudat terén úgyszintén sokat tanultak a Tudományos Gyűjtemény és az Élet és Literatúra kritikásától. Akkor is, ha az ő realizmus felé tájékozódó romantikájuk már túl volt Kölcsey klasszicizáló romantikáján, azaz az irodalmat nem tekintették az idealitás szférájának (pályája befejező szakaszában már Kölcsey sem!), s a költészet nemzetegyesítő szempontja mellett erőteljesen orientálódtak az egyetemes emberi tartalmak megjelenítése felé. Amit képviseltek, az csak a Kölcsey megteremtette irodalomkritikai fejlődéshez *képest* volt új, a mester tanításainak „megszüntette megőrző” átvétele-alkalmazása nélkül nem jöhetett volna létre.

Az *Észrevételek a Muzáron III. és IV. kötetéről* fejtegetéseiben Szalay László nemegyszer megkérdőjelezi Kölcsey állításait, ám a megbírált klasszikus nyugodt szívvel egykori fellépései sikerének, folytatásának könyvelhette el a fiatalember reagálásait.¹⁷ „A mi Szalayunk ítéletét a Muzáron felől ki fogod-e adni? — kérdezi Szemerétől 1832. szeptember 16-i levelében — [...] alig íratott még a Muzáron felől valami, ami oly mély betekintést, s annyi különféle ismertetet mutatna”.¹⁸ Kölcseyt és társait, a 10-es-20-as évek íróit bírálva ugyanis Szalay olyan értékrendeket jelölt ki, olyan műfajok gyakorlására ösztönzött (s tette mindezt oly kritikusi módszerekkel), amelyek az általa szigorúan bírált Élet és Literatúra — Muzáron intencióiból szervesen következtek.

Az említett szigort — azaz kritikaiságot, független és tekintélyeket nem tisztelő ítéleterőt, a múlt analitikus szemléletét Kölcsey bírálatának szellemiségéből tanulta Szalay László. A recenzens ugyanolyan kemény (de igazságosabb) kritikával illeti az előtte járó írókat, Kazinczyt, Kis Jánost, Kisfaludy Sándort, s magát Kölcseyt is, miként azt az utóbbi tette Csokonairól és Berzsenyiről írott bírálatában. Szalaynak a műfajra vonatkozó szentenciája pedig — „... kezdő literatúrában a kegyetlen kritika hasznai számíthatatlanok” — bizonyosan elvi elégtételül szolgálhatott a magyar kritika mestere számára.

Tézisének az ifjú gondolkodó akként is frappáns bizonyosságát adja, hogy Kölcseyvel cáfolja Kölcseyt: a tőle tanultakat az ő régebbi tételeinek korrigálására fordítja. Az igazi tudósnevelő számára ez a legszebb eredmény. Így tanulmányában Szalay perújítást indít a Kölcsey által hajdan elmarasztalt Csokonai ügyében — immár a *Nemzeti hagyományok* népiesség-eszménye és történetiség-elve alapján. Míg a mester annak idején Csokonai művét — tévesen — a népiesség külsőségeken alapuló, imitációs és provinciális gyakorlatként fogta fel és ítélte el, addig a tanítvány a félreértett költőt éppenséggel a népi valóság megéneklőjeként méltányolja. A *Nemzeti hagyományok* egyoldalú szempontját viszont az ellenzéki vezérré vált Kölcsey nézetei alapján igazítja helyre: ha a programirat a feudális nacionalizmus önmentő érvét felújítva hadi viszontagságainkban jelöli meg népköltészetünk kiveszésének okát, kritikusa a rendiségben, a néppoézissel összeolvadni nem tudó hierarchiában találja meg az indítékot.

A fejlődés principiális érvénye tűnik élénk szembeszökően e fejtegetésekben. Mint ahogyan akkor is, amikor Szalay úgyszintén a liberális reformer Kölcsey alapján ítéli meg a mester másfél évtizeddel korábbi vallásfilozófiai töredékeit. Annak evolucionizmusát immár társítja a „szabadlelkűség”-gel, a progresszió szükségességével —

elutasítva a német romantika vallásos szellemiségét, amelytől az említett töredékek nem maradtak egészen érintetlenek. Oszthatlanul elfogadja viszont Kölcsey nézetét a nemesi eredetiség-koncepció korszerűtlenségére, az ősi dicsőség illuzionista kultuszára vonatkozóan, s teljességgel az ő nyomán halad, amikor ismételen az eredetiség és a történetiség, az újítás és a polgárosult ízlés, az elvekért vállalt konfliktus és a cselekvésre elszánt fiatalok tömörítése mellett foglal állást.

Az új költészet egy gyökeresen megújuló társadalom új irodalmát jelenti Szalaynak, s ezt fogja jelenteni Eötvösnek is. Amit az utóbbi 1835-ben, illetve 1837-ben publikált Victor Hugo-tanulmányaiban a szenvedő emberi sorsok enyhítéséről, a költő szociális cselekvésének szükségességéről, társadalom és irodalom szoros kapcsolódásáról kinyilvánít, azt természetesen elsősorban Victor Hugo különböző előszavai nyomán fogalmazza meg, de ez elveken Kölcsey politikai tanítása, s még inkább magatartáspéldája is átderengenek.¹⁹ Lehetetlen órá nem gondolnunk akkor, amikor Eötvös arról ír, hogy a költő feladata a népre hatás az igazság érvényre juttatásával, a közösségformálás, hogy az írónak nem szabad elzárkóznia az időszzerű küzdelmek vállalásától. A Victor Hugoról írott tanulmányok az irodalmat a mozgás pártja harci terepévé nyilvánítják a reakció ellenében, a népellenes hatalommal való szembeszállást kívánják meg a költőtől — e követelményeknek pedig a tanulmányok létrejöttékor Kölcsey úgyszólván élő megtestesülése volt.

Az irányzatosságtól, a politikai tendenciozitástól, amelyet Eötvös ezen ars poeticáiban meghirdetett, a mester ugyan távol állott, az annak eszmei magvát képező „népbarátság”-tól viszont nem. Kölcsey kétségkívül sohasem vallotta azt, hogy az irodalomnak közvetlenül politikai célszerűségekre kell törekednie, hogy a költészet csupán eszköz legyen időszzerű közéleti célok szolgálatában. Ám azt igen, hogy az irodalom akkor teljesíti igazán feladatát, ha figyelembe veszi a széles értelemben vett közönség helyzetét, érdeklődését, s amikor ifjú híve úgy nyilatkozik, hogy „Minden poézis a népből ered”, s amikor a dráma közösségteremtő műfaji primátusát hangsúlyozza, akkor fejtegetéseiben úgyszintén a *Nemzeti hagyományok* gondolatai sejlenek át. S vajon továbbfejlesztve nem Kölcsey tanításai érvényesülnek-e a Victor Hugo-tanulmányoknak amaz állásfoglalásában is, hogy a dráma csak ott fejlődik, hol a nép jogainak birtokában van, hol viszont urak és szolgák léteznek, ott e műnemnek nincs létjogosultsága?

Költészet és kritika egysége mind a mesternél, mind követőinél mű és személyiség igen mély morális áthatottságán alapult. Kölcseyt az erkölcs zsenijének is szokták nevezni. Ritka emelkedettségű és szépségű morálfilozófiája azért formálta annyira a reformkor és 1848–1849 fiataljait, mert ott érződött benne személyes életáldozatának, nem evilági tisztaságának szuggesztíója. Amit Kazinczy emlékezetéről szólva és a *Parainesis*-ben kifejtett, az Eötvös és Szalay út választását — természetesen más inspirációkkal együtt — erkölcsileg egy életre eldöntötte.

Kazinczy „borzasztólag szép” pályájának emlékezete a vezérváltó hivatásának meghirdetésére szolgált Kölcseynek: az író alakja kettejük személyiségmodelljén át vált a nagy kollektív törekvések előharcosává, ki a maga eltökélt, minden megpróbáltatást vállaló akaratával irányt mutat az egész nemzetnek.²⁰ Eötvösök arra láthattak itt megrázó példát, hogy a magyar író sorsa nemcsak művészi vállalkozás. A széphalmi vezér évtizedes küzdelme a „százados előítéletek”-kel, a „lélekszorogató formák”-kal az emlékbeszéd hallgatósága számára azt sugallta, hogy a szép szó szolgálatánál is fontosabb feladat a nemzeti társadalom fejlődésének előmozdítása. Kazinczy figurája a Kölcseyre figyelő fiatalok előtt a sóvárgott „jóltevő egyetemi változá-

sok” fundátorává magasodott, áldozatvállalása révén oly újfajta írói méltóságtudat hordozójává, mely minden balsors, szenvedés, nélkülözés ellenére mágnesként vonzhatta Eötvöst és Szalayt. Akik a „szent öreg”-et különben szintúgy személyesen ismerték. Amidőn Kölcsey arról szólt, hogy megidézett elődje mint serkentette az ifjak elszánását és munkavágyát, mint alapított támogatásuk révén is egy új irodalmi korszakot, nekik csak emlékezniük kellett megelőző éveikre.

Az arisztokrata származásától elidegenedő Eötvös, a nemesi átlagmentalitáson már gyermekéveiben túljutó Szalay számára az emlékbeszéd Kazinczyja oly előképül, társadalmi énoorientációul, követendő új azonosulási mintául szolgált, aki szembe mert fordulni örökölt determinációival, szakított a fennálló társadalom azonosulási igényével. Aki döntéseiben érvényre tudta juttatni a kiválás, a különállás, a másként gondolkodás és más életforma szándékát. Pályát szabott magának, amelytől nem tért el mégoly értetlen és méltatlan támadások közepette sem.

Az emlékbeszéd két képe végigkísérte a centralisták küldetésvállalását. Az egyik: a már elvetett magból hosszú évek után felvirágzó plántáról, mely akkor hoz termést, amikor a magvető már többé nincs, gyakran visszatér Eötvös írásaiban (többek között majd a Kölcseyről mondott emlékbeszédében is). A másik: a megragadó intonáció a mindennapiság parányi köréből kiemelkedő életről, ezrek vezérlő csillagáról az erkölcsi nagyratörés szimbólumaként világíthatott a centralisták előtt, amikor már nekik kellett az értetlenség, az érdektelenség, a rosszhiszeműség kiméráival hadakozniok.

A *Parainesis*t, az ifjúságnak szánt etikai „köztáblát” abban az Athenaeumban olvashatták, amelynek megjelenésétől kezdve mindketten rendszeres munkatársai voltak.²¹ S itt olvasták azt újabb társaik is: Lukács Móric, ki utóbb úgyszintén fontos tanulmányt publikált a folyóiratban, valamint a náluk is fiatalabb, épp húsz esztendőes Trefort Ágoston. A folyóiratnak mindegyik olvasója azt érezhette, hogy a *Parainesis*ben Kölcsey közvetlenül őhozzá szól — hát még a felsorolt fiatal tollforgatók!

Annál is inkább, mert meghatározó érvényű nyugat-európai útjaikról hazatérve, vagy azt kevéssel megelőzve kerültek kezükbe a Kölcsey-erkölcstant közlő Athenaeum-számok (1837. II. 23. — III. 9.). Akkor, amikor kibontakoztak válságaikból, megtalálták hivatásukat, amikor először sejlett fel bennük önálló politikai csoportjuk, a centralista kör megszervezésének lehetősége. E lélekállapotuk egybeesett oly tanítások megismerésével, hogy a fiataloknak mindenekelőtt állandó elv kialakítására kell törekedniök, valamint célra, amely felé irányozzák életüket. E célok legfőbbje pedig: a másokon segítség, az embertársakkal való szolidaritás. Kölcseynek értelme, hogy „soha ne múlass el egy alkalmat is, melyben jót tehetsz”, Eötvös röpiratainak, regényeinek, Szalay büntetőjogi munkásságának, országgyűlési harcaiknak lesz motiváló szempontja.

A romantika ideáin felnőtt barátok nyilván nem fogadták közönyösen azt a tanácsot sem, hogy magas érzelmekre, „felmelegülés”-re törekedjenek, hiszen e törekvés vezérelte őket kezdettől fogva. Szalay egyik legkorábbi művének, az Eötvös aforizmáiról írott cikkének címe is *Fény és melegség* volt.²² S hogyan is lehettek volna érzéketlenek az oly gondolatok iránt, hogy ez érzelmeknek nagy tettek gyakorlására kell vezetniök őket, hogy az ember tökéletesülhető lény, amikor Eötvös már a *Parainesis* publikálása előtt így írt Szalaynak: „...Célt választék magamnak [...] csak használni akarok, másoknak élni, másokért fáradni, [...] jutalom maga a tett, [...] Kövesd példámat kedvesem, [...] oly rövid az élet, töltsd el tetteiddel” stb.²³ Ami pedig az ember perfekcionizmusát, a nembeli előrejutás eshetőségét illeti, e nézetek a centralisták elvrendszerének fő mozgatórugóját képezték.

Közel álltak ők a *Parainesis*hez a vallásos idealizmus tekintetében is: Eötvös és Trefort panteista-deista istenhite, a „szív vallása”-ba vetett meggyőződése rokon volt Kölcseynek egy mindenható lényre vonatkozó, minden tételes dogma fölött álló religiójával. Az istenhit valamennyiük számára az erkölcsi magasrendűség, az ideákhöz emelkedés valaminő szubsztanciáját jelentette. A legjava emberi vonások „felettes-énjét”, „világszellemet”, mely a humánumban tükröződik és az összembari utat vezérli. Abban viszont a centralisták különböztek mesterüktől, hogy míg az tagadta a világpolgáriság értelmét, s a szeretet hatókörét többé-kevésbé a nemzetre korlátozta, ők érzelmeikkel, tettvágyukkal már az egész emberiséget átölelték. A maguk tevékenységét minden tekintetben az egyetemes progresszió részeként fogták fel.

Ez azonban éppen nem jelentette azt, mintha a hazaszeretnek előttük csekélyebb értéke lett volna. Elég Eötvösnek épp Kölcseyről mondott apoteózisára hivatkoznunk, mely a költő hazafiságát emeli piedesztálra (erre még visszatérünk), valamint Szalaynak nemzeti történelmünket összegző történeti munkáira. A nemzet fogalmát valamennyien újjáértelmezik: haza és jog, haza és emberi szabadság Kölcsey számára elválaszthatatlan, mint ahogyan a nép nemzetbe emelése tanítványai számára is mindennemű közéleti munkásság fundamentuma.

A *Parainesis* hazafiságának másik aspektusa a tudás társadalmi gyakorlattá változtatása volt. Az életet jobbító gondolat. Ha azt a passzusát olvassuk, hogy „minden ismeretet a kor szükségeire s kívánataira, a jelenlét nemesítésére, s a jövő előkészítésére fordítani s a lehetőség életbe hozni” szükséges, Eötvös állambölcseleti munkája, Szalay európai államférfiakról készített panorámája, Trefort közgazdaságtani munkái, Lukács Móric tanulmányai és a külföld befolyásolására készült publicisztikája is tanúsítja az igény hatékonyságát. A Pesti Hírlapban 1844–1848 között végzett újságróli ténykedésük viszont egy másik *Parainesis*-szentenciával hozható közeli összefüggésbe: „... Magányos ismereteket szerezni, hogy azok a sokaságra átlátnálva közkinccsé váljanak; világos ideákból fáklyát gyújtani, melynél az együttélők előítéleteik sötétségéből kiléphessenek, régi és új, idegen és saját tapasztalást egyesíteni, hogy a néptömeg előtt vezérelv gyanánt ragyogjanak”. Körük létrehozásában pedig ott munkált a leginkább Kölcsey és Széchenyi kolportálta egyesülési eszme. A mégoly kiváló individuum is tehetetlen a sokaság egyetértő támogatása nélkül – készítette fel erre tanítványait a *Parainesis*ben Kölcsey. Akik különben egész életmunkájukkal igazolták vissza oly axiómáit is, mint: „Küzdés az élet!”, „Ellenség és ellenkezés nélkül az egész természetben semmi nincs”, „munkálj fáradatlanul”, „Ki nem tett mindent, mit tennie kellett s lehetett vala, az boldog nem leszen”, „Teljesített kötelesség s nemes törekvések önértése küzdés a bánat közt is nyugalmost tenyész.”

Történefilozófiájukat a centralisták főként Hegeltől, Condorcet-től, Guizot-tól, Augustín Thierrytől, Lerminier-től stb. sajátították el, ám annak morális töltésébe a Kölcseytől tanultak ismét csak belejátszottak. A *Parainesis* oltotta beléjük azt a princípiumot, hogy az emberiség története szakadatlan láncolat, melynek szerves része a bukás is, amelyből esetleg újra eredmények fakadhatnak. S a filozófiai tétel érvényét ezúttal is erősíthette a költő sorsválasztása, küzdelmének jelentése és jelentősége. Eltértek viszont tőle annyiban, hogy a fejlődéselmét Kölcsey élete végén már nem ellentételte a forradalmakkal.

Az előbb elemzett két Kölcsey-mű inspirációjának fájdalmas időszerűséget adott a költő váratlan halála. Mondanivalójának kettejük személyiségére vonatkozó alkalmazására épült Eötvösnek mesterüket elparentáló, nagy visszhangot kiváltó emlékbeszéde 1839 novemberében.²⁴ Az áldozatvállalás a hazáért, az önzetlen köz-

hasznóság, a minden akadályt legyűző emberi akarat és alkotó erő, amelynek révén a költő alakja a hazával egyenértékűvé magasodik — Eötvösnek gyönyörűen kifejtett ideái mind-mind a két író-politikus tökéletes szellemi azonosulásának hitvallásai. A közösség és személyes jövője szempontjából mindazonáltal az a legfontosabb, hogy bár Eötvös elhunyt társában sorra magasztalja a költőt, a polgárt, a pedagógust, a kritikust — legtöbbször az országban-nemzetben gondolkodó politikust és szónokot értékeli. Azt, amivé maga is válni szeretne.

Nemcsak portré ez az emlékbeszéd, hanem egy szerep vállalásának lírai monumentuma, miként az volt hét évvel korábban Kölcseynek a Kazinczy fölött mondott rekviuma. Eötvös épp ama hetekben mondja megemlékezését Kölcseyről, amikor a főrendi ellenzék tagjaként első politikai beszédével föllép az 1839–1840. évi országgyűlésen. Önmagát is acélozza az oly távlatkijelölő, eszményállító megállapításokkal, hogy Kölcsey nehéz pályát tisztán futott végig, hogy annyi munkatelt év leforgása alatt nem változott, csak nőtt, hogy minden körülmények között azonos maradt önmagával, magot vetett, melynek gyümölcseit élvezni más fogja, törvényhozó volt, ki előkészítette az áldást termő időket.

Kölcsey annak idején akként parentálta el a széphalmi vezért, hogy megnyilatkozásait folyvást az egyéni és egyetemes kettőssége hatotta át. Hasonlóképpen jár el az őt magasztaló emlékbeszéd is: Eötvös szintúgy én és közösség, szubjektum és nemzet között váltogatja — jellegzetesen romantikus módon — a perspektívát, amely ugyanakkor folyvást szélesedik. S még előadásában is azonosul Kölcsey emlékbeszédével: szintén gondolatritmikus szerkezetekkel él, hasonlóképpen numerositással, dallamszerű elemekkel, melodikus hullámzó mondatlejtéssel alkalmazza a tiráda formáit, az alaptéma újbóli, visszatérő, fugaszerű kibontásával hat a hallgatókra. Emlékbeszéde alapján vitathatatlan: hasonló személyiség, hasonló lélekmozgás válik Eötvösnél — Szalay László szavával élve — „fényé és melegséggé”.

3.

(Megye és országgyűlés) Az 1836–1837-es nota-pörök sorozata, a felerősödött abszolutizmussal folytatott harc hozzájárult ahhoz, hogy az ifjak érdeklődése annyira a törvényhozó és a törvényességet védő Kölcsey felé fordult. Utaltunk azonban már arra, hogy politikai szereplését szinte kezdettől fogva figyelemmel kísérték. Szalaynak e szempontból külön szerencséje volt, hogy éppen abban az időben érkezett Kölcsey házába, amikor az 1831 őszen befejezte Szatmár megye legfontosabb reformmunkálatainak, a jogügyi, illetve az úrbéri tervezetnek elkészítését, s hozzákezdett mind a kilenc operátum (a bányauági kivételével) egységesítéséhez.²⁵ Az ifjú patvarista így alighanem nála olvashatott végig először egy egységes, az ország társadalmi-politikai átalakítására irányuló reformprogramot, amely még akkor is a polgári Magyarország megteremtését munkálta messzehatóan, ha készítése közben Szatmár megye első aljegyzőjének figyelembe kellett vennie a konzervatív nézeteket is.

Történt pedig mindez alig néhány hónappal a kelet-magyarországi parasztfelkelés drámája után. Kihatása a tervezetekben is érződött. Szalay principálisa művéből elsősorban arról győződhetett meg, hogy az ország jövője a jobbágység megoldásától függ. Kölcsey reformtervezete olyan nagy jövőjű gondolatokat vetett fel, hogy a telkes gazdákat azontúl tulajdonosi juss illesse meg, a kilencedet és a robotot töröljék el, a jobbágység katonasággal kapcsolatos költségeit enyhítsék, a háziadó és az

országgyűlési költségek felét pedig a nemességnek el kell vállalnia.²⁶ Nem kevésbé voltak lényegesek — már Szalay jövődő munkássága szempontjából sem — a rendi államszerkezet modernizálására vonatkozó javaslatai. Így az országgyűlés múlhatatlan reformja, a felső tábla átalakítása, a helytartótanács megszüntetése, a sajtószabadság és az országgyűlés nyilvánosságának elve, a törvényes jogorvoslat biztosítása, az iskolaügy korszerűsítése.

A legutóbbi javaslat feltételezhetően kevésbé érdekelte Szalayt, mint az előzőek, Eötvöst viszont annál inkább. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy Szalay a fővárosba visszaérkezése után ne számolt volna be a vele közös szellemi műhelyben dolgozó barátjának a Szatmár megyei nevelésügyi programindítványról is. Ez pedig a hazai közoktatás majdani megalapozója számára aligha lehetett jelentéktelen dolog.

Nem szeretném rövidre zárni a reformkori fejlődést: nyilvánvaló, hogy korszerű pedagógiai elvek Eötvöshöz sok más forrásból is eljuthattak. Tény azonban, hogy a reformmozgalom irányítói közül nevelésügyi javaslatában Kölcsey elsőként fogalmazott meg oly kívánalmakat, amelyek a kérdéskör későbbi vitáiban sűrűn szerepeltek. Íme annak főbb pontjai: közös népiskola minden vallásfelekezet gyermekei számára, e célra tanulmányi alap létesítése, az egyházak iskolai kiváltságainak csökkentése, iskolaválasztás terén teljes vallási egyenjogúság és a nevelés lehető egyöntetűsége, a felsőoktatás és a tudományos intézetek magyar nyelvűsége, mindennemű vallási megkülönböztetés megszüntetése az egyetem tanórai között, a verés és más lealacsonyító büntetések eltörlése, a testnevelés bevezetése, nevelői nyugdíj, nőnevelés megindítása rangkülönbség nélkül, a diákok törvény előtti egyenlősége.²⁷

A tanszabadság liberális alapelveinek elterjesztését célozták ezek az indítványok, s közülük a legtöbb ott szerepel majd abban a törvényjavaslatban, amelyet Eötvös József 1848. július 24-én terjeszt a népképviselési országgyűlés elé, illetve a korszakos jelentőségű 1868. évi XXXVIII. törvényekben, továbbá az ő középiskolát és felsőoktatást modernizáló elgondolásaiban.²⁸ Természetesen az eötvösi reformok más korszerű intézkedéseket is tartalmaznak, s a Kölcsey által megfogalmazottnál magasabb színvonalat képviselnek, ám ezzel együtt: az Eötvös megvalósította intézkedérendszernek, a polgári fejlődés szellemi fundamentumának előzményét joggal láthatjuk a Kölcsey fogalmazta Szatmár megyei véleményben.

A megye után Kölcsey számára tudvalevőleg az országgyűlés következett: közzismert a szatmári követ harca itt a feudális nemzetfogalom lebontásáért, a „szabadság és tulajdon” társadalmáért. Mégsem fölösleges legalább érintőlegesen arra rámutatnunk, hogy politikai beszédeinek nagy központi témái: a hárommillió protestáns és kilencmillió jobbágy egyenjogúsítása, a birtokbiztonság megszilárdítása, az örökváltság megvalósítása, a szolgálállapot megszüntetése, mindenfajta túlhatalom leépítése, a nemesség és a főnemesség kiváltságrendszerének kritikája, a városok megfelelő képviselőkhöz juttatása utóbb sorra vezéreszméivé váltak az országgyűlésen ugyancsak fellépő centralistáknak is.

Csupán néhány példát említek. A városok jelentőségére, mint a jövődő polgári nemzet alapjára, a reformokban először Kölcsey hívta fel a figyelmet (*A papi dézma tárgyában*): az ő megállapításait fejleszti tovább Szalay László Korpona város követeként, amikor is a városokban jelöli meg a meglévő osztályok felolvasztóját.²⁹ A többi centralista is állandóan napirenden tartja a reformkor éveiben a városi kérdést, megfelelő országgyűlési képviselőkhöz juttatásuk ügyét. A szatmári követ diétai szónoklatai ugyanakkor azt is a szívekbe vették, hogy a misera plebs contribuens helyzete tarthatatlan — a parasztháború rémével fenyegette ismételten a nemességet (*Az örö-*

kös megváltás tárgyában).³⁰ E vészjelzés utóbb Eötvös Dózsa-regényében tűnt fel újra. Széchenyi mellett és Wesselényivel karöltve Kölcsey hirdette mulhatatlannak a milliók felvételét a nemzetbe. Törekvése később megannyi centralista publikációnak fókuszába került – Szalay kodifikációs munkájától Trefort Budapesti Szemlében olvasható publicisztikájáig, Eötvös *Reform, A nyomor óvszerei, Teendők* című tanulmányosorozataitól Csengery javaslatáig a községek rendezéséről. A többi nép, népcsoport (például lengyelek) ügyében felemelt szava pedig ott visszhangzott Eötvösnek az írek, a zsidók szabadságáért folytatott harcában, Szalaynak az újkori európai parlamentáris gyakorlatot izgalmasan bemutató kötetében.

A szabadság liberális értelmezése a hatalom megosztását, korlátozását, egyensúlyát és ellenőrzését, mindennemű abszolutista-autokrata törekvés lehető kiküszöbölését, a törvények uralmát, s jogállamiság megvalósulását jelentette. S ez elvek fő biztosítékaként – a nyilvánosságot. A felsorolt princípiumokon épült fel a centralista ideológia. Kidolgozása közben rengeteget merítettek a felvilágosodás és a liberalizmus világhorizontú gondolkodóitól, mindenekelőtt Hegeltől és a francia restauráció történetíróitól (Guizot, Augustin Thierry, Mignet stb.), a francia liberalizmus más kiválóságaitól, például Constant-tól, Tocqueville-től, az angol polgári progresszió vezérék képviselőitől (Locke, Bentham) és másoktól. Forrásaik között természetesen ott szerepelt a megelőző magyar haladó politikai gondolkodás számos kiválósága, többek közt Kollár Ádám, Hajnóczy József, Berzeviczy Gergely, Széchenyi István is. Mindamellert mélyrehatóan befolyásolta őket Kölcseynek az emberi jogokról vallott felfogása. Annál is inkább, mivel a költő-politikus megrázó képekben, döbbenetes erővel volt képes a közönség elé vetíteni az elnyomatás s jogfosztottság riasztó hazai jelenségeit. Mint például a politikai pályája legkezdetén, 1830-ban *A sorsvonás tárgyában* címmel írott beszédében, amelyben a katonának hurcolt falusi fiatalok sorsának felidézésével arra emlékeztetett, hogy a hatalmat nálunk csupán egy kiváltságos csoport tartja kezében, s hogy e hatalmat a nyilvánosság jóformán semmilyen módon nem ellenőrzi.³¹ Eötvös, Szalay és társaik jogtudatában, jogérzékük kiforrásában az ily lelkiismeretet háborgató képek éppoly serkentő-mozgósító erejűek lehettek, mint a nagy európai politikai gondolkodók eszmefuttatásai.

A szatmári követ másik legfontosabb célja az országgyűlésen a tulajdon felszabadítása, a földbirtok feudális kötöttségeinek felszámolása volt. Ezért ostromozta nagy beszédben a hitbizományok, az „elsőszülöttségi jószágok” fennállását, amely a szabad tulajdon kialakulását éppúgy akadályozta, mint az ősiség vagy a jobbágy birtokbírhatásának hiánya. Hogy a nemzet birtokos, a köz javáért dolgozó polgárokkal rendelkezzen, el kell érni a tulajdonszabadság alapját, a szabad örökhagyás jogát – hangsúlyozta Kölcsey. Azt, amikor „a szerző saját szerzeményéről teljes szabadsággal rendelkezhetik”.³² E gondolatot viszi tovább – társítva Széchenyi érveivel – *Örökösödési jog* című cikkében Trefort Ágoston, ki a végrendekezés teljes szabaddá tételét kívánja, s ezáltal mindenfajta mezőgazdasági beruházás lehetőségének megnyitását.³³ Új örökösödési törvény-konceptiójának a híressé vált Kölcsey-szentencia a magva: „... birtok tartja fenn a polgárt, és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát.” Ezért foglal állást ő is a majorátusok és az ősiség megszüntetése mellett. S Kölcsey nyomán halad Trefort akkor is, amikor azt követeli, hogy egyetlen gyermeket se lehessen kizárni a szülői örökségből, hogy a földtulajdonból lehetőleg minél többen részesüljenek. Annak tudatában írja ezt, hogy az örökösödés szabadsága újjáformálója lehet az egész társadalom tulajdonviszonyainak és az állam szerkezetének.

A földbirtok igazságosabb elosztásáért küzd kezdettől fogva Eötvös is. Már a *Szegénység Irlandban* lapjain élesen opponálja a kevesek földtulajdonát, sőt nála a föld monopóliumának eltörlése egyben a földtelenség okozta paraszti nyomor enyhítését, a jobbágyok földhöz juttatását jelenti: „...Hol a földbirtok kevesek által monopolizáltatik, hol a munkát kereső nép általellenében csak egyes nagybirtokosok állanak, hol maga a nép a birtokból vagy legalább annak használásából kizáratik: ott csak koldusokat, csak egy szerencsétlen pórt találhatunk.”³⁴ Eötvös e változtatások érdekében alkotta egy évtizeddel később *Teendők* című cikksorozatát is: immár valamennyi centralista társa nevében javasolva minden földtulajdon biztonságát, az ősiség azonnali eltörlését, az örökösödés polgári jogát, s főleg az általános, kötelező és állami segítséggel történő örökváltságot.³⁵

A szabad földnek alapvető akadályja volt a „fiscalitas”, azaz a királyi kincstár örökösödése is, amely úgyszintén eleve korlátozta az örökhagyó akaratának érvényesülését. Kölcsey az országgyűlésen nyíltan „törvény elleni visszaélés”-nek minősítette e középkori jogszokást. Nyomában haladva Trefort *A birhatási jogról Magyarországon* címmel hasonlóképpen a fiscus örökösödésének eltörlését követelte, mint ahogyan szintúgy el akart távolítani a gazdasági életből a szabad adás-vételt, birtokszerzési lehetőséget, önálló áruforgalmat, haszonszerzést gátló mindennemű akadályt.³⁶ „Fel kell hagyni főleg az úrbéri tartozásokkal” – szögezte le a jobbágykérdésről apodiktikusan a Budapesti Szemle munkatársainak véleményét. Ebbe egyébként Trefort – úgyszintén Kölcsey intencióit folytatva – beleértette a robot eltörlését és az adóterhek igazságosabb elosztását is.

Egy kérdésben azonban a centralisták nem követték mesterüket, s ez a kormány és a megyerendszer viszonyának megítélése volt. Kölcsey beszédeiben mindenekelőtt a Habsburg-hatalmat és kormányzati rendszert támadta, az ország önállóságát követelte, a megyei szerkezet elavultságát viszont kevésbé érintette. Helyzeténél fogva ezt nem is igen tehette – egy megye követe volt, utasításokkal megkötve. Mindenesetre Kende Zsigmondhoz 1832. december 21-én intézett levelében így is felvillan egy fontos gondolat: a nemtelenek megyei képviselője, amely utóbb a centralisták népképviselőtért, a megyerendszer reformjéért folytatott harcának egyik eleme lett. Másrészről Szalayék kétségkívül kevesebb alkalommal bírálták a Habsburg-hatalmat, mint a nemesség osztályuralmát. Nem mintha különösebb illúzióik lettek volna az abszolutizmus természetrajzát illetően. (Kevés politikus bélyegezte meg az idő tájt élesebb szavakkal a császári hatalmi metódust, mint azt Eötvös tette a *Reform* lapjain.) Viszont míg Bécs csak egy abszolutista központot jelentett szemükben, a megyék ötvenkét kiskirályságot. E téren épp Kölcsey puccsszerű lemondatása, a Szatmár megyei rendek politikai pálfordulása hatott rájuk kiábrándítóan, majd a megyei tisztújításokon tapasztalt korteskedési visszaélések, Deák kibuktatása a Zala megyei követválasztáson, végül az 1843–1844. évi országgyűlés kudarcba fulladása. Az ország, illetve a birodalom jövőjét természetesen ők sem az abszolutizmus fennmaradásában látták, hanem egy alkotmányos monarchia létesítésében, az alkotmányosságuk az egész Habsburg-territóriumra való kiterjesztésében.

Koncepciójuk különbözőségében közrehatott az is, hogy a centralisták külföldi utazásaik és igen széles körű külpolitikai tájékozottságuk alapján jobban fel tudták mérni a birodalom helyzetét az európai hatalmi rendszerben, mint az évtizedeken át csekei elzártságában élő Kölcsey. Inkább számolni kényszerültek azzal a ténnyel, hogy a nagyhatalmak semmiképpen sem kívánják az európai egyensúlyrendszerben lényeges szerepet betöltő Ausztria átalakítását. Ehhez járult a cárizmus fenyegető

közelsége, amelynek különben Kölcsey is tudatában volt. Az „éjszaki kolossz” előretörése ellen egy erős birodalomhoz való tartozás kínálkozott orvosszerül. S a szatmári követ politikai működése idején a nemzetiségi kérdés sem éleződött még ki annyira, mint a negyvenes évek elejétől kezdődően, immár a magyar állam, a „szent-istváni ország” integritását is veszélyeztetve. A centralisták utóbb is azért ragaszkodtak a birodalom keretei között való maradáshoz, mivel tartottak a nemzetiségek elszakadási törekvéseitől. Végül: polgári alkatukat irritálta a megyei korifeusok egy részének provincializmusa, szűklátókörűsége, önzése. (Tegyük hozzá: mélységes idegenkedést keltett ez Kölcseyben is.)

E szűklátókörűség és önzés a feudális közéletben talán sehol sem nyilvánult meg annyira, mint a rendi országgyűlésen. Éppen ezért ez az intézmény úgyszintén középpontjában állott a centralisták támadásainak: programjuk egyik legfontosabb pontja a diéta mielőbbi felváltása volt a képviseleti országgyűléssel, a polgári parlamentarizmussal. Eltökélttségükhöz minden valószínűség szerint hozzájárult Kölcsey remekének, az *Országgyűlési naplónak* inspirációja is. E munka a cenzúra miatt ugyan csak 1848-ban jelenhetett meg, ám Eötvös és Szalay, Kölcsey műveinek sajtó alá rendezői, kéziratban már jóval előbb megismerhették, nem szólva arról, hogy megjelenése előtt több másolat forgott róla közkézen.

A centralisták politikai platformját többek között az is minősítette, hogy a jövő átalakulásában nem szántak vezető szerepet a nemességnek, nem tekintették többé a nemzet „magvá”-nak. Mélységes idegenkedés töltötte el őket a rendi szellemiség kiváltságokra alapozottsága, a többi osztálytól való arisztokratikus elkülönülés iránt. Gyűlölték a nemesi politizálás módszereit, s ellenszenvüket személyes tapasztalataikon túl az *Országgyűlési naplónak* e módszereket és reagálásmódokat — a szócséplést, elvtelenséget, rendszertelenséget, képtelenül lassú ügymenetet, érzelmi dagályt, múlthoz való görcsös ragaszkodást stb. — ragyogóan megörökítő lapjai is fokozhatták. A „Napló” legfontosabb üzenete az, hogy a hazai nemesség többsége immár alkalmatlanná vált az ország vezetésére. E felismerés fogalmazódott meg utóbb Szalay Lászlónak 1843. szeptember 27-én tartott, híres beszédében is, melyben a tiers état formáiban képzelte el a jövő nemzetet, azt remélve, hogy e polgárság fel fogja olvasztani magában a többi osztályt is. Kölcsey szinte sisteregve ír művében a „Verbőczy által kijegyzett nácio emberei”-ről — egykori patvaristája pedig már azzal számol, hogy e nemesség történeti útja hamarosan véget ér. S ha a költő itt „egy értelmi egész”-t, „egy törvényhozási tűzpont”-ot képzel el a „sötétség fiai”-nak, „a sokféle kulcsok lovagjai”-nak gyülekezete helyébe, tanítványainak érdeme, hogy e vágyott „tűzpont” megvalósítási módozatait idehaza kidolgozták.

Még egy nagyon fontos kapcsolódási szféráról kell számot adnunk: a büntetőjog és a börtönügy reformjáról. E kérdésektől a *Stadium* problémaérzékelése, Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai útinaplója óta visszhangzott nálunk a politikai élet. A hazai jogszolgáltatás, bíraskodás, büntetésvégrehajtás addigi gyakorlata szöges ellentéte volt a törvény előtti egyenlőség és a személyes létbiztonság elveinek.³⁷ Ebből következően a centralisták politikai fellépésük első percétől kezdve tevékenységük előterébe állították az igazságügy mielőbbi korszerűsítését. Szalay a Themis első füzetében közölt cikkeiben, majd egész sor tanulmányában (*Codificatio, A büntető eljárásról különös tekintettel az esküdtisékekre, Büntető törvénykönyv I—X., Büntető eljárás I—XII.* stb.) tárta fel a hazai büntetőjog anomáliáit és a tennivalókat, Eötvös pedig barátja említett folyóiratában a börtönrendszer reformjára tett részletes javaslatot.³⁸ Mindketten számottevő szerepet játszottak az 1840: V. tc. által az igazság-

szolgáltatás korszerűsítésére kiküldött országgyűlési választmány tanácskozásában, a reformjavaslat kidolgozásában.

Büntetőjogi tárgyú cikkeiben, értekezéseiben Szalay rendszeres törvénykönyv megalkotásáért szállt síkra, melyet a nemzet hivatott jogász szakemberei valamennyi társadalmi réteg érdekeinek figyelembe vételével alkossanak meg. Azt követelte, hogy a törvény csak a bűnöst büntesse, s azt se nagyobb mértékben, mint ahogyan javulásának és a társadalom biztonságának érdeke elengedhetetlenül megkívánja. A vádlottak sorsáról pedig ne a különböző úri kompániák tagjai döntsenek, hanem esküdtszékek, amelyeknek bírái a nemzet mindegyik osztályából egyaránt kikerülnének. Ugyanígy szakítani akart az igazságszolgáltatás addigi feudális menetével Lukács Móric: a Budapesti Szemlében közzétett *Büntetőjogi teóriák* című értekezésében a büntetőjog alapjává ő is a közvéleményt nyilvánította, mint az egyenlő jogú állampolgárok akaratának megtestesítőjét. Ezáltal pedig az igazságszolgáltatást, kodifikációs munkát és büntetésvégrehajtást egyként össztársadalmi ügyvé emelte, melynek szerinte minden vonatkozásban összhangban kell lennie az egyenlőség szellemével.³⁹

Szalay, Lukács, Eötvös és a többiek munkájuk közben az európai jogtudomány megannyi szaktekintélyének elgondolásait hasznosították, Kölcsey azonban számukra e téren is többlettel szolgált: egyfelől a személyes bátorság példájával (közismert volt tevékeny részvétele a politikai koncepciók pörben megvádolt Wesselényi, Kossuth s mások védelmében), másfelől az írói látomás, az intuitív művészi beleélés döbbenetes erejével. *A vadászlak* című novellája a maga rémületes börtönképeivel, két fiktív törvényszéki beszéde az ártatlan, vagy csupán a szükség által bűnre kényszerített emberek vérlázító kiszolgáltatottságáról éppen akkor – 1837-ben – jelentek meg a hazai sajtóban, amikor Eötvös hozzákezdett *Vélemény a fogházjavítás ügyében* című röpiratához (vö. 1837. december 19-én írott levelét Szalayhoz).⁴⁰ Az pedig közismert, hogy utóbb *A falu jegyzőjében* örökítette meg a hazai törvénykezés állapotait, s az is, hogy a regény egyik főalakja, Völgyesy alügyész *A vadászlak* Andaházijának újabb megtestesítője, sőt a szakirodalom indokoltan látja Völgyesy mintájában magát Kölcseyt. A novella ragyogóan ábrázolt három jelenete, a törvényszéki beszédek expresszivitása ott munkált tehát a centralisták érzelmvilágában, amikor a büntető eljárásjog és a börtönviszonyok vonatkozásában is harcba kezdtek az urak és szolgák kettősségének megváltoztatásáért. Segített tudatosítani bennük, hogy oly intézményeket kell kimunkálniok, amelyek az egyéneket – minden egyént! – válságos szituációkban is megtartják a társadalomnak.

4.

(*Ember és polgár*) Végezetül legyen szabad elhárítanunk egy lehetséges félreértést. A centralisták nem voltak Kölcseynek utánczói, eszméinek valaminő kopírozói, mint ahogyan nem voltak mechanikus másolói másoknak sem. Azt vették át, építették rendszerükben tovább, amire megítélésük szerint szükségük volt. A költő-gondolkodót különben egyik kiindulópontjának tekintette Kossuth, Deák s velük a municipalista ellenzéki tábor is, mint ahogyan Petőfi és a Fiatall Magyarországi csoportja szintén szellemi őst tisztelte benne. Kölcsey megkerülhetetlen volt mindazok számára, akik az „ember és polgár”, a „szabadság és tulajdon” programját idehaza maguk elé tűzték. Azóta is: akik a francia forradalom ideáit, a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit Magyarországon megvalósítani akarták és akarják, az ő tanítá-

saiból kellett és kell hogy kiinduljanak. Személyisége a múlt időben szimbólumértékűvé nőtt: a hajlíthatatlan egyéni meggyőződés, az autonóm öntudat, a független gondolkodás méltóságának jelképévé.

Ez a tudat vezérelte Eötvöst és Szalayt, amikor az Akadémián mondott beszéd mellett a legméltóképpen örökítették meg mesterük emlékét: Szemere Pállal társulva, 1840–1848 között hat kötetben közreadták összes műveit, az első gyűjteményes Kölcsey-kiadást.

JEGYZETEK

¹Szalay László–Ujváry Mihályhoz. 1828. november 28. In: Sz. L.: *Levelei*. Bp., 1913. 48. l.

²Szalay László–Szemere Pálhoz. 1829. december 2. és 17. Uo. 49., 51. l.

³Kölcsey Ferenc–Szalay Lászlóhoz. 1831. október 22. In: Kölcsey Ferenc: *Összes művei*. Bp., 1960. III. 407–408. l.

⁴Kölcsey Ferenc–Szalay Lászlóhoz. 1834. október 26., 1836. december 2. Uo. 686., 758. l.

⁵Kölcsey Ferenc–Szalay Lászlóhoz. 1836. február 23., 1837. február 26. Uo. 732–733., 774–775. l.

⁶Szemere Pál–Kölcsey Ferenchez. 1838. január 7.; Szalay László–Kölcsey Ferenchez. 1838. január 5.; Kölcsey Ferenc–Szemere Pálhoz. 1838. február 14. In: Szalay László i. m. 67–71. l.

⁷53.10 [Szalay László]: Lerminier: *Études d'histoire et de philosophie*. Figyelmező, 1837. I. 25. sz. (VI. 27.); Szalay László–Toldy Ferenchez. Párizs, 1838. november 3. Athenaeum, 1838. II. 47. sz. XII. 6.; Uő.: *Figyelmeztetés egy törvénytudományi munkára s még valami*. 1841. I. 23. In: *Publicistai dolgozatok*. Pest, 1847. I. 98–101. l. – Lerminier saint-simonizmusára ld. tanulmányát: *De la vie et des ouvrages de Saint-Simon*. In: E. Lerminier: *Philosophie du droit*. Bruxelles, 1832. 407–419. l. – Szalay és Lerminier kapcsolatáról: Pándi Pál: „Kisértetjárás” Magyarországon. Bp., 1972. I. 113–114. l.; Fenyő István: *Az Athenaeum, a liberalizmus eszméinek központi fóruma*. In: *Magyarság és emberi egyetemesség*. Bp., 1979. 248., 331–332. l.

⁸Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési napló*. In: *Összes művei*. Bp., 1960. II. 348. l.

⁹Eötvös József: *Kölcsey Ferenc*. In: *Arcképek és programok*. Bp., 1975. 64–65. l.

¹⁰Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési napló*. In: i. m. 422. l.

¹¹Waldapfel József: *Eötvös és Palocsay*. ItK, 1937. 22–29. l.

¹²Eötvös József–Kölcsey Ferenchez. 1836. február 26., április. In: E. J.: *Levelei*. Bp., 1976. 94., 100. l.

¹³Waldapfel József: i. m. 22–29. l.

¹⁴Kölcsey Ferenc i. m. I. 244–247. l. Palocsayról: Sótér István: *Eötvös József*. Bp., 1967². 31–32. l.

¹⁵Szalay László–Kölcsey Ferenchez. 1938. január 5. In: Szalay László i. m. 67., 71. l.; Eötvös József–Kölcsey Ferenchez. 1836. június 13. In: Eötvös József i. m. 103–104. l.

¹⁶Eötvös József: *Kölcsey Ferenc*. In: E. J.: *Arcképek és programok*. Bp., 1975. 216. l.

¹⁷Szalay László: *Észrevételek a Muzáron III. és IV. kötetéről*. Pesten, 1830.

¹⁸Kölcsey Ferenc–Szemere Pálhoz. 1832. szeptember 16. In: Kölcsey Ferenc i. m. III. 444–445. l.

¹⁹Eötvös József: *A francia drámai irodalom és Victor Hugo; Hugo Victor mint drámai költő*. In: E. J.: *Kultúra és nevelés*. Bp., 1976. 35–40., 41–50. l.

²⁰Kölcsey Ferenc: *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett*. I. m. I. 713–722. l.

²¹Uő.: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*. I. m. I. 1097–1142. l.

- ²²Sz. L. [Szalay László]: *Fény és melegség*. Muzárium, V. 1833. 318–319. l.
- ²³Eötvös József–Szalay Lászlónak. 1836. március 29. In: E. J.: *Levelei*. Bp., 1976. 99. l.
- ²⁴Eötvös József: *Kölcsey Ferenc*. In: Eötvös József i. m. 63–76. l.
- ²⁵Barta István: *Kölcsey politikai pályakezdetek*. Századok, 1959. 2–4. sz. 252–302. l.; Csorba Sándor–Takács Péter: *Kölcsey és Szatmár megye*. Nyíregyháza, 1988. 169–174. l.
- ²⁶Barta István i. m.; Fenyő István: *Haza s emberiség*. Bp., 1983. 202–204. l.
- ²⁷Csorba Sándor–Takács Péter i. m. 175–186. l.
- ²⁸Eötvös József: *Kultúra és nevelés*. Bp., 1976. 294–300., 361–398. l.
- ²⁹Kölcsey Ferenc: *A papi dézma tárgyában*. In: *Összes művei*. Bp., 1960. II. 138. l.; Szalay László: *A sz. kir. városok ügyében*. Országgyűlési beszéd 1843. szeptember 27. In: *Publicistai dolgozatok*. Pest, 1847. I. 180–185. l.
- ³⁰Kölcsey Ferenc: *Az örökös megváltás tárgyában*. In: i. m. II. 152–163. l.
- ³¹Uő.: *A sorsvonás tárgyában*. In: i. m. II. 43–50. l.
- ³²Uő.: *Az elsőszülöttségi jószágok tárgyában*. In: i. m. II. 118–124. l.
- ³³Trefort Ágoston: *Örökösödési jog*. In: T. Á.: *Kiseb dolgozatok*. Bp., 1882. 192–207. l.
- ³⁴Eötvös József: *Szegénység Irlandban*. In: E. J.: *Reform és hazafiság*. Bp., 1978. I. 139. l.
- ³⁵Uő.: *Teendőink*. Uo. II. 341–436. l.
- ³⁶Kölcsey Ferenc: *A kir. fiskus örökösödése tárgyában*. In: i. m. II. 125–134. l.; Trefort Ágoston: *A birhatási jogról Magyarországon*. In: i. m. 170–191. l.
- ³⁷Széchenyi István: *Stadium*. Lipcsében, 1833. 154–170. l.; Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár, 1975. 114–122. l.
- ³⁸Szalay László: *Ügyvéd. – Könyvbírálat*. *Jury*. In: Themis, 1837. I. 1–22., 53–91., 1838. II. 51–70. l.; *Codificatio*. In: *Publicistai dolgozatok*. Pest, 1847. I. 19–90. l.; *A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtzékekre*. Uo. 103–173. l.; *Büntető törvénykönyv I–X*. Uo. II. 15–20., 48–53., 90–124. l.; *Büntető eljárás I–XII*. Uo. 125–188. l.; Eötvös József: *Vélemény a fogházjavítás ügyében ns. Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez*. Themis, 1838. II. 1–50. l.
- ³⁹Lukács Móric: *Büntetőjogi teóriák*. In: *Budapesti Szemle*, 1840. II. 1–79. l.
- ⁴⁰Kölcsey Ferenc: *A vadászlak. – Védelem P. J. számára. – Gyermeekyllkos R. d. M. ügyében*. In: i. m. I. 336–369., 1145–1157., 1158–1171. l.; Eötvös József–Szalay Lászlóhoz. 1837. december 19. I. m. 120–121. l.

III.

Taxner-Tóth Ernő

Kölcsey Ferenc és Vécsey Miklós kapcsolata

(Egy levél ürügyén)

Ifjú báró Vécsey Miklós neve legfőljebb a Kölcsey életmű kutatói előtt ismeretes. A történészek érdeklődését sem vonta magára, noha alighanem jellegzetes tisztviselője volt a reformkori Magyarországnak.¹ A több ágra szakadt család semmiképpen sem tartozott a főnemesség gazdagabb rétegébe, tagjai közül sokan a császári hadseregben, mások tisztviselőként keresték az érvényesülés lehetőségét. Idősebb Vécsey Miklós hosszú ideig kormányozta főispánként Szatmár megyét, s Bécs minden bizonnyal meg lehetett vele elégedve: igényének megfelelő „rendet” tudott tartani. Azonos nevű fia érdeklődött a magyar nyelvű irodalom iránt, három általam ismert levele azt sejteti, mindennapi életében magyarul beszélt. Miközben a Kanceláriával latinul levelezett, a megyei iratok főleg magyarul készültek.

Politikai pályafutása még apja főispánsága idején kezdődött, amikor az 1825-ös országgyűlés egyik szatmári követévé választották. Takács Péter erről a következőket írja: az „országgyűlést kicsikaró nemzeti nagy zajgásban Szatmár megyének még halk a hangja. Az élemedett korú báró Vécsey Miklós főispán javaslatára közfelkiáltással megválasztják a vármegye követévé Isaák Sámuel és ifjú báró Vécsey Miklóst. Ez utóbbi hamar beleunván a követi fáradalmakba, vagy belátván, hogy a formálódó liberalizmussal szembehelyezkedve, konzervatívabb oldalon pénzesebb jövő vár rá, leköszönt...”² 1829-ben azonban ismét megjelent a megyei élet színterén: akkor iktatták be — édesapja helyett — a főispáni helytartó tisztségébe.

A fenti idézetből kiderül, hogy egyelőre nem ismerjük sem Vécsey gondolkodásának indítékait, sem politikai elképzeléseit. Egy később idézett Kölcseyhez írott levele azt sejteti, hogy nagy hatással volt rá az 1825-ös országgyűlésen Plathy Mihály jegyzői tevékenysége, amit a liberális elvek helyett inkább a fölfokozott ellenzéki retorika jellemez. Nagyon valószínű, Vécsey Miklós nem volt konzervatív, sőt a szó valódi értelmében politikus sem. Kormánytisztségviselőnek tarthatta magát, akinek fő célkitűzése volt, hogy megszolgálja az udvar bizalmát, s nyílt erőszak alkalmazása nélkül, békés eszközökkel tartson rendet.

Kinevezésének azonban van egy érdekes mozzanata. Az teljesen megfelelő a feudális rendszer logikájának, hogy az apát fia kövesse valamely tisztségben. Ám ugyanennek a logikának megfelelően Szatmár sokáig a dúsgazdag Károlyi grófok „hitbizomány” volt. Károlyi Antal az 1770-es években sokat tett a pusztító vizek szabályozása érdekében. Fia — később ugyancsak itteni főispán — 1790-ben a megyei bandériumot vezette Bécsbe, s Szatmár legnagyobb birtokosaként Nagykárolyban új kastélyt építtetett. Korai halála után (1803) kiskorú gyermekei — István, Lajos és

György — nem vehették át a főispáni tisztséget, ami ekkor már nem üres cím, hanem fontos hivatal volt. A huszonhárom éves Károlyi György azonban 1825-ben országos hírnévre tett szert, amikor elsőként és a legnagyobb összeggel csatlakozott Széchenyi följánlásához a Magyar Tudós Társaság megalapítása érdekében. Bécs szemében már ez gyanússá tehetette, s ráadásul tisztvársa volt Széchenyinek, összebarátkozott Wesselényivel, s nagy lendülettel belevetette magát a Szatmár megyei politikába is. Ehhez tartozik az, hogy néhány jobbágy teleknyi donatiót a magyar ellenzék vezetésére pályázó Wesselényinek adományozott, amivel tulajdonképpen lehetővé tette, mint az a történeti irodalomból közismert, megyei, majd országos politikai föllépését. Vécsey Miklós kinevezése nyilvánvalóan ezzel a veszéllyel függött össze, s mintegy próbaidőre szól, hiszen csak főispáni helytartó, azaz helyettes, az ügyek adminisztratív vezetője (adminisztrátor) lett.

Kölcsey — közvetett formában — 1827-ben lépett Szatmár vármegye politikai életének színterére. Részben tőle, részben Barta István kutatásaiból tudjuk,³ hogy a *Követek visszaérkezésekor* című beszédet Kende Zsigmond mondta el. Két zavarba ejtő mozzanat azonban elkerülte Barta figyelmét. Az egyik, hogy a beszéd csak másodlagosan szól a visszatért követekhez, fő címzettje az akkori főispán, idősebb Vécsey Miklós, aki maga is jelen volt Pozsonyban. Nem dönthető el, hogy fiára való tekintettel, feledékenységéből, vagy más okból beszélt az író (a szónok) azokhoz, akik „huszonhárom hónapi országos munka után” tértek haza, hiszen ha az adatok helytállóak, az 1825-ben megválasztott követek helyett most másokat fogadtak, azok nem lehettek az említett ideig Pozsonyban.⁴ (Hacsak — a szöveggel nem egészen egyezve — nem kizárólag a főispánra vonatkozik ez.)

A másik érdekes elem, ami Kölcsey szempontjából nem hagyható figyelmen kívül, hogy valójában a beszéd tartalma nem áll olyan távol költőnk „ekkori felfogásától”, mint Barta sugallja. Egyik alapgondolata például ez: „Isten az embert szabadságra teremtette... Szerencsés nép az, melynél a törvény és igazgatás a társaságos életet úgy veszik korlátba, hogy mégis a szabadság szent kincse fogyhatatlanul megmaradjon, hogy szolgáltság és járom az emberiséget meg ne alacsonyítsák, s a lélek a maga fennrepüléséből por és homály közé nem kényszerítessék!”⁵ Azon talán lehet vitatkozni, mi a „nép” szó jelentése itt; ám kétségtelen, hogy az „ember” és az „emberiség” tágabb fogalmak a nemességnél. Talán a lélek „fennrepülése” is eszébe juthatott másnak, a „homály” többértelmű fogalma azonban egyike azoknak a bölcséleti kérdéseknek, amelyek a legjobban foglalkoztatták Kölcseyt, egy átlagos megyei politikus azonban az itt használt értelemben aligha gondolt rá.⁶ A magam részéről az alkotmányosság és önkény szembeállítását, a történeti jussokra hivatkozást és azok védelmét, a szabadság ismételt hangsúlyozását sem érzem távolinak a *Mohács* szerzőjének gondolatmenetétől. Ugyanígy — noha egy Kisfaludy Károlyhoz írott levél arról tanúskodik, hogy elégedetlen volt az országgyűlés eredményeivel⁷ — Kölcsey magának vallhatta a következő összegezést is: „Az a láng, mellyel országgyűlésünk jobbjai a nemzeti szabadságot és méltóságot védelmezték; az a gond, melyet nyelvünk csinosodására s tudományos előmenetelünkre fordítottak, az a nyugtalanság, melynek terhe alatt szinte két esztendei kimerítő fáradsággal, küzdöttek, örök emlékezetünkben fognak maradni...”⁸ Csakhogy éppen azt nem szabad elfeledni, hogy ez a szónoklat más alkalomra készült, mint az 1526-os nemzeti tragédia évfordulójára írott — soha el nem mondott — emlékbeszéd. Márpedig a közhiedelemmel ellentétben a politikus Kölcseyt nagyfokú rugalmasság, alkalmazkodási készség, taktikai ügyesség jellemzi. Enélkül soha nem léphetett volna ki csekei magányából.

Barta István idézett tanulmánya fölhívja a figyelmet, hogy az irodalomtörténetírás szövegekre összpontosító módszerével a politikus Kölcsey arcképe megrajzolhatatlan. Nagy kár, hogy a pályakezdés fölvázolása után a sors nem adott lehetőséget és időt neki e munka elvégzésére; a kérdéskör másik kiváló ismerője — Trócsányi Zsolt — pedig megengedhetetlenül elfogult Wesselényi javára.⁹ Talán ez akadályozta meg abban, hogy részleteiben föltárja, milyen szerepe volt Wesselényinek és Károlyi Györgynek — Kölcsey bevonásában Szatmár politikai életébe. Ennek hiányában csak azt a tényt lehet itt megállapítani, Kölcsey és Wesselényi kapcsolata az 1832-es pozsonyi országgyűlésig távolságokat tartó, leveleiben csak ekkor váltja föl a „Méltóságos Báró” megszólítást a „Tiszteletre méltó Barátom” és a tegezés.

Szauder József — mint arra már Barta István lényegében rámutatott — nyilvánvalóan tévedett, amikor a *Gróf Károlyi Györgynek* című beszédet az *Ifjú Vécsey Miklós beiktatásakor* elmondott elé sorolta Kölcsey Ferenc *Összes műveinek* 1960-as kiadásában.¹⁰ Mint ismeretes, valójában az utóbbi már 1829. március 16-án elhangzott Kende Zsigmond szájából, míg a „Szatmár vármegye nemessége” nevében írott levél keltezése Nagykároly, június 26-án 1829. Hadd jegyezzem meg, Szatmár ekkori belső erőviszonyait elég nehéz minősíteni politikai elvek alapján, mivel a nemzedéki ellentétek, az indulati tényezők és a személyes érdekek ennél nem egyszer sokkal nagyobb szerepet játszottak. Vegyük figyelembe, hogy 1827 óta folyt itt a politikailag rendkívül nagy jelentőségű összeírás; a fő vihart azonban az okozta, hogy a vármegyházát is összedöntő földrengés után Csomay Pál javaslatot tett a székhely Nagykárolyból Szatmárba helyezésére, ami — Takács Péter szerint — sértette Károlyi György érdekeit.¹¹

Arra vonatkozóan, hogy mennyiben befolyásolták Wesselényi nézetei Kölcsey gondolkodását, aki *Mohács* című „emlékbeszédében” néhány tekintetben Széchenyit is megelőzve fogalmazta meg a reformok alapelveit, nincs bizonyítékunk. (Csak későbbi szoros együttműködésükre!) Az viszont nyilvánvaló, hogy költőnket ténylegesen Kende Zsigmond kapcsolta be a megyei politikába.¹² Ifjú Vécsey Miklós beiktatásakor is vállalt kölcsönzött beszédében két Kölcseytől vett eszmét. Az egyik csírájában benne foglaltatik a főispán és a követek közös üdvözlésében; s itt abban a kívánságban összegeződik, hogy a főtitkár a megyéé legyen, azzal vállaljon közösséget. Ennek a kívánságnak a jelentősége abban van, hogy a főispánt és helytartóját a kormányzat nevezte ki, míg a megye tisztikarát a nemesség választotta. „Szolgánépet kormányozni, szerencsétlen rabelsőség; szabadok közt érni főhelyre, legszebb jutalma a személyes érdemnek” — teszi ehhez hozzá a beszéd. Nem tudni, megértette-e ezt az üzenetet az ifjú Vécsey, ami lényegében megnyerésére irányult. A jelek szerint kezdetben az együttműködés jó lehetőségeit kereste.

Nyitott kérdés, hogy az 1829. július 7-én lezajlott tisztújítás alapvető változásokat hozó eredményében mennyi szerepe volt Károlyi Györgynek, illetve a Kölcsey megfogalmazásában, Kende és a megye nemessége nevében hozzáintézett levélnek. Mindenesetre ebben arra kérték, „ne engedje, hogy olyanok jussanak hivatalokra, kik talán az oltalmatlan szegényebb nemesség jussait megtapodják, s az adózó népen zsákmányt szedjenek.”¹³ Annyi bizonyos, a választás aligha történhetett Vécsey akarata ellenére. Tehát egyetértett a haladó gondolkodású — idősebb — Geöcz Ferenc első alispáni, a vele egykorú Kende Zsigmond és Kölcsey későbbi követője, Eötvös Mihály főszolgabírói tisztségbe kerülésével; sőt aljegyzővé, azaz a megyei hivatal-szervezet tényleges irányítójává nevezte ki Kölcsey Ferencet.¹⁴

Az említett választásokról szólva külön figyelmet érdemel, hogy Kölcsey a magyar

viszonyokban tökéletes jártassággal szervezte a Geőcz és Kende mögött fősorakozó tábor szavazóit. Egyrészt a kismemeseket, másrészt saját – tekintélyes – rokonságát: Péter öccsét Biharból hívta Nagykárolyba „pártjuk” támogatására. Olyasmiről is tudott, ami máig tisztázatlan, s ha a vádak itt igazak, akkor ez nagyfokú megegyező készségének első jelentős megnyilvánulása. Takács Péter nyomós érvekkel Csomay Pálnak a megyeszékhely Nagykárolyból való elhelyezésére vonatkozó javaslatával magyarázza az ellene – Károlyi György vezetésével – folytatott későbbi ellenszenv hadjáratot.¹⁵ Kölcsey viszont jóval ezt megelőzően, már 1829. június 26-án tudott róla, hogy Biharban „miért? nem tudom, de Csomayra haragusznak”; mégpedig annyira, hogy nem is tanácsos onnan további szavazókat toborozni.¹⁶ Ide tartozik, hogy 1830-ban Vécsey beletörődött Károlyi György országgyűlési követévé választásába, Kölcseyék pedig nem tiltakoztak, hogy társa Csomay legyen.

Az újdonsült aljegyző és a főispáni helytartó viszonya az első időben alighanem szívélyes volt. Vécsey kívánságára Kölcsey 1830. január 21-én indult Miskolcra, hogy ott – megszakításokkal – öt hónapon keresztül segítsen az összeírások felülvizsgálatában, amihez egyrészt nyilván fölhasználta a *Szatmári adózó nép állapotáról* írott összefoglalásának az adatait, másrészt új tapasztalatokkal egészíthette ki azokat. A munka nem volt kedve ellen, legalábbis Kendének ezeket írta 1830. február 7-én: „napjaim egyfelől az adminisztrátor szép társalkodása, másfelől a folyton folyó munka miatt gyönyörűséggel telnek. Csak házi környülményeim miatt szeretnék honn lenni.”¹⁷ Kapcsolatukról később a következőképpen szólt: „Én az adminisztrátornak sokkal tartozom, 's kész vagyok érte áldozatra is...”¹⁸ Az áldozat, amire itt utal, persze nem más, mint munkaidejének Vécsey szolgálatába állítása és a birtokától való távollétnek a vállalása. Ez utóbbi elsősorban a gazdálkodási gondok miatt jelentett nehézségeket, noha sógornőjének szobranci nyaralása is akadályozó szempontjai közé tartozott.

Sajnos, Kölcseynek egyetlen Vécsey Miklóshoz írott levelét sem ismerjük, noha többről is tudunk. Kapcsolatukat már 1830-ban megzavarhatta egy visszhangos botrány. Szatmár vármegye úgy döntött, hogy kinyomtatja Károlyi Györgynek – valószínűleg Kölcsey közreműködésével készített – követi beszámolóját az 1830-as országgyűlésről, a nádor azonban megtiltotta ezt, amit sokan a szólásszabadság megsértésének minősítettek.¹⁹ A vita annál inkább megijeszthette Vécseyt, hiszen egyrészt arról a nagyhatalmú megyei birtokosról volt szó, akinek ellenében kinevezték; másrészt a megbízatása alatt választott tisztikar és az általa kinevezett aljegyző is belekeveredett. (Ámbár ez utóbbiról lehet, hogy nem tudott.) Fokozhatta zavarát a megyeszékhely áthelyezése körüli elmérgesedett vita, amelyben egy táborba került az ókonzervatív Isaák Sámuel és Károlyi György. Más oldalról viszont ebben Kölcsey és Kende is igyekezett elkerülni az egyértelmű állásfoglalást. Még el sem csitulnak a követjelentés körüli hullámok, amikor megkezdődött az „Országos Deputatiok Operatumjainak”, azaz a kilenc bizottsági hatáskörbe sorolt újítási javaslatok kidolgozásának fontos munkája – Kölcsey és Kende részvételével.

Az 1831-es év nyarán a kolera következményei rázták meg az ország közvéleményét: királyi biztosok korlátozták ismét a megyei önkormányzatot, ott is – mint Vécsey Szatmár megyéjében –, ahol erre politikailag nem volt szükség; éhség- és parasztlázadásokat vertek le, s mivel senki nem tudta, hogyan kellene a fertőző betegség ellen eredményesen védekezni, számos értelmetlen intézkedést hoztak. Kölcsey Szatmár „Igazgató Főorvosához” intézett július 7-i – kiadatlan – levelében teljesen azonosult Cseke marhatartásból, gyümölcsstermelésből élő, gabonát vásárló lakosainak gond-

jaival. Tiltakozott az ellen, hogy a falu elzárása lehetlenné tegye a munkát a határban. Megállapította, „a javallott bezárási mód legegyszerűbb út ezen hely lakosait egyszerűen semmivé tenni, s kétségbe ejteni.”²⁰

Vécsey óvatosan távol tartotta magát megyéjétől, a kormányzat pedig az eseményekre hivatkozva elhalasztotta az ígért országgyűlés összehívását. Október 17-én és 18-án viharos közgyűlésre került sor Nagykárolyban, amelynek eseményeit a kancellária szükségesnek tartotta kivizsgálni. Reviczky Ádám főkancellár jelentést kért Vécseytől, aki írásos beszámolóra szólította föl a megye vezető tisztviselőit. Ezek tartalmát Vécsey óvatos – latin nyelvű – összefoglalásban terjesztette föl, s mellékelte a kapott írásokat is. Az utóbbiak ismeretében azt kell mondani, hogy Vécsey ügyes jelentésének legérdekesebb mozzanata sanda utalása Károlyi György föltételezett szerepére. Barta és Trócsányi egyaránt ismerték ezt a levéltári anyagot, tudták, hogy további vizsgálat nem indult, Kölcsey szerepére azonban nem fordítottak figyelmet.²¹ A megyei tisztviselők beszámolóí közül a később Wesselényi följelentése miatt hírhedtté vált Uray Bálinté a legjelentéktelenebb (Vécsey távollétének kérdését emeli ki), Isaák Lajosé az országgyűlés elmaradása miatti adó kivétel kérdésre összpontosít, Kendée rövid, s Geőcz részletesebb latin nyelvű leveléhez hasonlóan lényegében megegyezik Kölcseyével, aminek szövege függelékünkben jelenik meg először.²²

Kölcsey levele több szempontból jelentős. Mindenekelőtt azért, mert később maga is megfélekedett róla. 1833. február 28-i keltezéssel ugyanis a következőket írja az *Országgyűlési napló*ban: Wesselényi veszélyben van, mert „vizsgálatok, s kérdeződések ellene titokban tettek. B. Vécsey, szatmári volt alispány Geőcz, több ízben kénytelenek voltak fölle jelentést tenni; minthogy Szatmár vármegyéből a múlt évek alatt tett felírások Bécsben figyelmet gerjesztének, s azok egyenesen Wesselényinek tulajdonítottak.”²³ Abból, hogy éppen Vécsey és Geőcz fogalmaztak latinul, arra következtethetünk, Kölcsey úgy gondolta, a magyar levelek csak a főispáni helytartó tájékoztatására szolgálnak. Másfelől a többes szám használata azt sugallja, hogy Vécseyhez és Geőczhöz fűződő bizalmas kapcsolata alapján tudott további vizsgálatokról is.

Az, hogy a hivatalban levő aljegyzőnek kötelessége volt a megyei közgyűlésről a főispánt hitelesen tájékoztatni, olyan tény, ami lelkiismereti kérdés lehetett abban a kémkedésekkel, följelentésekkel teli világban. Kölcsey választhatott: lemond hivataláról – és ezzel további, országos politikai szerepéről –, vagy megírja beszámolóját abban a hitben, hogy azzal többet segít Wesselényinek, mintha a történetek összefoglalását másnak engedi át. Bizonyíthatatlan gyanúm, hogy Kölcseyben e kérdés ekkor föl sem merült, bízott Vécseyben, s talán nem is gondolt rá, milyen titkos szándékok rejlenek a háttérben. Levele első olvasásban megfelel a följelentés követelményeinek, csak figyelmezből tanulmányozása fedi föl, a toll nagy mestere milyen ügyesen helyezi át a hangsúlyokat.

E szűkszavú, kézírásban mégis háromoldalas levélben nyoma sincs a Kölcsey-beszédek érveit általában erősíteni hivatott érzelmi töltésnek. A tárgyilagos hang fedezi Wesselényi védelmezését. Kölcsey ugyanis azt emeli ki, hogy Wesselényi a közgyűlésen „szégyent és gyalázatot kiáltott a Főispányi Helytartó fejére”, amiért az a baj idején nem tartózkodott megyéjében. Ezzel személyes síkra igyekszik terelni az ügyet – hívja ki Vécsey a párbajhős Wesselényit, ha akarja –, s a továbbiakban ennek jelentőségét is csökkenti, amikor e vád visszhangtalanságáról szól, majd pedig részletesen ismerteti, hogyan érvelt az „Elölülő Alispány” a főispáni helytartó magatartása védelmében.

A Vécsey elleni személyes támadás kiemelése teszi lehetővé, hogy Kölcsey éppen csak megemlítsse: Wesselényi hangot adott a „közfájdalomnak” a lengyelek ügyében, majd sérelmezte az országgyűlés elhalasztásáról intézkedő királyi leiratot. Ma már tudjuk – a később történetek fényében –, ez az, amit felségsértésnek lehetett volna minősíteni; s ez az, aminek érveire Kölcsey „harmadfél hónapi időteltés után” nem emlékszik. Annál élénkebben arra, hogyan kelt Botka Lajos a kormány védelmére. A késői olvasó megdöbbenve veszi tudomásul, hogy az erkölcsi elvek bajnoka ravasz politikusként viselkedett, ha úgy látta jónak.

Érdekes, hogy októberben a fenyegető felhőket Kölcsey még egyáltalában nem vette észre. E hó 22-én ajánlotta föl maga mellett a patvarista gyakorlatot az ifjú Szalay Lászlónak ezzel a megjegyzéssel: „Mindenesetre fiatal embernek legtanácsosabb a jegyzői hivatalhoz kapcsolni magát, hol, mint közép ponton, a megyei egész manipulációt keresztül nézheti”.²⁴ Valószínűleg arról sem tudott, Vécsey már korábban megtagadta Károlyi György, Geőcz és Kende ismételt kívánságát, hogy őt – változtatlan fizetés és munkakör mellett – tiszteletbeli főjegyzővé kinevezzék.²⁵ Belemértült a rendszeres munkálatokkal kapcsolatos feladataiba, s oly alaposan készült politikai pályájára, hogy nem sokkal az előbb tárgyalt levél előtt elküldte Wesselényinek a „fiscus örökösödési jussairól” szóló jegyzeteit, amiből 1834-es országgyűlési beszédét kidolgozta.²⁶ Decemberben azonban már tudja, hogy politikai haragosai vannak, s tulajdonképpen gyanút kellett volna ébresztenie benne, hogy a Nagykárolyban tartózkodó adminisztrátor írásos jelentést kér tőle. 1832 márciusában már így ír Bártfay Lászlónak: „Most Szatmár vármegyében nem hallanál egyebet tüzes fenekedésnél gróf [Károlyi] György, Wesselényi, Gőcz [!], Nagy Károl és én ellenem. Mi vagyunk tehát a megye veszedelmes emberei?”²⁷ Most már tudatosan keresi Wesselényi és Károlyi szövetségét. És változtatlan szorgalommal dolgozik a küldött-ségi munkákon. Ezzel kapcsolatos Kölcsey és Vécsey első – ismert – összeütközése.

Amint Kölcseynek Bártfay Lászlóhoz szóló, N-Károly, május 12-én, 1832. keltezésű leveléből tudjuk, május 7-én délután „a főispányi helytartónál konferencia volt az urbáriumi munkák felett. Dolgozásomat felolvasám. Hálát adtak az adminisztrátornak [mármint a jelenlevő megyei urak], hogy írásomat nem közgyűlésen olvastatta föl; mert úgy mondák, ha azt a n.-károlyi bíró hallotta volna, kész lett volna a revolúció. Ez fontos argumentum vala; ergo a munkának közhelyen való fölolvastása eltiltatott.”²⁸ Vécsey a jelek szerint megijedt. Kende 1832. augusztus 20-án arról számolt be Kölcseynek, hogy Vécsey Geőcz alispánnak úgy nyilatkozott, szeretné elnyerni, a máramarosi főispánságot.²⁹ A szeptember 10–15-én tartott közgyűlésen nem is jelent meg, amivel sikerült megakadályoznia a rendszeres munkák megtárgyalását. Ugyanakkor hozzájárult, hogy október 15-én megtartsák a tisztújítást, amire aztán azért nem került sor, mert a Hazai 's Külföldi Tudósítások híre Isaák Sámuel főispáni kinevezését adta tudtul. Vécsey október közepén kiköltözött a főispáni szállásról.³⁰

Nehéz eldönteni, Vécsey elbizonytalanodásában avagy örömeiben kereshetjük annak magyarázatát, hogy november elején váratlanul ismét megjelent Nagykárolyban, s követválasztó, majd tisztújító közgyűlést hirdetett. Egyelőre nem ismeretes ugyanis, megtudta-e avagy sem, hogy hamarosan megkapja főispáni kinevezését Szatmárba. Mindenesetre nem akadályozta meg, hogy november 6-án országgyűlési követte kiáltsák ki Eötvös Jánost és Kölcsey Ferencet.³¹ Noha Kölcsey már korábban panaszkodott Kende politikai támogatásának bizonytalanságára, egyelőre bízik benne, s reménykedéssel írja idézett levelében Bártfaynak: „Alispányaink, ha az ifjúság

győz, Kende és Uray Bálint lesznek.” Így történt, s a választás Kende párját ritkító sikeréről tanúskodik: kétezeröttszázötvenöt szavazatot kapott, míg ellenjelöltjei közül az egyik ötvenhármát, a másik tizenhármát, a harmadik egyet sem. Vécsey főjegyzővé nevezte ki Kölcseyt.³²

Noha költőnk Szabolcsról szólva hevesen elítélte a választással járó verekedéseket, a botozást, az öklözést,³³ megyéje történetének talán legvéresebb választása után került új hivatalába. Mivel pedig az erőszak miatt néhányan Bécsbe és Pozsonyba mentek panaszra Kendéék tevékenysége miatt, s ez Vécsey tekintélye ellen is irányult, az újdonsült főispán kénytelen volt Kölcseyhez is közeledni. Valószínűleg kölcsönösen reménykedtek a korábbi jó viszony helyreállításában, hiszen az első lépést Kölcsey tette, amikor – elveszett – levélben köszöntötte Vécseyt főispáni kinevezése alkalmából. A meleg hangú válasz 1832. december 24-én kelt a szatmári Sárközből, ahol Vécseynek (Kendéénél kisebb) kastélya volt: „Kedves Fő Notárius Úr! – Annál szívesebben vettem Fő Ispányságomnak való örvendezését, mennél jobban vagyok meggyőződve, hogy ezen kijelentés szívből és tiszta érzésből ered...” Leszámítva a kötelező udvariasságot is, föltűnő, hogy a levél aláírásában „Igaz Barátja”-ként jelöli meg magát. Csak ismételhetem: Vécsey határozott politikai arcél nélküli embernek látszik, s főleg arra törekedett, megyéje miatt ne vonja magára Bécs haragját. Kölcsey és Kende nyilván pontosan tudták, hogy a makacsul konzervatív, heves vérű, határozott véleményű, más világban fölnőtt, idős Isaák Sámuel veszedelmesebb főispán lenne nálánál. Vécsey is tisztában volt a „Kende párt” erejével, s félt a feltehetően ellene is panaszkodóktól. Kölcseynek azt ajánlotta, Pozsonyban keresse föl gróf Mailáth Antal „udvari referendáriust”, sőt a nádort és Reviczky kancellárt is közös ügyük védelmében. Az *Országgyűlési napló*ban nincs nyoma, hogy Kölcsey megfogadta volna a tanácsát, pedig az „árulók” – ahogy Kende nevezte őket – ügye hosszan foglalkoztatta.³⁴

Vécseynek még egy Kölcseyhez intézett levele maradt fenn Acsád 15 Jan 833 keltezővel. Megszólítása az előbbinél is megtévesztőbb: „Drága kedves Követ Úr!” Megtévesztő, noha nem ismerjük Kölcsey két Vécseynek írott levelét, amelyek közül egyikre ebben is hivatkozik. Tudjuk viszont, hogy Kölcsey a főispáni kinevezésben a megye vezetőjének megerősödését látta, s „az árulók” panaszait ezért minősítette veszélytelennek.³⁵ Talán ez is közrejátszott abban, hogy ismét teljesítette Kende kérését, és két – egyelőre ismeretlen – beszédet írt Vécsey tiszteletére.³⁶ Levelében a főispán mintha tényleg elismerőleg kívánna szerencsét ahhoz, hogy Kölcseyt a pozsonyi országgyűlésen kerületi jegyzővé választották, de hozzáteszi: „remélem, hogy meg fog felelni mindennek, mert tudom azt hogy a mit rendelnek azt fel fogja tenni, de különös maga fejből került, haszontalan és fontosság nélkül való éles, szoros Constructiokal, mellyek nem használnak hanem tsak rontanak nem fogja írásait terhelni, mint azt Plati [Plathy Mihály 1825-ben] tselekedte; valamint arol is meg vagyok győződve hogy a mennyiben az Úrtól függ, Collisiokat nem fog keresni; és a Statusok közt való jó egyet értést mindig meg őrzi...”³⁷

Vécsey fő gondja a beiktatás és a följelentés, de mintha csak előre ismerné Kölcsey három nappal korábban Pozsonyból Kendéhez írott levelét, sorra ellenkező álláspontot foglal el az országgyűlés Pestre helyezésének, a nyilvánosságnak és a nemesi adózásnak a kérdésében. Nézeteltérésük ellenére lehetett Kölcsey elveszett levelében egy bizalmasabb viszonyra valló panasz, mert Vécsey ezeket írja: „Hogy nehéz helyheztetése vagyon, és türelme sokszor próbára fog tetetődni előre láttam, tsak vallja meg; hogy nagyobb ideája volt sok követekről mint a mint találta?”³⁸

Közben az „árulók” följelentései mégsem voltak egészen eredménytelenek, mert Kende úgy tudja, Vécseytől valamilyen jelentést kértek.³⁹ Kölcsey Pozsonyban vívja harcát a reformokért, s Kende nagykárolyi segítségét várja ehhez. Februárban még úgy látszik, Vécsey határozottan Kölcsey mellett áll, Kende szerint „írt a’ Statusoknak egy lelkes, buzdító levelet, hogy az incapacitast töröljék el, ’s a’ domesticának egy részét vállalja magára a’ Nemesség.”⁴⁰ Ugyaninnen azt is megtudhatta Szatmár első követe, hogy a „báró dicsekedett két leveleddel s meg van elégedve nagyon velled. . .” Kende szerint Vécsey sem „észre”, sem „politikára” nem elég erős,⁴¹ de a márciusi közgyűlésen „dicsőségesen viselte magát s győzedelmeskedék” — mármint az „árulók” ügyében.⁴² Májusban Kende arról ír: Vécsey „folyvást betegeskedik, most szemfájás miatt szüntelen szobájába üll; különben meglehet közgyűlésünkön megjelent volna. Bár úgy látszik: hiszen nekem’s örömet bíz rám mindent a’ mit Főispány alispányára bízhat.”⁴³ A főispán távollétében, Kende elnöklete alatt — és Wesselényi hathatós közreműködésével — születnek azok a pótlólagos követi utasítások, amelyekről Kölcsey június 8-án azt írja: „nagyon meg vagyok elégedve”.⁴⁴

Pozsonyban Vécsey kikerült Kende hatása alól, rangjánál és hivatalánál fogva olyan társaságba jutott, amely a kormányzat szemszögéből ítélte meg a politikát. Szatmár messze volt, s ez korábban nagyobb mozgásteret engedett a főispánnak is, Pozsonyban viszont könnyebb volt rá nyomást gyakorolni. Kende már július 6. előtt levelet kapott tőle arról, hogy „nincs meglegedve a vallásügy felett való vitákkal ’s mindentől fél mindentől retteg ’s mindentől ros kimenetelt jövendöl. . .”⁴⁵ Erről Kölcsey alighanem személyes tapasztalataiból is tudott, november 14-én sietett megnyugtatni Kendét, hogy mivel a nádor megyéje — Pest — is az ellenzék mellé állt a vallásügyben, „nem retteghet többé a Szathmári Főispány”.⁴⁶ Lesújtó vélemény: nyilvánvalóvá teszi, hogy Vécsey csak hivatalát félti, nem saját meggyőződése vezeti.

1834-ben Szatmár megye mindennapi életét éli. Az országgyűlés eseményeinél nagyobb izgalmakat váltanak ki a többször említett tisztújítás további utórezgései. Vécsey tevékenységéről nem sokat tudunk, legföljebb annyit, hogy nem szakadt meg kapcsolata megyéje követeivel. Kölcsey országgyűlési küzdelme ismert, s következményei ez év őszén kezdenek jelentkezni.⁴⁷ A főispán Kendénél tudakozódik az erdélyi fiatalok Kölcseyhez intézett leveléről.⁴⁸ Vécsey hamarosan személyesen is megjelenik Nagykárolyban, s ő elnököl azon a november 10-i közgyűlésen, amelynek határozatai miatt Kölcsey lemond követi megbízatásáról. Visszatérve Pozsonyba november 27-én kemény hangú levélben utasítja Kendét — tekintélye megvédésére. Ennek egyik érdekessége, mennyivel hivatalosabb a hangvétele, mint a Kölcseyhez korábban írott levelekben; a másik a hatalom- és tekintélyféltő tisztviselő önleplezése.

Érdemes e levél teljes szövegét idézni: „Költsey haza megyen, gyanítom, hogy az 5-ik Urabarium Czikkely 2ik & ussa ellen adott újabbi utasításunkat meg akarja befolyása által változtatni. — Hogy valamit tenni akar a’ mi sem Megyénk dignitásával, sem hazánk Constitutiojával nem egyezik, arról én meg vagyok győződve. Hogy mesterkedéseit a’ Károlyi kisebb nemesség által kívánja ki vinni, azon mondásából húzom ki, mert felejobb tsudálkozott, hogy a Károlyi nemesség hogy álhatott ezen Instructiora. — Által fogja látni a T. Úr, Mely tsufos lenne Megyékre nézve, Egész meg egyezéssel hozott törvényes Végzésnek egy ember miatt történendő változtatása, mely fontos ősi Alkotmányunknak egy illy felszabadító törvény által történhető megváltoztatása, — Végre mely sajnos személyemre nézve lehetne az, ha azon végzés, mely Elölülésem alatt hozatott, és a’ mely itt már közönségesen tudatik, Egy Ember

által változtatódna meg. — Noha pedig Szathmár Vgye Rendeitül, sem azon Inconstitutionalitást, sem irántam való figyelmetlenséget nem várom — még is a T. Urat kiben főbb bizodalमत helyhez tetem, S kinek a megyében való hathatós bé folyásáról tökéletesen meg vagyok győződve S én őszinteséggel és szívességgel ezen környülállásokra figyelmetessé tenni kívántam. Meg lévén arról győződve hogy ha a T. Úr igazán akar, sem Hazánkon, sem rajtam seb ejtetni nem fog. — Midőn ezen levelem foglatját titokban tartatni kérem, magamat tapasztalt szívességébe ajánlom. . .”⁴⁹

Könnyen lehet, a rendszer e kiváló tartópillére nem is értette, miről folyik a vita. Szerencsésen végrehajtott egy felsőbb utasítást, s attól rettegett, hogy „Egy Ember” — Kölcsey — tekintélye megváltoztathatja azt, s ennek szégyene, következményei ráhárulnának. Aggodalma nem alaptalan, hiszen a vezető kormánytisztviselők lába alatt is inog a talaj: az országgyűlés sorozatos bukásokat hozott; a gyenge főispánok megyéjébe pedig a kormány ismét királyi biztosokat küldött. S hogy a kormányzat Vécseyre is így gondolt, annak jele, hogy a nádor személyesen közbeavatkozott, decemberben jelentést kért Kendétől, valóban az ellenzék képviselőjének nevezte-e magát szeptemberben Kölcsey?⁵⁰ Az alispán barát magával a vádlattal válaszoltatta meg a levelet, de a nyomás nyilvánvalóan fokozódott. Ezért nem sikerült az a megoldás, amit Kende és Kölcsey kerestek a követek lemondásának elkerülésére.⁵¹

Vécsey tudomásul vette, hogy a kormányzat Szatmárban indított pert Wesselényi ellen; maga azonban gondosan kimaradt belőle. Kölcsey életébe azonban még egyszer beavatkozott: az 1837. június 6-án és 7-én tartott szatmári tisztújításon — a Wesselényi-pörben hírhedtté vált Uray Bálint javára — megakadályozta Kölcsey jelölését az alispáni tisztségre.⁵² Érdekes módon erről az újabb csalódásról Kölcsey fennmaradt leveleiben nem esik szó: nincs rá ideje, hogy újabb sérelmével foglalkozzék, éppen elég munkát adnak birtokának gondjai, irodalmi munkássága és Wesselényi védelme. Mégsem kizárt, hogy Vécseyre is gondolt, amikor ezeket írta Wesselényinek: „... mi férfiak vagyunk, mi karakterünket küzdés által nyerők; s ennek diadalmi koszorúja az, hogy tudunk szenvedni lélekleveretés nélkül; tudunk szenvedés által lélekben emelkedni. Nem sokkal szebb-e ez, mint a moraliter elsüllyedteknek szolgai nyugalomban tespedésök?”⁵³

JEGYZETEK

¹A Vécsey család levéltárát nem sikerült megtalálnom. Ez egyrészt Vécsey Miklós személyének megismerése, másrészt a hozzá írott Kölcsey-levelek szempontjából sajnálatos.

²Csorba Sándor—Takács Péter: *Kölcsey és Szatmár megye*. Nyíregyháza, 1988. 14—15. l.

³Barta István: *Kölcsey politikai pályakezdetek*. Századok, 1959. 252—302. l.

⁴Barta i. m.

⁵Kölcsey Ferenc *Összes művei*. Sajtó alá rendezte: Szauder József. Bp., 1960. III. 8. l. (A továbbiakban: KFÖM)

⁶Az *Országgyűlési naplóban* olvasható e talá-

nyos mondat: „Mert széles e világon, most, mint mindig, igen sok van, mit csak sötétben lehet meglátni; mert csak sötétben él és mozog.” A „sötét”, „sötét-tiszta”, „sötétvilágos” kedvelt, mindmáig nem kellően tisztázott fogalmi. Fölfogása szerint a teljes érzelmi szabadság csak sötétben létezik, ahol nem kell mindent az „érzelmi homályból a gondolati tisztaságra földeríteni. . .” stb. A példák száma korlátlan.

⁷Az országgyűlés befejezésének hírére ezeket írja 1827. szeptember 6-án Kisfaludy Károlynak: „Tünnünk kell, édes barátom; a türés is az emberi virtusok sorában tündöklék”. KFÖM III. 343. l.

⁸KFÖM II. 10—11. l.

- ⁹Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1965.
- ¹⁰Barta i. m.
- ¹¹Csorba – Takács i. m. 20–22. l.
- ¹²*Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal* Bp., 1983. Vö. e sorok írójának bevezetőjével és Takács Péter Kende Zsigmond-tanulmányával. (A továbbiakban: Kölcsey – Kende.)
- ¹³Kölcsey – Kende 14. l.
- ¹⁴Csorba – Takács i. m. 19–20. l.
- ¹⁵Csorba – Takács i. m. 20–21. l.
- ¹⁶Kölcsey – Kende 39–40. l.
- ¹⁷Kölcsey – Kende 43. l.
- ¹⁸Kölcsey – Kende 45. l.
- ¹⁹Csorba – Takács i. m. 21–22. l.
- ²⁰Hajdú-Bihar megyei Levéltár XIII. 17/1/6.
- ²¹Barta i. m. és Trócsányi i. m.
- ²²Országos Levéltár MK:PrS 1831. 157.; 1832. 9. – A szöveget lásd a Függelékben.
- ²³KFÖM II. 463. l.
- ²⁴KFÖM III. 407. l.
- ²⁵Kölcsey – Kende 25. l.
- ²⁶KFÖM III. 412. l.
- ²⁷KFÖM III. 417. l.
- ²⁸KFÖM III. 428. l.
- ²⁹Kölcsey – Kende 52. l.
- ³⁰KFÖM III. 442–452. l.
- ³¹KFÖM III. 453. l. – Később Eötvös János lemondott követi megbízásáról, helyére Eötvös Mihályt választották meg.
- ³²Csorba – Takács i. m. 26–27. l.
- ³³KFÖM III. 454. l.
- ³⁴PIM V. 1993. a levél kéziratári jelzete és Kölcsey – Kende 35–164. l.
- ³⁵Kölcsey – Kende 57. l.
- ³⁶Kölcsey – Kende 57. l.
- ³⁷PIM kéziratára V. 3998/2.
- ³⁸Uo.
- ³⁹Kölcsey – Kende 64. l.
- ⁴⁰Kölcsey – Kende 67. l.
- ⁴¹Kölcsey – Kende 77. l.
- ⁴²Kölcsey – Kende 84. l.
- ⁴³Kölcsey – Kende 98. l.
- ⁴⁴Kölcsey – Kende 104. l.
- ⁴⁵Kölcsey – Kende 107. l.
- ⁴⁶Kölcsey – Kende 119. l.
- ⁴⁷Kölcsey – Kende 153. l. – A levél keltezése téves, noha Kölcsey kézírása. Életrajzi adatokkal bizonyítható, hogy 1827. december 27-én írta válaszként Kende aznapi levelére, amelyben fölszólította, hogy védje meg magát a nádor vádjával szemben. (Kölcsey – Kende 159. l.)
- ⁴⁸Kölcsey – Kende 155. l.
- ⁴⁹PIM kéziratára V. 4564/10.
- ⁵⁰Kölcsey – Kende 159. l.
- ⁵¹Kölcsey – Kende 159–161. l.
- ⁵²Csorba – Takács i. m. 186–217. l. – Takács Péter: *Akari-e Kölcsey alispán lenni és u. e.* Irodalomtörténet, 1984. 4. sz. 921–935. l.
- ⁵³KFÖM III. 830. l.

FÜGGELÉK

Kölcsey Ferenc levele báró Vécsey Miklóshoz

Méltóságos Báró, Főispányi Helytartó Ur,
Nagyságos Uram,

Az October' 17d. f. e. tartott közgyűlésről, Mlgod' parancsolatának engedelmeskedvén, következő rövid nyilatkozatot terjesztem elő.

Az Elölülő Alispány megköszöntötte az epekórság' kiütésétől fogva most először egybegyűlt Rendeket; megkérdeztvén egyszersmind, ha kívánják e a' riadás' ideje alatt véghez ment dolgok felől

az illető küldöttségi jegyzőkönyveket ez úttal megvizsgálni? Mire, minekutána a' Jegyző hivatalt' részéről a' szokásban levő visszaköszöntés röviden megtéetett vala: Báró Wesselényi Miklós felállván beszédet tartott. Beszédének tárgya három volt. Ugyan is

1., Szollott a' Főispányi Helytartórol; nyilván kijelentvén, hogy Ennek a' riadás alatt a' Megyében jelen nem létét a' Helytartói kötelességet meg nem egyezőnek tartja. Mondotta, hogy ha valaha, bizony most a' veszély' napjaiban kellett volna helyt állnia; hogy valamint a' katonaságnál a' Vezérnek a' maga helyét bűn nélkül elhagyni nem lehet: úgy a' polgári karban is bűnösnek kell mondanunk az Előljárót, ki a' kormánya alá bizott tartományt ily környülmények között elhagyja. Megvallá, miképen semmi törvényeink nincsenek, mellyek az ilyen bűnös elhagyásért méltó büntetést dikálnának; de megjegyezte egyszersmind, hogy van egy bizonyos neme a' büntetésnek, mit a' vétkes akkor sem kerülhet el, midőn a' törvények hallgatnak. E' büntetés a' közvélemény, melly a' kötelességének eleget nem tett kormányzót szégyennel és gyalázzal bélyegzi; 's ezt mondván szégyent és gyalázzatot kiáltott a' Főispányi Helytartó fejére.

2. Azután egy visszatekintéssel a' Juniusi közgyűlésre emlité, hogy azon gyűlésről két biztató reménnyel tértek a' Megyei Rendek házaikhoz. Mert egyfelől a' Lengyel Nemzet mellett kimutatott buzgóságok' következtében, azon Nemzet' közelgető megszabadulását ohajtva remélhették; más felől az October másodikiki Országgyűlést bizonyosnak tekinték vala. Itt röviden előadta, hogy a' Lengyel Nemzet többé nincs; és hogy helyreállításához, a' mostani környületekben, még csak reményiséget sem tápláhatunk. A' beszéd e' része legrövidebbre nyúlt, 's nem látszott más célja mint a' közfájdalom kijelentése.

3., Most általment az Országgyűlésre, minek tartását az epekórság miatt történt háborodások megátolták. Itt kiereszkedett az említett epekórság alatt parancsolt elzárásokra, 's az azokkal párosult környüállásokra. Panaszolta, hogy Királyi Biztosok küldettek szélylyel, hogy a' magányos ügyekben irrt levelek felbontattak, hogy Pesten a' bezárás miatt kenyér nélkül maradt szegénység, a' maga nyugtalankodásáért, a' szükség felett keménykedő katonaság által vérontással fenytített meg. Továbbá fájlalta, hogy az Országgyűlés' határnapja meg nem tartatott; előadta, hogy a' Contributio' törvényes ideje October' 2dikán elmúlt; 's kívánta, hogy az, ezen határnaptól kezdve megszűntnek lenni declaráltassék; 's ezen megszüntetés legfelsőbb helyek elébe terjesztessék.

Beszéde' végével Táblabíró Botka Lajos Úr fogott szót; 's az első tárgyat egészen elmellőzvé, a' két utóbbiról kezdde szollani. Kijelenté, miképen ő az epekórságot ragadónak tartja, 's attól igen fél; 's annál fogva az a' miatt tett mindenféle rendeléseket helyben hagyja. Ezen ok miatt az Országgyűlés' meg nem tartását is igazságosnak hiszi; a' Pesten történt szerencsétlenséget sem tulajdonítja sem a' kormánynak, sem a' katonaságnak; 's mind ezek következtésében a' legfelsőbb helyekre semmi panaszt felterjeszteni nem javall; a' Contributio' megszüntetését sem tartja jónak.

Most az Elölülő Alispány vón szót; 's a' Főispányi Helytartó távollétét menté, azon okbol, mivel az igazgatás a' Megyébe Kir. Biztost rendelt; 's ennek jelenléte és kormányzása a' Főispányi Helytartó' jelenlétevel és kormányzásával öszveütközéseket húzhatott volna maga után.

A' különböző értelmek így előre enuciálva lévén, az Országgyűlés' Octoberi határnapjának elhalasztásáról szolló Királyi Rescriptum felolvastatott, 's vitatás következett, a' mit különösen, de tailban, előadnom harmadfél hónapi időtellés után nincs hatalmamban. A' vitatás' resultatumát pedig a' Gyűlés' Jegyzőkönyve, és a' Representatio (mi eddig Méltóságod' kezei közt vagyon) világosan előadják.

És ime ebből áll October 17dikének rövid summája. 18dikban a' Representatio olvastatott fel. Hogy ekkor bizonyos szavakra és kifejezésekre nézve az Elölülő Alispány külön vált, a' Jegyzőkönyv megmutatja. E' nap történt, hogy a' tisztelt Alispány által a' Lengyel nép' számára gyűlt summácskának egy a' szegénység' táplálására szánt élestárra leendő fordittatása tétetett javallatba, 's e' javallat' következtésében 19dikén egy ezen tárgyban kirendelt Küldöttség a' maga munkálkodását (mi a' Jegyzőkönyvben bőven feljegyezve, a' Novemberi közgyűlésen pedig más Küldöttség által toldalékokkal bővítve van) be is nyújtotta, 's midőn ezt röviden érintém, mindent elmondtam, a' mi a' gyűlés' végén említeni való volt.

Engedje meg Mlgot, hogy magamat magas kegyeibe ajánlott mély tisztelettel maradjak
Mlgos Báró; Főispányi Helytartó Urnak

alázatos szolgája
Kölcsey Ferencz ViceNótárius

Csekén, Decemb, 21dikén 1831.

Csorba Sándor

Bay György levelei Kölcsey Ferenchez

Bay Györgynek Kölcseyhez frott levelei három család kapcsolatának a szálait teszik előbbé előttünk: a levélíró Bay Györgyét (1792–1849), a címzett Kölcsey Ferencét (1790–1838) és a gyakran emlegetett Szemere Pálét (1785–1861). Megtudjuk, s a mindennapok eseménysorában át is éljük, a barátság és a rokoni kapcsolatok bensőséges hangulatát csakúgy, mint a hétköznapok változó történéseit. Bay György leveleinek bemutatása azt a tipikusnak egyáltalán nem mondható helyzetet eredményezi, amelyben egyaránt fontossá válik mindhárom említett személy és családi környezete is. Ezekből következően nem kerülhetjük el, hogy ne szóljunk a levélíró környezetéről, Bereg vármegyéről és családi kapcsolatainak szerteágazó rokoni szálaról.

Bereg vármegyét a XIX. század első évtizedeiben Szabolcs, Ung, Máramaros, Szatmár és Ugocsa megye vette körül. Éghajlatát tekintve kettősség jellemezte. Az északi részen ugyanis, a Verhovina tájain ritkán érett meg a bab, de még a tengeri is, a Munkácsról délre és nyugatra eső rónaságon viszont a legszebb búza termett, igen jó mustokat préseltek a szőlősgazdák, sőt Beregszáz vidékén nem volt ritka az aszú és a mézédés dinnye sem. Az időjárás okozta ellentmondásokat még ki lehetett egyenlíteni, a vizek pusztításaiból eredt károkat azonban már nehezen tudták elvisselni a lakosok.

A Nógrád megyei Ludányban őshonos Bay család a XVI. században települt át a megyébe és környékére, s 1569-től több tagja töltött be magas megyei hivatalt. Bay István Szabolcs megyében, Madán eresztett gyökeret, s Kölcsey Klárával kötött házasságával, hat gyermeke után egy nagy család elindítójává lett, kapcsolatba kerülve a Szemere és a Bernáth család tagjaival is.

Bay Ferenc Bereg megyében kezdett új életet, Surányban telepedett le, s neki Kende Kata, fiuknak, Györgynek, Domahidy Anna volt a felesége. Szintén György nevű fiuk előbb Elek Máriával, majd Pogány Franciskával kötött házasságot. Fiaik közül József táblabíró 1803-ban, Károly főszolgabíró 1805-ben, György táblabíró 1816-ban, főszolgabíró 1825–1832 között, alispán 1832-től 1841-ig.

György, Károly, József és Zsófia a szülőfalujukban, Surányban élt. A tiszaháti járásnak ez a települése — akárcsak a környékbeliek — kevés lelket számlált, mégis a 104 ház, közel 700 lakossal, fontos helyé avatta. A Bay család házasság útján telepedett meg ebben a faluban. 1729-ben Istvánt iktatták be, Mihályt és Évát 1807-ben, újabb adomány alapján 1822-ben Károlyt és Józsefet, majd az 1870-es években az új generáció négy tagját mint a folytonosság őrzőit.

A surányi testvérek közül Józsefről és Györgyről vannak bővebb ismereteink. József 1812-ben nősült meg, Lasztócról, Zemplén megyéből hozta feleségét, Szemere Terézt. Kazinczy Ferenc levélben tudatta a hírt Szemere Pállal: Teréz a Bereg megyei

Bay úrhoz ment, „gyűrváltásuk publice tudatik”, az atyjának gratulált is.¹ Szintén Kazinczy volt az, aki néhány év elteltével közölte a barátokkal a szomorú hírt: Teréz 1817. augusztus 5-i halálát.² Szemere Teréz a honfoglaló Huba vezérig visszanyúló, híres családból származott, Ung vármegye 1802-es országgyűlési követének és Vattay Krisztinának volt a lánya nyolc testvérével együtt. Közülük Krisztinát (Szemere Pálné), Györgyöt (Boronkay Amália) és Miklóst (Máriássy Anna) tartjuk számon. Teréz így került rokonságba a valaha közös őstől eredt borsodi Szemere-ággal, amelyből Krisztina férje, Szemere Pál, péceli lakos, író és szerkesztő, származott.

Bay György 1792. március 19-én született Surányban, s ő is a ludányi nemesi előnevet használta. 1830. június 27-én azonban birtokosa lett a csomai előnévnek is,³ mivel a gyermektelen Kajdnyé férje halála után György testvérenek adományozta a csomai birtokot. Iskoláit a sárospataki kollégiumban kezdte, s ott is fejezte be a jogi tanulmányok elvégzésével. Az 1810-es évek első felében testőr volt Bécsben, ahol Kisfaludy Károllyal barátkozott. 1815 táján tért vissza Surányba, s 1816. szeptember 24-én Bereg megye táblabírája, az 1825. augusztus 16-án összehívott tisztújító közgyűlés határozata alapján főszolgabíró lett. 1832-től 1841-ig a vármegye első alispánja volt. 1841 és 1842 között Pesten élt, alországbírói, alnádori s hétszemélynöki tisztséget töltött be. 1849. június 5-én halt meg Pesten kolerás megbetegedésben. Bay György Surányban élt, de a több megyében szétszórta birtokának gondjai sok utazásra kényszerítették. Leveleiben ez is tükröződik, többek között abban, hogy néhányat Gecséről, mást Macsoláról, vagy a megyeszékhely Beregszászról írt.

Az 1821. augusztus 7-én kötött házassága révén a Gecsey családdal került kapcsolatba. A feleségül vett Gecsey Mária nemcsak a Bay család birtokainak növekedéséhez járult hozzá, hanem öt élő gyermekkel is terebélyesítette a családfa ágait (1823 – Sándor, 1823 – János, 1825 – Sándor, 1832 – Bertalan, 1835 – György, 1839 – Zsuzsánna).

Szemere Bertalan szerint Bay György kedves, szép, kellemes és jószívű ember, „szabadelmű” gondolkodó, a nézetek „súrlódását” kedvelő hivatalnok.⁴ Alispáni működése azonban a konzervatív erőket segítette. Irodalmi kapcsolataiból kettőt tud dokumentálni az utókor a Kazinczytól kapott és a Kölcseynek írott levelek alapján. Kazinczy Ferenc kilenc levelet küldött Baynak 1818 és 1823 között, míg Bay György harmincnégyet írt Kölcsey Ferencnek 1816 és 1831 között.

A Kazinczyval váltott levelezésből nem maradt ránk Bay válaszlevelei, a tanulmányok azonban így is gazdagok. Érdekességei közül kiemelkedő a Kazinczy és Bay 1818. július 16-i mikóházi találkozásáról szóló beszámoló.⁵ Bay megírta első gyermeke születése feletti örömét, Kazinczy pedig a haláláról szóló hírt is megválaszolta.⁶ Találunk Kazinczy leveleiben Bay György költői szárnypróbálgatásait serkentő, biztató, értékelő véleményeket. A széphalmi mester elismeréssel szól az első magyar Herder-fordításról, amelynél „nem lesz sok dolga a ráspolynak”.⁷ A *Lolli* című dalról azt mondja, abból „a lágyult szív szól”,⁸ dicséri *Az epedő*, *Barátomhoz* és *A Küzdő* (talán ez a négyszakasos a Herdertől való fordítás) címűeket, azzal minősíti, hogy szerzőjük „a nyelv egyszínűségéből a sokszínűségbe lépett”.⁹

Kölcsey magatartásának jobb megértését segítik elő Kazinczy különféle megjegyzései, főleg azok, amelyek a Kölcseyhez juttatás szándékával fogalmazódtak meg. Baytól kéri, közölje Kölcseyvel, hogy várták 1818. szeptember 26-ra Mikóházára.¹⁰ Adja át neki „a legszívesebb köszönettel” való köszöntését,¹¹ mondja meg, hogy Döbrenteni Gábor a Cancellária révén pesti hivatalbeli állást keres, kérje a Hébé című almanach részére néhány munkájának az elküldését.¹²

Levelezésük kezdetén Kazinczy szépen vallja: „Kölcseynek eránt az én indulatim soha sem fognak megváltozni. Nem vagyunk mindenben egy értelemmel, de ez nem is szükség; ő annyi erővel bír, amennyinek csak árnyéka sincs a mi csudált embereinkben; s mind a régi, mind az új literatúrát úgy ismeri, hogy ennek és annak követése által csudákat adhatott volna. Elkésérítették s elnémult.”¹³ Ehhez az alaphanghoz kapcsolta a későbbiekben Kölcseyt biztató tudósításait. Azt a hírt például, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői Berzsenyinek visszaküldték az *Antirecensió*-ját; azt a föltételezést, hogy Verseghy Ferenc őt is az elnémulás felé akarja taszítani.¹⁴ Szólt arról, hogy megjelent az Igaz-féle Zsebkönyvben *A Város Leány* szövege¹⁵ (sőt muzsikára is tette B. Podmaniczky Lajos), a *Szép Lenka* az Aurorában, de „néhány olvasónak szemében sem tűnt, sőt az Eszesek (ami gyalázatjára van az észnek) kárhóztatták is: én pedig éppen ezért hiszem el magamat, hogy ilyenekben nem ülök a hitetlenek székébe.”¹⁶ Azt is írja, bármi okból hallgat Kölcsey, nagy kár.¹⁷ Írni fog neki és meglátogatja, mert „ki pótolhatja ki az ő hézagjaikat?” (Ti. Kölcseyét és Szemere Pálét.) „Nem akarják érteni, hogy olvasóinkat sok örömtől, literatúránkat az emelkedéstől fosztják meg.”¹⁸

Szólhatnánk, sőt kellene szólnunk Kölcsey fiatalkori életrésztjébe eső csekei éveinek romantikusan ellentmondásos voltáról, s illenék megmutatnunk Bay György szerepét életében. Terjedelmi okokból, de gyakorlati megfontolásból is várunk kell még ezzel. A Kállay Ferencsel való levelezés megismerése, valamint birtokügyeinek bemutatása után biztosabban foghat majd a tollunk pályakezdésének megrajzolásához.¹⁹

LEVELEK

1.

1816. aug. 11.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 6. 463–64.

Eredeti

Surány, 11d. aug. 1816.

Kedves Barátom Uram!

Magam nem mehetek, amint szívem óhajtana, — csak barátságos soraim repülnek kedves Barátom Uramnak baráti érzékeny szeretettel szegült s eránta a legelső meglátás első pillanatjától fogva viseltető tiszteletemet bizonyítani. — Adnák az egek! hogy minél előbb ölelő karjaim közt tehetném bizonyossá kedves Barátom Uramat atyafiságos szeretetemről, s adnák ezzel egyszersmind, hogy boldog lehetnék!!

Csak az idő megnyerésén iparkodom, — mihelyt egy kis üres pillantatot gyanítok, azonnal legelső kötelességül áll előttem a csekei látogatás.

Küldöm addig is a megígért U. N. Tóth László ellen felbosszantott N. Falusi Bathyll munkáját. — Ezt megtarthatja kedves Barátom Uram magának, — nékem kétszeresen vala meg.²⁰

Szerencsésítsen kedves Barátom Uram hacsak egy pár betűinek óhajtott olvasásával is.

Amilyen buzgósággal atyafiságos barátságára esküszik, szintazon óhajtással eped viszont szeretetéről mennél hamarabb bizonyosodni kedves Barátom Uramnak alázatos atyafi szolgálja s barátja

Bay György

2.

1816. szept. 2.

Bay György levele Gecséből Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 6. 479–82.

Eredeti

Getse, Sept. 2d. 1816.

Szeretett Ferim!

Tiszánk jobb partján tőled elszakadva, a nap lehunyásával Getsébe érkezém.²¹ Legelső kérdése nyakamba omló Nénémnek vala: mért jövök magam egyedül és nem, mint óhajtásomat teljesedni remélém, Ferim társaságába?²² – Vele együtt magamat kecsgetető baráti ígéreted hamar következő parolás betöltésével kecsgetetém. – Köpenyegemet a bornyúpásztor hív kezeiből megkapám. – Oly hamar pedig ide érkezésem után, hogy a feledés ideje és helye alig juthata eszembe, s íme itt terem a boldog emlékezetű fejér köpenyeg.

Ily veszedelmes víz-ellenzőnek ily későn a lovakat, sőt amit még előbb kell vala tennem, a serdültebb *Leib-huszárt*,²³ visszaeresztenem nem lehetett. – Hajnalba anélkül is helybe fog teremni. – A'Dieu!, édes Ferim! Csókollak ezerszer, a többi atyafiakkal együtt. – Boldogkodj!

Gyurid²⁴

3.

1816. szept. 23.

Bay György levele Gecséből Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 6. 517–18.

Eredeti

Getse, Sept. 23d. 1816.

Édes Ferim!

Oly céllal jövök tegnap estve ide, hogy innen ma reggel vagy délután ígéretem szerint barátságos ölelésedre sietvén, holnap együtt, egy szívvel s lélekkel karavánozzunk a Gyarmati Templom-szentelésre.²⁵ – Végrehajtásbeli igyekezetemmel összeütközni láttam azon esetet, mely szerint Fáy administratorunk a holnapi délelőttre megyénkbe gyűlést hirdettetvén, azont személyes előlülése alatt kívánja tartani,²⁶ – engem ugyan különben nem érdekel semmi szempontból az egész körülállás, sőt a néked tett barátságos megígért látogatással egybehasonlítva, egészen felejtésbe jut, – de megengedsz nékem, édes Ferim! s nem fogsz vádolni, ha e mostani, gyengeségnek nevezhető törekedésemet néked nyílt szívvel megvallom. – A sógorom, Kajdy²⁷ csak azon van, hogy magamat kénytelen-kelletlen, táblabíróvá téssem, s azt sürgeti nyughatatlanul, hogy magamat még ez alkalommal Fáy által kineveztetni kérjem. – Néha a

mások szenvedelmének is tartozunk elégtétellel. — Legyen! én nem tehetek róla, hogy a céhbe vesznek; ők lássák: mit fognak nyerni általam. — Ma tehát a sógorommal együtt szándékozom innen bémenni Bereghszázba oly szándékkal, hogy holnap délig átesvén rokonim kedvteljesítésén, délután kiindulok, és estvére Gyarmatra igyekszem. — E szándékom könnyebben lehető végrehajtásául, kérlek téged is, édes Ferim! méltóztass egy jó négylovas szekérről Csekébe rendelést tenni, amely engemet a holnap délutáni bizonyos odaérkezésemmel Gyarmatra vigyen.²⁸ Ti, amint vélem, már holnap reggel indultok, — nem foglak tehát már benneteket Csekébe kaphatni. — Második barátságos kéréssem pedig az, hogy ha elmentek Gyarmatra, szállást fogadván, olyat igyekezzetek fogadni, amelyen én is veletek lehessenek, — s ha fogadtatok, valami móddal bizonyosítsatok felőle. — Csókollak ezerszer, édes Ferim! boldogkodj!

Csókolom az Atyafiakat.
Gyurid

4.

1816. dec. 7.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 6. 713–15.

Eredeti

Surány, Decemb. 7d. 1816.

Szeretett Ferim! A legközelebb elmúlt kedden tele el két hete, amióta a hegyaljai szüretéről hazaérkeztem. — Anélkül, hogy legkisebb szándékom lett volna oly sok ideig odamulatnom, szinte öt hetekbe került odamaradásom. Bernáth Zsiga a szüret előtti napokban hozzánk jöve, s barátságosan hívott magával szürléinek látogatásokra, — engedék szíves kérésének, s oly feltétellel indulánk ki Tarnóc felé, hogy onnan legfeljebb harmadnapi mulatásom után én Surányba vissza, ő pedig Újhelybe, Tolcsvára, s onnan tovább fogunk indulni.²⁹ — Tarnóczi mulatásunk alatt kettőztetve ösztönözött barátságos kérésével, s mintegy fél erőltetéssel reá is vett, hogy visszajövetelemről tegyek le, s véle együtt tovább utazzam. — Így leve semmivé az előbbi szándék, s így kelle engednem egy nem reménylett következőnek. — Utazásom azon tekintetből, hogy számos régolta nem látott atyámfiaival s esmerőseimmel öszvejöhettem, kedvemre ese; ámbár érzem más oldalról azt, hogy kedves testvéreimtől, akikkel a beregi szüretet együtt akarám átvidadni; s tőled, akit ez idő alatt barátságosan ölelhetni édes óhajtással reménylék, elszakaszt távollételem.

Régolta nem hallék rólad, édes Ferim! Mindenektől tudakozódom; senki se felelhet kedvezőleg a barátság kérdezősködéseire. — Mi szakaszt el annyira bennünket egymástól, édes Barátom!? — távollétünket semmi nagy köz nem fenyegeti. — A Titziának zavaros árka sem szab ellenséges határt,³⁰ — téli elementumunk sem hágtá még meg a Reaumur csövének magasb pontjait.³¹ — Mi lehet hát egyéb, édes Ferim! mint az én nem teljesített ígéretem. — Utolszori nálad létemkor azt fogadám, hogy szüret után barátságos üléstekre ismét sietni fogok. — Tudod, édes Ferim! hogy ha az ember arról kénytelen gondolkozni: hogy mehessék? — annak is határt kénytelen szabni, hogy mikor mehessék? — Ha Centralis Cassáknak parancsolhatnék;³² mint Bécsben H. Rozumovszki a Práter kedvéért³³; én Ferim gyakori látásáért híddal raknám át a Csernahora levét, s a doweri úton truccolna Beregnek süllyesztő pos-

ványa³⁴. — Mit tehetünk róla, hogy néha Flaccusszal arra kell fakadnunk, hogy: Guaerenda pecum. [Olvashatatlan rövidítés.]³⁵

Hederből még keveset fordíték. — Dömötörtől, a Carnót fordítójától, azt hallám, par accident! hogy Verseghi által már Herder nyelvünkön kijöve. — Tréfából mondtam neki, hogy felmenetele alkalmatosságával nékem Pestről írja meg, van-e igazán? hogy magamnak is meghozathassam. — Ő engem Pestről nem, hanem Bétsből tudósítja, s azt írja: hogy Verseghinek ugyan jött ki valamely ehhez hasonló eredeti munkácskája, de ez nem a fordítás, s kevésből is áll.³⁶ — Míg ezen bizonyos tudósítást kaphattam, addig hallgattam a fordítással, Herderrel tudniillik, hanem mulatságból Helveti-usnak: *Der wahre Sinn des Natursystem's* című darabkáját fordítam le.³⁷ Ha hozzád, óhajtásom szerint az útnak javultával átmehetek, magammal fogom vinni. — Még egynéhány levelem hibázik; — ha készen leszek véle, újra fogom Herdert folytatni, ami ebből kész lesz is addig, véled közlenem s barátságos vizsgálatod alá adnom változhatatlan feltételem.

Testvéreim s Therézünk köszöntenek, — óhajtának téged látni, — ha teheted, jöjj, édes Ferim! ha pedig jönnöd nem lehet, várd baráti karjaid közé a téged ezerszer csókoló

Gyuridat

A Költsey, Kende atyfiakat tisztelem, csókolom.

5.

1817. máj. 29.

Bay György levele Geceéből Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 7. 137–39.

Eredeti

Getse, Máj. 29d. 1817.

Kedves Ferim! Tőled csak annyira vagyok, hogy Sz[ent]legyháztok sugár tornyát csaknem tőből láthatom ki,³⁸ mégis kétségeskedem láthatásod felől. A *Pas de Badaló*,³⁹ amint el vagyok ijesztve, csak nagy veszedelemmel járható, Te közelebb lévén hozzá, révészeit esmérvén, bizonyosabb tudósítást vehetsz, s írhat sz néken felőle. — Imhol addig is közlöm veled a szándéknak kedvező megígért tudósítást: Józsink erősen meghatározá, hogy a lasztóczi keresztelőre vasárnap, úm. június elsőjén induljon ki,⁴⁰ barátságos s atyafiságos kötelességének tartá eszerint Néked általam ígérete szerint hírül adni, hogy az együtt utazásra előre készülhess, — az én barátságos hozzájárulásem az, hogy Csekétől búcsút vévén, holnap estvére jöjj ide Getsébe, édes Ferim! barátod karjai közé s azokhoz, kik tégedet szíves örömmel fognak látni; s hogy innen osztán szombaton reggel Surányba együtt mehessünk. — Sajnálom, hogy megígért látogatásomat nem teljesíthetém, mint szintén azt is, hogy a Sz[amos] Újlaki útunk elmarada. — Én legalább magamat nem vádolhatom, s tudom, te is bennem és Samu Barátunk bennünk nem kételkedend.⁴¹

Óhajtok tőled egy-két sor választ. Testvéredet, rokonidat ölelem. Csókollak ezerszer. — Az Úrnak áldása szálljon reád!!

Gy.

1817. júl. 1.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 7. 205–08.

Eredeti

Surány, Júl. 1 – sőjén 1817.

Vedd szíves csókjaimat, édes Ferim, barátságos soraidért, s fogadd el Téged idvezlő válaszáat barátodnak, ki erántad örökös szeretetet esküszik!

„De ez utolsó többeknek adand örömet” mely büszke felhevülésre nem ad okot nékem e kitétel? – Mennyei áldást szórva érzem a Geniustt körüllem szállongani, miolta Tőled e biztató szavakat vevém. Adja a Herder szelleme, hogy kívánt jutalmul jó tetszésedet nyerhessem meg. Az én legszebb bérem e fog valaha lehetni⁴².

Heverni, mégpedig szokás szerint heverni? – Pestre menni s talán – ott is heverni? Micsoda feltétel ez nálad, édes Ferim! ne kényszeríts kimondanom azt, amibe minden, ki téged ismér, velem egyetért, hogy ezen feltételed az alacsonyabb lelkek előtt ugyan észre is alig vehető, de a jobb érzésűek előtt bizonyosan átkot fog kiáltani fejedre. Ha az Otium cum honore-ra nagy jussal tarthatsz is számot⁴³, elpalástolhatatlan vétek maradna mindazáltal az, ha oly korán megszűnnél lenni a világnak az, ami eddig voltál⁴⁴.

Pali is amint hallom, most már régolta csak hallgat, – róla ne végy példát, ő ha hallgat is, van ki mellette zörögjön, ámbár ő is elfogadhatná Vitkovits barátja tanácsát. (II. k. 38 d. epigr.)⁴⁵ – Széphalom bájos szelleme lengjen körül mindkettőtöket.⁴⁶

Ádámhoz írott leveledre ímhol a válasz. Ő engem a múlt heteken Mihállyal együtt meg akara látogatni, de én akkor Máramarosba mulatván, nem lehetett szerencsém őket itt, Surányban elfogadnom.⁴⁷ Megígérték mindazáltal testvéremnek, hogy kevés idő múlva újabb ízbe téendik atyafiságos látogatásaikat.

Palit nőjével együtt csókolom.⁴⁸ Pestre érkezéssel vidd meg Trattner barátunknak barátságos csókjaimat.⁴⁹ Ne felejtsd el hű barátodat, ki téged forróan ölel. Isten hozzád!

Gy.⁵⁰

1820. jan. 2.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 75–78.

Eredeti

Surány, Januar 2-án 1820.

Édes Ferim! Nem nagy köz választ bennünket egymástól, mégis oly messze vagyunk egymásnak. Mindkettőnknek lehetnek vádló okaink, nálam mindazáltal mégis több a mentség, mivel hivatalos foglalatosságaim is szorosabb korlátok közé szorítanak. Mint folynak napjaid, édes Barátom? Senkitől sem tudhatom, csak annyit tudok s hallok töredelmes szívvel, hogy szikrázó Uranus⁵¹ Literaturánk egéről a Horizon[t] alá akarsz bémerülni. Fájjalja ezt minden, ki téged esmer s veled együtt a haza Literaturáját szereti. – Kazinczy sem tud rólad semmit. Mi az oka, hogy ily vesztegelve

s magadba vonva élsz? — Közelebbi levelében a legszívesebb indulattal emlékezik rólad Széphalom Ura, s forró szeretettel köszönt általam, rólad való emlékezetét ezen szavával rekeszti bé:⁵² A literatura szeretete oly szenvedelem, mely az embert akarátja ellen is földhöz veri, mint Sz[ent] Pált a mennyei világosság; bár ezt a kedves barátunkat is éppen ez érné. Rendes dolog, hogy köztünk ő és Szemere elnémultak, holott e haza nem ismér senkit, akitől többet várhatna.

Most hallom a csekei Dallostól, hogy többé nem Költsébe, hanem Csekében laksz.⁵³ Ha környülményeim engedik, s az idő ellent nem áll, e télen ölelni foglak, oly hosszas nemlátás után; addig is vedd ezen falusi rusticáló műzsám gyenge szüleményét.⁵⁴

Az elmátkásodott Lollihoz

Bíztató remények szárnyain
Mosolygott felém a bóldog jövődő,
S néhány édesen lefolyt esztendő
Túl emelt éltem ostromain.
Az elmúlt kor álmodozásit
Keblem bételyesedni remélte,
S érezvén, hogy csak abban áll élte
Nevette a Sors csapkodását.
Ha a kelő napnak sugárja
Nem mindég ragyogott is fényt felém,
Nyugottól új lélek szálla belém,
Új erő, s új örömek árja.
Midőn Tavasz hímes virányain
A szelíd nefelejcsét megsejtém,
Reá örömkönnyeimet ejtém
S feléd repítém Zephyr szárnyain.
Az elmúltak komor éjjeleit
A jelenlétnek remény-fáklyája
Deríté s a jövődő homálya
Elszórá kétes fellegeit. —
Hasztalan! a szép álom eltűnt
Mint több csalárd álmaink elmúlnak
Midőn ró'sánk díszei lehúlnak
S édes csalódásunk megszűnt.
Mi szükség volt ily álom-szerre?
Ha gyenge kéz nyújtotta a pohárt;
Amely szív ilyen csalódást nem várt,
Nagy ütés ez annak egyszerre.
.....
.....
Nem nyílnak panaszra ajkaim
Csak Lollim magát bóldognak vallja,
S csak szívem küzdését könnyezve hallja,
Úgy talán enyhülnek kinaim.⁵⁵

8.

1822. márc. 19.

Bay György levele Macsoláról Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 233.

Eredeti

Matsola, Mart. 19-én 1822.

Édes Ferim! Mielta barátságos ígéretedet vettem, azolta mindég óhajtva várlak szegény házamhoz; s nem tudom, mire kell fakadnom, ha ennyi ígéret után ily meglehetős útban s ily közel szomszédból az én jó Ferim még tovább is halasztgatja a kívánt teljeseését.

Surányból egy leveled jöve kezemhez anélkül, hogy tudnám, mint jutott oda, s azt ezennel küldöm, gondolom Sz. P.-tól jön,⁵⁶ amint címjéből s pecsétjéből gyaníthatom.

Törvénykező elvonattatásaid talán már tágultak,⁵⁷ s megengedik, hogy barátod magánál ölelhessen. Ha lehet tehát, jöjjetek által e hétnek valamelyik napján, s ha barátságos ajánlásom még emlékezetetekbe van s tetszéstekre, akkor a Badalai Rév felől is végezhetünk.⁵⁸

Míg ölelhetne is, elvárja egy-két soraidat hív barátod

B. Gy.

9.

1823. júl. 19.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 315 – 16.

Eredeti

Surány, Júl. 19-én 1823.

Te csak biztatgatsz, édes Ferim! de mégsem látogatod meg barátodat, nem örvendezteted csak egy-két soraiddal is, pedig vajmi kedves volna nekem, ha csak némán is veled mulatnom, házi s mezei foglalatosságaim csoportjai között. Íme jobb vagyok én, lásd s pirulj; mert levelkém hozzád szól, s tudtadra adja, hogy írója téged jobban szeret, mint te őt. Nézd, édes Ferim! még poétai munkát is küld néked a te Gyurid újság-darabodon kívül;⁵⁹ kaszásainak zsbongásai között, mire is reá nem ér az ember a boglya hűsiben.⁶⁰

A Halász
(Góthe után)

Zúgott a víz, omolt a hab,
Partján ül egy halász,
Hálót vet, és nyugton remél
Keblébe nem zajog.
S amint ül, és amint vigyáz
Felduzzad a folyam,

S a part alól zuhanva kél
 Elő egy szép-alak:
 „Óh Jámbor mért kecsegteted
 Az én Szülöttimet
 Csal fénybe mért rejtész halált”?
 Így zengedez felé;
 Tudnád csak ah! mely bódogan
 Élünk mi ott alant,
 Felejtve földi honnyodat
 Szálnál közinkbe le.
 Mi szép özönben süllyedez
 Chitóna tengeren?
 Arczáit a rezgő habon
 Mi szépen tűkrözi?
 Az Ég fenekre szált színe,
 S tulajdon arczodé,
 Szívedbe nem sűgallja é
 Hol lehetsz enyhülést?”
 Zúgott a víz, omolt a hab
 S csapkodja lábait,
 Keblét feszíti rémlete
 Mint mátka csókjai,
 A Szép-alak báj zengzete
 Sorsát határozá,
 S fél kénytelen, fél vággya közt
 Merült a víz alá.

Édes gondok
 (Göthe)

Szűnjetek el keblem tikkasztó gondjai! ah de
 Csak vég-húnytával nyugszik az emberi szív,
 Hagyjátok legalább, hogy az édeskés szerelem-gond
 Értetek is bennem öntse ki mérge dühét.

Isten hozzád! jöjj ha lehet, vagy ha nem lehet, írj legalább, csókol ezerszer hív

Gy.

10.

1823. aug. 13.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 327., 317–18.

Eredeti

Surány, Aug. 13-án 1823.

A Debreceni Vásár elmúlta közelget; meghoz talán tégedet is ez az idő barátodhoz,
 ki téged forró ölelésre vár. Miolta utolszor nálad valék, azolta Máramarosba jártam,
 s ezen idő alatt négy darabra szaporodtak újságaid, melyeket ide zárva küldök a

Kultsár Uram hathatós magyarázatjaival, melyekben a Status obligatioit ad non-seam festegeti és ajánlgatja.⁶¹ – Ide zárom még a halászt is, ámbár elég iszaposan, de legalább imígy-amúgy billegve. Isten hozzád, édes Ferim! Szeresd s látogasd meg minél előbb

Gyuridat

A Halász

A víz zugott, a víz dagadt
Halász a parton ül,
Reménye közt lest hányogat
Kéblébe nem hevül.
S amint ül, és amint reméll
Szétt loccsan a folyam,
S a part alóll, egy szép tündér
Elébe felzuhan.
És szóll felé, és zeng felé:
„Mi szállja szívedet
Mért vonczolod csal fényre ki
Az én szülöttimet?
Tudnád csak ah! mi bóldogan
Élünk mi ott alatt,
Szálnál habok közé vigan
Felejtve honnyodat;
A Nap, a Hóld, nem fürdik e
Tenger hullámain
Midőn szelíd szövétneke
Hintázik árjain,
Az Ég fenekre süllyedett
Kékben úszó szine,
Nem kényszerít e tégedet
Leszálni öblibe?”
A víz zugott, a víz dagadt
S lábát csapkodja már,
Szívébe száll hév indulat,
Mint kit szerelme vár,
Szóllott a Szűz, zengett a Szűz
S sorsát határozá,
S fél-kénytelen, fél-vágyja közt
Merült a víz alá.

1823. okt. 5.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez
Szemere Tár 8. 337–38.

Eredeti

Surány, Octob. 5-én 1823.

Édes Ferim!

A tegnapi napnak nagyobb része néked vala áldozva tőlem, barátodtól, ki neved napján a leghívebb baráti óhajtásokkal buzgó kebelrel innepelt, s forróan kívánta, hogy az égnek minden áldásai szálljanak reád. Én a múlt éjjel jövék haza egy megyebéli utazásomból, örökös főispánunk, megyénk nagyobb részének birtokosa egy nevezetes csatornát ásatott, mely ezen környék felső vizeit hajókázhatóvá tévén, szabad utat nyit le egészen a Fekete tengerre;⁶² ennek első megeresztése tegnap innepeltetett nem kevés pompával, s oda valánk meghíva lelkes alispánunk, Perényi Zsigmond előljárósága alatt.⁶³ Büszke lehetsz benne, édes Ferim, mennyire elragadta ezen embert Dobozid, háromszor kelle declamálnom előtte, újra meg újra olvasta azt, s a legszebb érzés könnyei csillogtak szemeiben, s ez a darab tégedet ő előtte csak magába is halhatatlanított; óhajtva óhajtja esmeretségedet, s meg kelle ígérnem, hogy egyszer hozzá kérleljelek; Vanitas-vanitatumban a szép tömötséget ő is észrevette, s ezt többen is kedvelték, de amant a lelkesebbek mélyen érezték; Perényi azt mondá, hogy ebbe nem csak a fülei érzik a szépet, hanem szemei is, mintegy valamely remek képnek gyönyörű rajzolatain tétováznak s merengenek.⁶⁴

Beregszázi Pál tudósunknak egy levelét az estve hozzám hozák, s küldi benne az IK-et, de amint írja, csak rostálatlan;⁶⁵ én pedig a levelet az Abhandlunggal együtt ímé néked küldöm; tanulj belőle, amit tanulhatsz, vagy tanítsd belőle Paliékat, amint lehet.⁶⁶

Ha Szöllősön megjelenysz 8-kba, ölelni foglak⁶⁷, ha pedig nem, tehát nemsokára barátod fog meglátogatni, és azon kérni, hogy kedves látogatásod te se vond meg tőle. Feleségem tisztel, kisfiam áldó kezeidet csókolja, én pedig forró szeretettel ölelvén vagyok holtig, édes Ferim, igaz, hív barátod

B. Gy.

Egy újság is megyen, ismét 2 darab érkeze ezen pillanatban.

1823. dec. 20.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez
Szemere Tár 8. 351–54.

Eredeti

Surány, Decemb. 20-án 1823.

Kedves jó Ferim!

A szív nemes érzéseiből folyt leveled, melyet szomorú állapotomban hozzám, barátodhoz küldél, enyhítő balzsamul szolgált nekem; a fájdalomnak legcsapongóbb özöne között is egész mértékében érzettem azt a boldogságot, mely édes, mely vi-

gasztaló szerencse legyen oly baráti szívet nyerni magunknak, hol kedvetlen eseteink hajóját enyhes révpartra juttathatjuk. Az ég jutalmazzon ritka jószágodért és baráti résztvevő szívedért, Kedvesem, s mentsen meg mindazon fájdalomtól, melyek az én szívemet vértették s most is vérzik!!

Enyhítette a Gondviselés fájdalmainkat, midőn e hónap 1-ő napján kedves feleségem ismét egy egészséges fiú gyermekkel ajándékoza meg; bár ennek megmaradása pótolhatná ki szegény Sándorkám elvesztését.⁶⁸ Feleségem már fenn járógál, s óhajt velem együtt tégedet közöttünk látni, édes Ferim; ugyanazért vele együtt szívszakadva kérlek, jöjj hozzánk a Karácsonyi Innepekre magunkat vigasztalni, erősíteni, kis fiacskámat pedig megáldani azon ártatlanka helyett, ki tőlünk elszakasztatott. Ne vesd meg buzgó kérését forrón ölelő

Gyuridnak

Több rendbeli újságaidat most küldöm; melyek részszerént későbbben jöttek, részszerént pedig baleseteim miatt soká heverték nálam.⁶⁹

13.

1824. jan. 9.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 361.

Eredeti

Surány, Jan. 9-én 1824.

Édes szeretett de nem szerető Ferim!

Nulla calamitas sola; ezt mondja a Latán⁷⁰; s rajtam ez legközelebb bétölt, midőn atyai örömeim borongásai között a barátság klímáját is, melynek ölében oly édesen, oly nyugodtan szendérgém, húlni látom. — Esdeklő leveleim sem birhatának reá, édes Ferim, hogy meglátogass, s hogy szomorgó barátodat súlyában könnyítsd; nincs-e hát okom kétféle veszteségemen keseregnem? — vagy inkább nem volna-é igazságos okom akkor, ha nem esmernélek; ha kedves Ferim szelíd érzéseiről tökéletesen meggyőztetve nem lennék. Úgy hiszem, édes Barátom, hogy barátod aggodása nem mindenkor sikeretlenül fog hangzani füleidbe, s kedves ígéreted teljeseése rövid időn megadándja szívem malasztját.

Míg ez örömeinket engednéd is, vedd ímé ezen baráti sorokat s benne forró csókjaimat.

Ma érkezőn haza Munkátsról, hová némely foglalatosságaim vontanak, itt találám az IK-re készült Recenziót, melyet Comitívájával együtt ide zárva ezennel küldök pro uberiori pertractatione⁷¹. Ezt követik 6 darab újságaid és egy péceli levél; ezeket pedig te kövesd, édes Ferim, erga recompensam⁷², s siess ölébe

Gyuridnak

14.

1824. jan. 26.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 363.

Eredeti

Surány, Január 26-án 1824.

Kedves leveled, édes Ferim! ha egészen ki nem elégíté is esdeklő szívemet, legalább megnyugtató egy darab időre. Várván vártuk mindnyájan szerencsés érkezésedet, s most már a fájdalom is mindnyájunké. — Lebegj minél előbb ölelő karjaink közé, édes Ferim; mondj le pörös elvonattasodról, mely úgysem a te szelíd lelkedhez való, s szállj ki minél előbb az innenső révpartra, barátod keblére.⁷³ — Küldöm kívánságodhoz képest a K... levelét, s küldöm egy ábrándozó Bavarus mívét olvasás végett⁷⁴; óhajtom, hogy félig se olvashasd el Csekébe, hanem Surányba jöjj azt bevégezni. Feleségem tiszteletét küldi hozzád, s együtt érezve, együtt óhajtja velem jöveteledet; addig is, míg e szerencséhez juttatnál, forrón csókol hív barátod

B. Gy.

15.

1824. okt. 21.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 385–88.

Eredeti

Surány, Octob. 21-én 1824.

A Tudományos Gyűjtemény IX-ik darabját kapám olvasni, édes Ferim! s gondold el, mit találék benne? Ímé leírom néked, minekutána Anonymus Uramat, mint Magyar Recensentst magyarosan össze meg összebadtáztam volna; Aspásia szerkesztőjének mendikánsi tűzzel lett megtámadása után így szól:⁷⁵ „Lássuk tehát a belső valóját is. — Legelső itten Dobozí, egy Kisfaluditól kölcsönzött tárgy, és nem foghatom meg, miért kapott bele ebbe a szerző, holott ez már egyszer az olvasóközönség előtt megjelent, és annak helybehagyását is megnyerte? avagy talán azért, hogy jobban kidolgozza? — No! látszik, midőn így ír mindjárt az elején:

S messzűnven mint köszáló hó
Fejérik a bús lobogó,
Kelő por fellegében
A ferde nép körében.

Vajon micsoda s hová való nép lehetett ez a ferde nép? — Hát a nőből micsoda rendszabás szerént lesz »nejével« ezen versekben:

De hátra néz, s előre fut
A hű magyar Nejevel. sat.

Az igaz, szokás a magyaroknál az ő-t ezen birtokos névmásával »az övé« é-vé változtatni; de ez éppen nem közönségesen minden ő-be végződő szókra kiterjedő regula, mert e szerint ebből »tő« lenne »tejével«; — amit alább ezen sorba:

»Vad nője, vad laktába« (sic) megesmér a szerző; — s ismét miért »folyt vére hány-szor a csatán« — s miért nem: *hány-szor folyt vére a csatán*, holott a kérdőszócskák mindég elől szoktak lenni a mondásban. — Egyéberánt ezen egy-két észrevételeken kívül a darab helyesen van kidolgozva, és dicsérni lehet a szerzőt, hogy valami hijá-
való tárgy helyett egy magyar hőst vett fel, s ha nemzeti tüzetől ragadtatván el vágott sarlójával a más gabonájába, igen megbocsátható hiba”.

Így mennydörög feléd a hatalmas Recensens, édes Ferim! te pedig kandallód tüzé-
nél még hatalmasabban leneveted mély stúdiumú dolgozását. Ennyit néked, édesem! Ádám öcsénknek pedig annyit, hogy a pej kancájának két vevője ajánlotta magát előttem,⁷⁶ egyike 120 f. készpénzt, másika pedig 8 hordó idei bort ígér érte; adja tudtomra tehát, melyike tetszik, ha kedve lesz így eladni, tehát a közelébbi Beregszászi Vásár napjain jó lesz béhozni Beregszászba, s ha szándékát előre tudni fogom, az lesz a vevője cum sufficientibus.⁷⁷ — Néked, édes Ferim, választatot személyesen várom el, midőn barátságos ígéretedet még barátságosabban bételjesíted, s szüretünkön meglá-
togatsz, hová e f. hónap 25-én megyünk fel. — Addig is mindnyájatokat csókolván, vagyok certe Deus⁷⁸, igaz barátod

B. Gy.⁷⁹

16.

1824. dec. 15.

Bay György levele Beregszászból Kölcsey Ferenchez
Szemere Tár 8. 395—96.
Eredeti

Beregszász, Dec. 15-én 1824

Édes Ferikém! Tegnap jöven ide, azonnal kezembe adatott ezen hozzád szóló levél, melyet ide zárok; ami[n]t külseje mutatja, Palinktól jó; beljebb mit foglalhat? — meg fogom tudni, ha a közelítendő szánút hozzád csúsztatand.⁸⁰ — Hunyászkodó szeméremmel vallom meg előtted, édes jó Ferim, hogy a múlt napokon Istvándiba s Majtison jártam anélkül, hogy téged öleltelek volna;⁸¹ múlhatatlan sietségemet s akkori foglalatosságaim össze csoportozását okozd; de szívemet, lelkemet, melyek tieid, gyanúba ne vedd. — Most is hivatalos elmerülések közül írom ezen néhány baráti sorokat, melyek újra kötelességünké tevődtek a Resignatióra érkezett válasz által.⁸² — Szóval erről bővebben.

Lónyai János barátunkról azolta, hogy levelét Surányba vevénk, semmit sem tudok, valamint a tudvalévő tracta eránt lehető szándékairól sem, ámbár itt lévő ügyésze és hatalmazottja is meg vala ezeránt általam szólítva.⁸³ — Isten hozzád s szeress

B. Gy.

1825. febr. 13.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 401–04.

Eredeti

Surány, 13-ik Febr. 1825.

Édes Ferim! Ezen paquet íróvány már két hete, hogy nálam hever, — Ungh vmegyei főfiskális Pálózi Horváth Simon küldötte hozzám expressus ember által, azt írván felőle, hogy azt Palinktól Pesten vette légyen által kézhez szolgáltatás végett. — Te-temes lévén a csomó, s gondolván, hogy több mint missilis levél, meg nem állhattam, hogy fel ne bontsam, annyival is inkább, hogy arra barátságos engedelmedet reméltem; meg is vala jutalmaztatva vakmerőségem, mert közé szúrt munkád engemet, mint a Sz. Dávid szarvasát szép kies folyóvízre legeltetett; — bocsásd meg tehát barátod vétségét, ki hozzád örök bizodalommal van.⁸⁴ — Mentem volna eddig is öleléstekre, édes Ferim, de az utak kegyetlenségei mindig vissza rettentettek; jöjj te, édesem, ha jöhetsz ölelve váró híveid közé. — Én holnap Munkátsra szándékozom némely dolgaim miatt, onnan szerdán jövök vissza, s várni, óhajtani fogom hozzám érkezésedet. — Ne tartóztasson el béállott kedves hónapod, a fergeteges Februarius, nálam kész a penna, tenta, papíros, s termékenységed özönnel gyümölcsözhet, s abban leszek nyertes, ha azon hevenyében kóstolhatom. — Politikai szövevényeinket akkor legjobban kifejthetem előtted. Feleségem tisztel, kisfiam kezeidet csókolja, én pedig forró szeretettel öllelek maradván holtig hív barátod

B. Gy.⁸⁵

1825. máj. 18.

Bay György levele Gecséből Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 409.

Eredeti

Getse, Máj. 18-án 1825.

Édes Ferim!

Én megjártam Pesthet, anélkül, hogy Te Palinak ígéreted szerint valamit küldöttél volna;⁸⁶ ezen ígéret úgy múlt el, mint az, melyet nékem már több ízben tettél, ugyanannyiszor mégis teljesítetlenül maradt, mert csakugyan megesküvél Surány ellen. *Pesten öt napot, Palinkkal pedig ugyanott három napot tölték, levelet vittem Jósineótól Kriskának,*⁸⁷ *s Pali azt gondolta, hogy tőled viszem neki, s megcsalattatása nagyon érzékenyül hatotta meg.* — *Leveléből, melynek feltörésére maga szabadított fel, megláthatod panaszait, s érzed, tudom, mely enyhítők, mely bánatszüntetők lettek volna soraid a szegény károsnak.* Szóval többet róla s veled. — Én most útban vagyok Veresmartra Szigeth mellé régen megígért látogatásokra Boronkayéknak;⁸⁸ onnan mához egy hétre vagyok hazajövendő, s innen azután Cseke felé Istvándiba menendő, — úgy készülj tehát, hogy akkor minden kifogásaid eloszoljanak, mert ha ezer lelked lesz, mégis velem fogsz jönni Surányba. Isten veled addig is, s szeress.

B. Gy.

1825. okt. 2.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 381–84.

Eredeti

Surány, 2. Octob. 1825.

Kedves Ferim!

Egy század múlt el ismét reám nézve, hogy nem ölelhettelek; vádolnom nem lehet egészen magamat, mert ez egész múlt nyáron naponként egymást váltó, részszerént gazdaságbeli elvonattatásaim de leginkább hivatalos foglalatosságaim, házamtól csak a Beregszázig való menetelt engedték meg; engedd meg tehát, édes Ferim, hogy te reád háírsam veszteségem okát. Téged semmi sem fogna el tőlem, édesem, csak akaratom volna elég erős barátodnak örömet adni; most is, midőn ezen soraim mennek hozzád, örömet repülnék magam helyettek, de környülményem ismét fogva tart; halld tehát azt levelemből, mit személyesen nem közölhetek. — Tudva van már úgy hiszem előtted, édes Ferim, hogy a közelebbi Augustusba én is lebetegedtem, s ezen gyermekágyamba egy más hivatal, penna helyett pálca született számomra;⁸⁹ de az azt követő Sept. 4-én, midőn nem is vártam még, s házamnál se voltam, szebb öröm várt haza, mert az én jó feleségem ismét egy egészséges fiúcskával szaporította nemzetiségemet.⁹⁰ — Vigasztaló áldásod reám szállott, édes Ferim, mert a törzsök elég jövéssekkkel gyarapodik. — Ezen örömemnek csak az a híja, hogy veled meg nem oszthattam, siess tehát, édes Ferim, kisfiamnak megáldására, melynek innepét barátod ölelő karokkal várja. Én e hétnek közepe táján hivatalos útra indulok, mely két hétig alkalmasint távol tart házamtól, akkor hazajövén, szürethez készülgetek, készülj te is úgy, édes Ferim, hogy már egyszer szüretre megnyerhesselek, s felejtsem társaságodba, ha aszúszőlőnk nem lesz is. Még addig én látni foglak, s kérni mindezekre, csupán azért tudósítlak előre, hogy kevesebb kifogásod legyen, melyet eldisputálhassak, s részemre praenúmerálva⁹¹ légy. Sok beszélni, közölnivalóm lesz veled, édes Ferim, csordultig vagyok vágyódással téged látni. Feleségem szívesen tisztel velem együtt mindnyájatokat, kisfiam kezeitet csókolják, s vágnak öledbe.

Palinknak ide zárt levelét a postáról múlt napokba vevém;⁹² baráti soraidat pedig ezen emberemtől várom. Maradván hív barátod

B. Gy.⁹³

1825. nov. 20.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 8. 417.

Eredeti

Surány, Nov. 20-án 1825.

Édes Ferim!

Ide zárt leveledet a postáról vettem ki még szüretem alatt,⁹⁴ melyre vártalak, de nem lehet azon örömem, hogy személyesen kezdedbe adhattam volna. Küldöm tehát most, de feltörve, mert oly vakmerő volt barátod, hogy benned bizakodván felbontotta;

remélvén, hogy csínját neheztelni nem fogod. — A NYELVMÍVELÉST felküldöttem Pestre biztos expressus által, egy-két sorral tudósítván Palit scripturisticsumatlanságod⁹⁵ felől. — Ide zárok még egy esmeretségedre érdemes és járásomba pásztorkodó orosz papnak magyar prédikációját.⁹⁶ S tégedet óhajtván és várva várván, s ezúttal ha csak egy-két soraidat is kérve kérvén holtig marad igaz barátod

B. Gy.

21.

1826. márc. 18.

Bay György levele Beregszászból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 9. 5–7.

Eredeti

B(ereg)szász, Mart. 18-án 1826.

Édes Ferim!

Hivatalos míveim között is megemlékezem rólad, de nem így, Te, édes hitszegőm, ki oly régen biztatgatsz, s kit oly régen, oly epedve várok karjaim közé. Te szabad, ember vagy, édes Ferim, hacsak a magányoskodás szerelme nem köt le oly igen, hogy egy kis utat nem áldozhatnál barátodnak; halld meg tehát végre reménykedéseit egy feléd repeső szívnek, s indulj fel esdekléseire. Támadj fel nékem, ha nem eléb, e nevezetes Nagyhét végével, s jöjj Surányba, hogy kedves jelenlétedet innepelhessük. — Paliról hallottam, hogy Kriskával együtt Surányba szándékozik; úgy hiszem, hogy ha jőni akar, Húsvétra ő is ott lesz.⁹⁷

Igaz Sámuel egy csomó Hébet küldvén Lónyai János barátunknak, azok között néked is szól egy, melynek paquetját szentségtörő kezeimmel felbontottam, s akkor vevém észre, hogy levele is van benne hozzád. Remélem, édes Ferim, megengeded vakmerőségemet, hogy a Hébe felemelt szoknyája alatt téged illető szerszámra talál-
tam.⁹⁸

A *Leonidász* fordítása alá tett felszólítása K. Ferentznek, mely a könyvben áll, engemet is a mogyorópálca mellől lanthoz vagyis inkább brugócskához vona.⁹⁹ S nézd, mibe törtem deresedni kezdő fejemet:

A THERMOPYLAÉK HŐSEI

Vándor! mond hírül Spártának, hogy e csatahelyen
Szent ügyeit védő gyermeki húltnak el.

2.

Vándor! tégy hiradást Spártába, hogy e csatahalmon
Hí fiait láttad veszni, az édes ügyért.

3.

Vándor! tedd hirré Spártába, hogy akiket itt látsz
Szent törvényeiért ontva rakásra vesznek.

4.

Vándor! mond hírül Spártának, hogy e szoros útnál
Szent ügye mellett hív magzati vesztenek el.

5.

Vándor! lásd tetemink, s mond el Spártának, hogy
Férjfiasan küszdött magzati fekszenek itt.

6.

Vándor! nézzd tetemink, s mond el Spártának, hogy
Szent törvényeiért küszdve rakásra veszénk.

Vakmerőség ugyan, hogy költők lévén felszólítva, én béavatatlan próbálni merek; de minden profanusságom¹⁰⁰ mellett is örömembe tölt ez a kis versificatori,¹⁰¹ (s eszerént talán egészen a Fazekas Mihály uram kéziszerszámaival kidolgozott) variatio:

Feleségem szívesen tisztel, kisfiaim kezeidet csókolják, s velem együtt óhajtva várnak. Tudósítsd hogylétedről addig is, míg ölelhetnélek, de úgy tudósíts, hogy kedves jöveteledről is bizonyossá tétessen

Gyurid

22.

1827. jan. 19.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 9. 201–04.

Eredeti

Surány, Januar 19-én 1827.

Kevesebb posta nem érkezhett volna hozzám, édes Ferim, mint néhai b. e. Troubadourtoknak tisztos Successora, Tyukodi Uram, ki rég nem látott s régen óhajtott soraidat kezembe adá, s hírül hozá hazaérkezésedet.¹⁰² Havat gázolva is mentem volna már holnap ölelésedre, de a Tiszának járhatatlanságát vettem hírül, s kénytelen valék felhagyni szándékomon, pedig már miolta Cseke híjoddal volt, el is felejtettem, hogy malmosgazda vagyok, s Istvádnak felé sém voltam. Te nemsokára ismét molnárt formálsz belőlem. — Leveledet, édes Ferim, vettem Pesthől, de megvallom, hogy a praenumeránsok szűk esztendőjében az előfizetők által csak biztató szókat nyervén, mindig jobb időre vártam,¹⁰³ melyben sikeresebben felelhessek, s íme: per multum cras, cras.¹⁰⁴ — Remélem azonban, hogy ha par force vadászatot¹⁰⁵ kell is tennem a magyar Litteratura kedvelőire, csak kicsinállok egynehanyat, s szíves fáradozásom nem lesz talán fogatlan. Köszönöm addig is, édes Ferim, a küldött első kötetet, mely még eddig (szeméremmel és engedelemmel légyen mondva) előttem esméretlen volt.¹⁰⁶ — Újságaid adresséből, melyeknek két darabját ezelőtt harmadnappal, utóbbi darabját pedig ma hozám ki Beregszából, gyanítottam hazajöveteledet, s Rösslertől ez nekem legszebb újság vala.¹⁰⁷ Azoknak csomóját baráti bizodalomból felolvasván, ide zárva küldöm. — Palinknak küldött leveledet pedig, hogy expressusod tovább ne fáradjon, reggel kocsisom által küldöm a postára.¹⁰⁸

Feleségem, ki hazaérkezésedden velem együtt örvend, szíves tiszteletét küldi; kisfiaim kezeidet csókolják és óhajtának itt, Surányban öledbe jutni, hogy még tőlök nem hallott szóval idvezeljenek. Tudósíts, édes Ferim, mikor jöhetsz, hogy barátodat a szolgabíró tőled valahogy el ne vonja. Éljen egészséggel, s szeress

Gy.

Kedves Testvéredet s Ángyodat szívesen tiszteljük.¹⁰⁹

23.

1827. febr. 18.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 9. 229.

Eredeti

Édes Ferim!

Kedves levelkédből örvendve olvasom szándékodat, igyekezetedet, mellyel kecsegtetsz, hogy minél előbb itt, Surányban ölelhetlek; adják a barátság Istenei, hogy ne soká haladjon reményem teljeseése. Én igyekszem minél előbb hozzád átszánkázni, különben is elkerülhetetlen bajom van Istvándiba, — mert téged látni, ölelni óhajtlak. — Akkor nem fog semmi kifogás előttem helyet találni, hanem egyesülve vagyunk jövődök az Északi vidékek felé.

Szemerének a múlt postával írek az exempl[um] leküldése felől.¹¹⁰ — Tőle semmi leveled nem jött, hanem amely újságaid azolta érkeztek, azokat ide zárva küldöm. — Feleségem tisztel, kis örököseim kezeidet csókolják én pedig ezer öleléseim között vagyok holtig hív barátod

Surány, 18-a Febr. 1827.

B. Gy.

24.

1827. ápr. 22.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 9. 285.

Eredeti

Küldöm, édes Ferim! hozzám érkezett újságaidat, bár a szerencse téged is hozna karjaim közé minél előbb. — Várom e jó szerencsét, de úgy járok vele, mint a nagy lány, bele őszülök, mégsem adod meg örömemet. Az innepekre is óhajtvá vártalak, de reményem füstbe ment; — tudósíts legalább mintlétedről, s minél előbbi jövedeledről. Én holnap, holnapután B[ereg]százba leszek gyűlésünk miatt, szerdán estve idehaza; s remélem, addig úgy intézheted dolgaiddat, hogy csütörtökön eljöhess, különben is feleségének Debretzenbe elutazandó szándéka miatt szalmaözvegységbe maradó

Surány, Apr. 22. 1827.

Gyuridhoz

1827. ápr. 29.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 9. 289.

Eredeti

Surány, Apr. 29d. 1827.

Újságaidat, édes Ferim! nem akartam anélkül eresztetni hozzád, hogy ismét levélkémnel is ne tiszteljelek. — Örök hála Cadmusnak, hogy ezen boldogító eszközt megszerzette számunkra¹¹¹, s hála neked is, édes Ferim! ha legalább kedves bötűidet láttatod barátoddal, ki tégedet forróan szeret. — Én most egyedül özvegykedem, feleségem a Debretzeni Vásárra utazott el, kisfiaim nagyanyjok gondjaira bízattattak, minthogy holnap kezdendő hivatalos utam engemet is 3 napra elvon házamtól; szeredán hazajövök, s mely öröm várna reám, ha akkor itt ölelhetnék, vagy jöttödet remélhetném.

Élj boldogul, s szeress

Gy.

1827. máj. 11.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 9. 301–02.

Eredeti

Surány, Maj. 11-én 1827.

Régi óhajtásom szerint, édes Ferim! ma szándékozám a túl a tiszai vidékre, azon édes vidékre, mely téged kebelében tart, de az árvizek kiöntéseiről vett hírek, melyek környékteket elborították, visszatartóztattak; így tehát te nékem most is ily közel és oly régen távol vagy. — Küldöm a Debretzenből kezemhez jött paquédotat, négy rendbeli postán érkezett újságaidal és egy leveleddel együtt.¹¹² — Küldd te is hozzám már valahára azt, kiért oly régolta esengek, az én szeretett Ferimet, kit talán a Kunstphilosoph¹¹³ tartóztat barátjának látogatásától. — Érzékeny részvétellel vettem gyengélkedő egészséged hírét, engedje a Mindenható, hogy ez többé meg ne szomorítson; hanem testednek is szíved és lelked épsége, ereje, virágzása jusson részesül.¹¹⁴ — Palitól én is 8 exempl[umot] vevék az Élet és Literaturának tavalyi és idei köteteiből, s azoknak árát kezdedhez adadni hagyja; — fogod venni tőlem, édes Ferim! rövid időn. — Az idei kötetre egy kis jegyzésül teszem, hogy ítéletem szerint az első lapokon álló 3. Folyóírási Kivonások nem azon munkába lettek volna felvételendők, melynek K. F. és Sz. P. a kiadója;¹¹⁵ — ez a modestiát¹¹⁶ kétségbe hozó jegyzés inkább más Redactio¹¹⁷ által adatott volna világ eleibe. Ezt sokan megjegyzték, s bár egész tehetségem szerint mentettem is a megtörténtet; de magam is kénytelen valék benne megütközést találni. Különben is nem szűkölködik szerzeményetek érdem s dicsőség nélkül, s méltán sajnálni lehetne, ha az ilyes aprólékok (habár igaz, dicséretnek is) többeknek szereznének botránkozást. — Így van ez Palira nézve is sok helyen; pedig vélekedésem szerint írva adni dicsértetéseinket vagy előbeszélni egyformán, nem magunkhoz illő. — Engedj meg barátod gáncsainak, győzz s nyugtass meg az ellenkezőről, ha ugyan egyetértésed járult szerkesztéséhez.

Jöjj, ha lehet, édes Ferim! ölelő karjaink közé, ha nem jössz, kénytelen leszek 129, lapon álló s Döbr[enteinek] írt leveled kezdetét magamra vennem, hogy *nem szeretsz s azért vagy makacs*.¹¹⁸

Egész famíliám tisztel, ölel, csókol, én velek együtt ezerszer.

Gy.

27.

1827. aug. 7.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 9. 349.

Eredeti

Surány, 7. Aug. 1827.

Fájdalmas soraid, édes Ferim! felszaggatták négy esztendő s sebjeimet, s éreztették velem keserved nagyságát, melyet jó testvéredtől véletlenül történt elszakadásod okozott.¹¹⁹ — Szánlak, édes Barátom! s nem tudom mint menjek elődbe, esmervén szelíd lelkednek gyötrelmeit. — Egy-két napok alatt azonban ölelni foglak, adnák az egek, édes jó Ferim, hogy keservednek nagy részét, veled együtt érző baráti keblemen kisírhatsz. — Leveledet holnap küldöm a postára,¹²⁰ ide pedig 2 rendbeli újságaidat zárom. — Csókollak ezerszer.

Gy.

28.

1827. okt. 16.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 9. 415.

Eredeti

Surány, 16. Oct. 1827.

Kedves jó Ferim!

Hosszas itthon nem létem után hazaérkezvén, szüreti készülődéseim között csak annyi időt vehettem magamnak, hogy azalatt érkezett újságaidat bepakolhattam s melléjük zárt 4 könyveiddel útnak ereszthettem.¹²¹ — Indulófélbe lévén, édes Ferim! csak azt óhajtom, hogy ezen levelkém friss, virágzó egészségben találjon, s arra bírjon, hogy szüretemen ölelhesselek, hacsak kevés pillantatokra is. — Csókol forró szeretettel

Gyurid

1828. febr. 27.

Bay György levele Gecséről Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 10. 13–16.

Eredeti

Gecse, Febr. 27-én 1828.

Kedves Ferim! Némely sürgető dolgaim miatt Pestre lévén utam, oda a közelébb jövő hétfőn akarok indulni; a legszívesebb örömmel leszek postád, ha valami küldeni-valód léssen. — A közelébb történt utammal lettem volna ölelésekre, de Bihar Vármegyébe történt elutazásodat hallottam.¹²² — Légy oly jó, édes Ferim, hogy szombaton vagy vasárnap látogass meg, hogy leveleidet, izeneteidet s áldásaidat ezen hosszú útra általvehesse tőled,

Gy.¹²³

1828. márc. 2.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 10. 21–24.

Eredeti

Surány, Mart. 2-án 1828.

Kedves Magad helyett, édes jó Ferim! csak leveledet ölelhettem, ez is nagy öröm nékem, édes Barátom, de hasonlíthatatlan ahhoz, melyet baráti kebleden éreztem volna. — Még keservesebben kell tűrnöm, ha ezen veszteségemnek egészséged változása egyik oka, melynek helyreállásáért fohászkodásaim meg nem szűnnek.

Pesth felé holnap reggel indulok, édes Ferim, az Ipam társaságában,¹²⁴ kinek ott peres dolgai vannak; mikor jöhetek haza, bizonyosan nem tudhatom, mert úgy lehet, hogy onnan Bétsbe is fel kell mennem, ez pedig ily rossz útba és időbe huzamos expeditio; remélem azonba, hogy ha egészségem el nem hágy, 5 vagy hat hét alatt visszajöhetek házi Isteneimhez.

Küldött paquetaidat s leveledet a legszívesebb örömmel viszem,¹²⁵ s ami hoznivaló lesz, szinte oly buzgósággal szállítom kezeidhez. Felmenetelemmel nem tudom, lehet-e Palival Pesthen, de küldeményeidet mindenesetre hamar venni fogja, s lesz ideje, hogy bővségesen válaszolhasson. A Lónyayakkal való egyezésteket már akkor hallottam, midőn megbízottad a Thuzséri Retificatoról jövőn hazafelé, hozzám betért, ugyanakkor jóvá is hagytam ezen lépésedet,¹²⁶ melyet most is jóváhagyok, mert ha néminemű jószágbeli veszteségtekben került is, édes Ferim! de nagy gondtól menekedtetek meg, ami pedig nem kis áldozatot érdemel.

Áldjon meg az Ég, édes Ferim! ha valamiképpen e nagy út tőled örökre elszakasztana, tartsd becses baráti emlékezetedben holtig hív

Gyuridat¹²⁷

1828. ápr. 14.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez
Szemere Tár 10. 41—44.

Eredeti

Surány, Apr. 14-én 1828.

Hazajöttem, édes Ferim! öt héti mulatásom után, s azzal a boldogtalan hírrel jövök haza, hogy szegény Kriskánk nincs többé.¹²⁸ Midőn felmenetelemmel meglátogatám, a legvirulóbb egészség szárnyain szökött előmbe, öröme mérték felett volt, valamint rólad tett kérdezősködései kifogyhatatlanok. — Így hagyám őtet ott, midőn onnan Bétsbe felmentem, s egy hét múlva történt lejtővelemmel már betegen találám, okául hallottam betegségének, hogy azalatt Pétzelre kijárván, az ott uralkodó Frisli kiütéseket elkapta,¹²⁹ s a visszautazásba meghűtötte magát; ily állapotjában történt meglátogatásom után harmadnappal reménytelenül kellett hallanom az elhunytáról való szomorú hírt; egész lelkemben megdöbbenve szaladék Palink quártélyára, de ott csak Kazintzyt találám;¹³⁰ a test még akkor orvosi felbontás után Pétzelre vitetett, Palit pedig Bártfay barátja vonta ki valami tanyára,¹³¹ hogy szédelgései oszoljanak. — Én tehát Palit nem is láthatám fájdalmas helyheztetésében. — E miatt tőle néked semmit sem is hozhattam, küldött könyveidet leveleddel és a még nálam lévő Élet és Litter[atúra] exemplumainak árával nékie még első alkalommal általadván. — Óhajtanám szívemből veled összejöni, — tőled, hogy magadat megalázd, már nem is kérem, mert nagy Oeconomussá lettél,¹³² én tehát repülök, mihelyt mulhatatlanul eszközlendő hivatalos foglalatosságaim eresztenek. — Addig is küldöm ide zárva néhány azolta érkezett újságleveleidet. Feleségem tisztel, kisfiam kezeidet csókolják; én pedig öllelek forró barátsággal.

Gy.¹³³

Ezen ide zárt levél kézhez szolgáltatására kérlek.

1830. aug. 8.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez
Szemere Tár 10. 399—402.

Eredeti

Surány, Aug. 8-án 1830.

Igen jól esett, édes Ferim! ily huzamos idő után ha csak egy pár barátságos soraidat is olvashatnom; de egyszersmind fájdalom borult szívemre, midőn azokból magadnak s hozzátartozóidnak betegeskedéseit kellett hírülvennem.¹³⁴ — Én is bétsi utamból a nyár elein hazajövéni, feleségemmel együtt ágyban estem, s én ugyancsak három héttig a hideglelésben de ő 6 hetekig veszedelmes in-hidegben nyavalygott,¹³⁵ s csak most kezd éledezni annak súlyai alól. — Te, édes Ferim! hosszasan nem valál Tiburodban, s hosszas vala tőled lett megfosztatásom.¹³⁶ Izzasztó nyári takarításaimon általesvén, azonnal sietni fogok ölelésedre, hogy téged rég nem látott dobogó baráti szívemhez szoríthassalak. — Leveleid meg lesznek adva az illető helyekre rövid időn.¹³⁷

Feleségem szíves tiszteletét küldi, kisleim kezeidet csókolják, s várnak Examen-
jekre, mert már ketteje diákpulyává lett egy Pataki Mentor felügyelése alatt.¹³⁸
Csókol ezerszer örök híved

B. Gy.¹³⁹

33.

1830. nov. 27.

Bay György levele Csekéből Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 10. 449.

Eredeti

Cseke, Nov. 27-kén 1830.

Már nem tudom, hányadízigen ér most az a szerencsétlenség, édes Ferim! hogy soha idehaza nem találhattalak, nem ölelhettelek; ez talán mindkettőnk vármegyéskedő pályáinknak következése, mely sokszor oda húz bennünket, hol különben nem örömet mulatnánk.¹⁴⁰ — Hosszas pedig az idő, mely olta nem öleltelek, azolta mindketten betegségekkel viaskodtunk, s több rendbeli visszás eseteket is túrnunk kelle; — nékem ugyanis tűznek oszlopában jelent meg a Jehova, mint a Csapke-bokor Hősnének, s malmomat letiporá mindenható fénye, mely egy mennykőben alá szálla;¹⁴¹ téged csaknem hasonló csapás ért, édes Ferim! mert nem mennykő ugyan, hanem mennytégla lyukasztatván keresztül utazó baldachinodat,¹⁴² fejed felett is kedvetlen világosság sugárzott bé, Károlyi utad alatt. — Az Úr lelke vidámítson és vigasztaljon addig is, míg rövid időn ölelhetnélek, s kölcsönös vigasztalásunkat egymással közölhetnénk. — Minervát¹⁴³ tudván már, hogy elolvastad, elvittem, az újabb darabokat elhozandó lévén. — Musarionod 2 darabját is kikérém.¹⁴⁴ Csókol ezerszer

Gy.

34.

1831. aug. 15.

Bay György levele Surányból Kölcsey Ferenchez

Szemere Tár 11. 302–305.

Eredeti

Surány, Aug. 15-én 1831.

Édes Ferim! Régolta nem látott s régolta óhajtott kedves soraid egészen újjászülték a cholera munkája miatt ellankadt lelkemet.¹⁴⁵ — Áldassék a Gondviselés, még tőlünk s helységünkől távol volt eddig ez a mirigy, de körülöttünk mindenfelé el van terjedve, s ki tudja, mikor kopogtat bé hozzánk is ez a hivatlan Madam. — Bajunk elég van nekünk is a bészartlással, ámbár mi ezt inkább csak az egyes házakra terjesztjük ki mert különben nehezen is lenne foganatosítható. Most már nálunk 5 sub- és egy fő Deputatoria van a rendtartás bízva, de emellett csak hullanak a halandók, különösen Beregszázban, ahol más időben is nagyobb számmal holtak a lakosok.

Kedves Ferim! A Néném éppen nálam lévén,¹⁴⁶ szoltam abroncsbeli szükséged eránt, s mind az ő, mind az én részünkről a legszívesebben lett volna kívánságod teljesítve, de tulajdon bodnárjai sem találhatnak még csak apró hordóra valót is, annyival

kevésbé valamely nagyobb edényre való abroncsot, s kénytelen volt Debretzenbe tudakoztatni és kerestetni, de ott sem biztatták; várom azonban én is onnan a tudósítást, s ha lesz, megszerzem számodra a megírt mennyiséget vagy amit lehet.

Palink jöveteléről semmit sem hallottam,¹⁴⁷ sem meddig jöveteléről vagy honnan lett visszatéréséről semmit sem tudok. — Nékiek is elég gondot ád a Cholera-világ, mely már Pozsonyig felterjedett, s hihető, hogy már Bétsbe is felért ez a nem óhajtott Külportéka.

Mi a Cholera dolgát már most kezdjük egy kevésbé enyhítőbben venni, mert látszik, hogy a nagy óvások nagy zavart okozhatnak. — Orvosaink is kezdenek hitelre kapni, kik ezelőtt úgy tekintettek, mint kibérelt méregfüstölők; — ily balgatag a közvélemény, édes Ferim! S mit mond a Külföld, a simultabb Külföld nemzetünkről, mely azon vélekedésbe képes remegni, hogy a kormány és annak alája vetett hivatalok az ő kivesztén munkálkodnak! — Ez a tévelygés már Zemplénybe vérengző tolongásokat is szült, úgy hogy katonai erő kellett a lecsillapításra; s adja Isten, hogy másutt is ilyenek ne történjenek. Nem azt mutatja és kívánja-e ez is, édes Ferim! hogy oktatás kell a Népnek? hogy ily kaján gondolkodás velejét ne furdalja.

Feleségem, testvéreim tisztelnek, kisfiaim kezeidet csókolják; s velem együtt viszont óhajtják, hogy az Ég gondviselése lebegjen feletted ezen aggódások zavarjai között. — Sietek téged ölelni, hacsak a Tisza partra is, a szőke habok [olvashatalan szó] mellett, de addig még óhajtvá várom kedves soraidat, s én is fanyar hivatalos dolgaim közül szíves örömmel küldöm válaszomat tudtadra adni, édes Ferim! hogy Tégedet haláláig szeretni meg nem szűn hív

Gy.¹⁴⁸

JEGYZETEK

¹Kaz. Lev. 23.200.

¹⁴Uo.

²Kaz. Lev. XV. 283.

¹⁵Kaz. Lev. XVIII. 21–23.

³Illésy János – Pettkó Béla: A királyi könyvek. Bp., 1885. 20. l.

¹⁶Kaz. Lev. XVIII. 48–49.

⁴Csorba Sándor: Szemere Bertalan kiadatlan levelei Kölcsey Ferenchez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1981. I. sz. 87. l.

¹⁷Kaz. Lev. XVIII. 196.

⁵Kaz. Lev. XVI. 136–38.

¹⁸Kaz. Lev. XVIII. 368–69., 389., 481.

⁶Kaz. Lev. XVIII. 21–23., 368–69., 481–82.

¹⁹Bay György művei: *Lollihoz*. Magyar Kurir. Toldalék. 1819. és *Zsebkönyv* (Hébe). 1822.; *Az epekedő Anakreon*. 1822. (?) Hébe. 1823.; *Barátomhoz*. Uo.; *A küszködő*. 1822. (?) (Fordítás németből.) Hébe. 1823.; *A Halász*. 1823. Goethe után. Felső Magyar Országi Minerva. 1827.; *Édes gondok*. 1823. Goethe után. Uo. — Források: *Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája*. I–III. Ungvár, 1881.; *Ludányi Bay család iratai*. Szabolcs-Szatmár megyei levéltár. XIII. 27. 1–2.; *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*. I. 721–722. l.; *Nagy Iván: Magyarország családai*. . . Pest, 1857–1865. 1–2. 89. l.; *Kempen Béla: Magyar nemes családok*. 1911. I. 498. 1.; *Bay Ilona: A ludányi Bay család*. 1889. Turul. 170–174. l.; 1890. 79–80.

⁷Kaz. Lev. XVI. 152., 136–38.

⁸Kaz. Lev. XVI. 525.

⁹Kaz. Lev. XVIII. 195–97.

¹⁰Kaz. Lev. XVI. 152.

¹¹Kaz. Lev. 525–26.

¹²Kaz. Lev. XVIII. 481–82.

¹³Kaz. Lev. XVI. 138.

I.; Kölcsey Ferenc *Összes művei*. I–III. Bp., 1960. (KFÖM)

²⁰Ungvárnémeti Tóth László (1788–1820) Kazinczyt követő, valójában azonban a romantika irodalomtudatát megalapozó költő volt. Kortársai közül többen támadták, így Czinke Ferenc (1761–1835), a budai egyetem magyartanára (vö. Fenyő István: *Az irodalom respublikájáért*. Bp., 1976. 41–46. l.) s az itt nagyfalusi Bathyllnak nevezett Terhes Sámuel (1783–1863) református lelkész. Terhes dalköltőként volt ismeretes az 1810-es években, amikor 1810–1821 között Nagyfaluban lelkészkedett. Ungvárnémeti Tóth ellen többször is élesen lépett fel: először 1816-ban, majd 1819-ben. Itt a *Tükröcske egy fickó-poéta számára. Első darab azon esetre, ha Fickó nem szelldül* című 1816-ból való művéről van szó. A Terhest illető Bathyll valószínűleg Bathyllosra, a római pantomim megalapítójára utal, aki Pylades vetélytársával heves színházi küzdelmeket vívott. Kölcseyt bizonyosan érdekelte az Ungvárnémeti Tóth körül zajló vita, hiszen Kazinczy már korábban megismertette vele annak költészetét. Kölcsey 1814-es Kazinczynak írott levelében lelkesedéssel nyilatkozott működéséről, s azt írta, hogy „a pataki ifjúnak verseit gyönyörrel olvastam. Olyan lelkek nincsenek Debrecenben. Tót László nincsen poétai szellem nélkül...” (KFÖM III. 140. l.). Mostanra is ugyanaz maradt a véleménye, hiszen Szemerének beszámolva így írt: Bay „Gyuritól nyertem ajándékon a Tót László ellen írt ostoba könyvet is, mely mimódon hozhatott egy okos embert zavarodásba, nem értem.” (KFÖM III. 249. l.)

²¹Cseke Szatmár vármegyében a Tisza bal partján, Gecse viszont túl a jobb parton volt, Bereg vármegyében. Úgy mutatja a levél, hogy Kölcsey átkísérte vendégét a badalói révén.

²²Bay nénje Kajdy Lajosné szül. Bay Teréz gecsei lakos.

²³Leib-huszár: hajdú.

²⁴A levél címzése: Tekintetes Kóltsey Ferentz Úrnak Csekébe.

²⁵Fejér-Gyarmat Szatmár vármegyei mezőváros volt a XIX. század elején, 315 házból állott, amelyből 254-et a nemesek házaként írtak össze. Vallásra nézve a többség a református hitet követte, katolikus gazdát 22-t tartottak nyilván, megyés papjuk Dósa Antal volt. 1681-ben mégis a kisebbség győzött: az országgyűlésen is panaszként terjesztették elő,

hogy a katolikusok elfoglalták a reformátusok templomát. 1691-től rendeződtek az ügyek, ekkor ugyanis Székely László, gyermektelenül elhalt gazda, a katolikus plébániára hagyta belsőségét, s ezzel megteremtette az építkezés lehetőségét. 1772-ben egy kisebb fatemplomot emeltek a hívek Kende László váradi kanonok támogatásával, majd a fehérgyarmati születésű és 1807-től szatmári püspök Klobusiczky Péter (1752–1843) új kőtemplomot építtetett a városban. A templomszentelési ceremónia 1816. szept. 25-én zajlott le, s a szokásoknak megfelelően a környék földesurai is részt vettek ezen. (Vö. Szirmay Antal: *Szatmár vármegye*. Buda, 1810. II. 240. l. és *Szatmár vármegye*. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., é. n. 317. l.)

²⁶Fáy Ágoston 1787–1803 között Abaúj vármegye első alispánja, 1803-tól 1820-ig Bereg vármegye adminisztrátora volt, majd Ugocsában lett főispán. Közben császári királyi valóságos belső tanácsos és 1809-től a grófi rang birtokosa.

²⁷Bay sógora Kajdy Lajos, Bay Teréz férje volt.

²⁸Bay útvonala tehát Bereg vármegyében: Gecseből Beregszász, a törvényhatóság székhelye, onnan a badalói révén a Tiszán át a Szatmár vármegyei Cseke, majd Gyarmat volt.

²⁹Bernáth Zsigmond (1790. okt. 30. (?), Mándok – 1882. jan. 28., Tarnócz) iskoláit Kassán, Patakon, a jogot Budapesten és Bécsben végezte, s már az 1808. és 1811-i országgyűlésen részt vett mint távollévő követ. 1812-ben tette le az ügyvédi vizgát. 1816-ban Ung megyei főszozolgabíró lett, 1825–1848 között a megye országgyűlési követe, 1848-ban főispánja és kormánybiztosa volt. Néhány évig tartó visszavonulás után 1861-től 1868-ig újra képviselőködött. Személyét hozták kapcsolatba Mikszáth Különös házasság című regényének azonos nevű alakjával. A Bay és Bernáth család rokonságban volt, mivel a Szabolcsba került Bay-ág István egyik lányát, Katát a fenti apja, Bernáth Zsigmond vette feleségül, de Kata testvére, Ferenc is Bernáth-lányt (Mária) vitt a házhoz. Tarnócz Ung vármegyében a legnagyobb részben Bernáth Zsigmond tulajdonában volt.

³⁰Titzia a Tisza mintegy ötven régies elnevezésének egyik alakja.

³¹Reaumur (1683–1757) francia természettudós, aki hőmérőjét 0 fagypontra és 80 forráspont között osztotta fokokra. Emlegetésével a

rév működését befolyásoló jégzajlásra utalt a levélíró.

³²Centrális Cassa: központi pénztár.

³³H. Rozumovoszki a bécsi, eredetileg mocsaras Práter városrész pártfogójaként szorgalmazta az ottani vízlecsapolási munkálatokat és építkezéseket.

³⁴Csarnavoda a Csaronda vagy Csaroda neve már a XIV–XV. századi okiratokban is. Várinál vált ki a Borsovából, s nyugatra fordulva Badalónak, innen pedig északra, Tarpa felé haladt és Eszenynél a Szernyébe, illetve a Vérkébe folyt, majd a Latorcába ömlött. Helyenként csak kompon volt járható a mélysége miatt. Dower emlegetésével angliai biztonságu kikötő vágyát fogalmazta meg az iróniával említett truccoló, duzzogó beregi mocsárvilág ellenében.

³⁵Flaccusra hivatkozása csak kitalációra ösztönözhet a rövid és olvashatatlan rövidítések miatt.

³⁶Herder, Johann Gottfried (1744–1803) német esztéta és történetfilozófus rendkívül nagy hatással volt a XIX. század kezdetén a magyar írókra: a költészetről, nyelvről és történelemlről mondott véleménye nálunk is éppúgy visszhangra talált, mint hazájában. Kazinczy Ferenc már 1793-ban fordít tőle, majd Döbrentei Gábor jelzi 1814-ben, hogy *Az ízlés hanyatlásának okairól...* (1775) című munkáját kívánja átültetni (Kaz. Lev. XI. 182.), de Kazinczy további terveiben 1815-ben újra szerepel két művének, úgymint az *Értekezés a nyelv eredetéről* (1772) és *Az ízlés hanyatlásának okairól...* (1775) magyarul való megjelentetése (Kaz. Lev. XII. 324.). Hozzájuk csatlakozik még Kis János néhány versfordítással, a herderi szellem leghűségesebb követője azonban Verseghy. Verseghy Ferenc (1757–1822) nyelvtudós és esztéta szinte minden művét a herderi gondolatkör járja át. Legutóbb Szauder József írt erről (A romantika útján. Bp., 1961. 142–162. l.), s arra a következtetésre jutott, hogy a névtelenül közreadott *Az Emberi Nemzetnek Története, melyeket a Magyar Nemességnek hasznos mulateására összeszedett egy Emberszerető Hazafi* (Buda, 1810) című munkája is a herderi életmű egyik legnagyobb alkotásának, a *Gondolatok az emberiség történetének filozófiájához* (1784–1791) címűnek a gondolati átélése. Verseghy nyelvészeti és esztétikai ismereteinek összefoglaló alapműve az *Analytica Institutionum Linguae Hungaricae* I–III. (Buda, 1816–1817.) Ennek jelent meg *A magyar nyelv*

törvényeinek elemzése főcímmel *A magyar nyelv etimológiája* három kis kötetnyi „munkácskája” 1816-ban, s ha elfogadjuk, hogy Bay ezt említi levelében, akkor az általa fordított Herder-műnek az *Abhandlung über den Ursprung der Sprache, Értekezés a nyelv eredetéről* (1772) című munkának kellett lennie. Carnot Lázár Miklós (1753–1823) nevű francia államférfi, akit Fouché rendőrminiszter „meghatározott helyre” utasított ki Párizsból. Több műve közül itt a *Mémoire...* került szóba. Desseffy József is ismerte és megvette a műveit. (Kaz. Lev. XII. 498.) Fordítójának egyaránt tarthatjuk Dömötör Pált (1770–1847), ahogy Váczy János is vélte (Kaz. Lev. XIV. 535–36.), valószínűbb azonban, hogy Dömötör Miklós Szabolcs és Szatmár megye táblabírója, udvari fogalmazó és a Magyar Udvari Cancellária grémiumának, testületének tagja ültette át magyarra a következő címen: *A Királyhoz intézett Elmélkedés* júliusban 1814. Carnot Generális által. Fordította Franciából egy Hazafi. Par accident (fr.): véletlenül.

³⁷Helvétius, Claude Adrien (1715–1771) francia materialista filozófus, akinek két alkotása: *A szellemről* (1758) és *Az emberről, szellemi képességeiről és neveltetéséről* (1772) című vált híressé. Az említett művet illetően Holbach szerzőségére is gyanakodhatunk.

³⁸Szentegyházatok tornya csak a csekei református templomra utalhat, amely téglából készült, és a XVII. században már működött. Fa harangtornya később, 1729-ben épült: karcsú, négy fiatornyos volt, „földszintjén” alacsony, belül árkádós tornáccal. 1865-ben leégett.

³⁹Utalás a badalói átkelőhelyre, révre.

⁴⁰Józsink: Bay József surányi lakos, György édestestvére. A Szemere Pál péceli lakos gyermekének keresztelőjére hívta Kölcseyt. A keresztelő azonban elmaradt, mert meghalt a kisfiú május 29-e körül anyjának köhögése miatt. Június 5-én halva szülte meg Szemeréné. (Vö. Kaz. Lev. XV. 143., 222.)

⁴¹Szamosújlakon Ajtay Sámuel (1774–1881) Szatmár vármegye táblabírája lakott. Birtokos volt még Csaholcon, Kisnaményban és Fehérgyarmaton is. „Hites író” és táblabíróként gyakran foglalkoztatta a megyei vezetést, maga Kölcsey is többször említi leveleiben. Irodalmi munkásságát Szinnyei részletezi (I. 249. l.). Bővebb bemutatást I. Csorba Sándor: *Szatmár vármegye tisztségviselőinek levelei Kölcsey Ferenchez*. Nyiregyháza, 1990.

⁴²A Herder- és Helvetius-fordításról mondott Kőlcsey-véleményről lehet szó. Vö. a 36., 37. sz. jegyzettel.

⁴³Otium cum honore: tiszteletbeli nyugalom, vagy ahogy Kőlcsey is értelmezi, nem mondhatja jelenlegi henységét honestum otiumnak, mint egykor Cicero vélekedett magáról. (KFÖM III. 223. 1.)

⁴⁴Az eddigiekhez képest az lett volna a nagy változás, amit Szemere Pál jelzett Kazinczynak írott levelében: Kőlcsey „habozásban van”, s prókátorságra készülés végett tér vissza Pestre. „Mely változás benne!” (Kaz. Lev. XV. 221.)

⁴⁵Vitkovics Mihály (1778–1829) költő 38. epigrammája Szemere Pálnak szól: Jó Szemerém, vettél feleséget, s már odahagyta

A múzsát, kivel oly boldogan élni tudál.
A múzsák feleségeddel megférnek; azokkal
Nappal társalkodj; hölgyedet estve öleld.

⁴⁶Széphalom szelleme Kazinczy Ferencet jelenti.

⁴⁷Ádám: Kőlcsey Ádám, Ferencnek édestestvére. Mihály: Kőlcsey Mihály, az előbbi kettőnek unokatestvére. Ferenc Lasztócról írt levelet testvérének, mert 1817. június eleje óta ott tartózkodott.

⁴⁸Kőlcsey ekkor Szemere Pál és „nője”, felesége (Szemere Krisztina) társaságában utazott Pestre, közvetlenül Lasztócról.

⁴⁹Trattner János Tamás (1789–1824) nyomdász, kiadó és könyvkereskedő volt Pest városában.

⁵⁰A levél címzése: Tekintetes Költsei Kőlcsey Ferencz Úrnak Lasztócson.

⁵¹Uranos jelentése görögül: ég, égen járó, égen lakó. Egyébként az istenek ósatyja. Itt szó lehet Uraniáról is, azaz a tudomány múzsájáról.

⁵²Széphalom ura Kazinczy Ferenc, akinek a Bay Györgyhöz írott 1819. nov. 4-i széphalmi leveléből valók az idézett sorok. (Kaz. Lev. XVI. 525–26.) Kazinczy külön is említette Kőlcseyt: „... mit csinál a mi Kőlcseynek. Kérem Uram Öcsémet, méltóztassék ezt köszönteni a legszivesebb köszönettel.”

⁵³Költse, a Csekéhez egy órányi járásra lévő Szatmár vármegyei község, ahol Kőlcseynek

birtokai voltak és nénje, Ormós Péter özvegye, Kőlcsey Erzsébet lakott. A házépítésről eddig is tudunk Kőlcseynek Szemere Pálhoz írott leveléből. (KFÖM III. 272. 1.)

⁵⁴Rusticalo múzsa: mesterkésletlen falusi múzsa.

A kipontozott rész helyére a nyomtatásban megjelent versbe a következő strófa került:

Mit ér a nyájas érzelem

Ha csak múló képzelzüleménye?

Vagy talán csak az asszonyzív kénye

Tette ezen nagy próbát velem?

⁵⁵Nincs meg a formális levélzáró rész. A címzés: Tekintetes Költsei Kőlcsey Ferencz Úrnak, barátságos szeretettel Cseke.

⁵⁶Sz. P.: Szemere Pál.

⁵⁷A törvénykező elvonattatás arra utal, hogy Kőlcseyt több birtokper kísérte végig életén, volt azonban egy eddig csak alig említett bérleti per is Székely József nevéhez kapcsolódóan. Az ügy részletes feldolgozása folyamatban van, így itt csak jelezzük a tényt.

⁵⁸A badalói rév jövedelme és a mészárszék haszna az egyházné volt, a község többi haszna a Bay- és Kende családot illette. A XIX. századra hozzájuk csatlakozott a Gecsey család is, így az itt ajánlott egyezkedést ez is befolyásolta. (Vö. Beregvármegye monographiája /19. jegyzet/ III. 39–41. 1.) A révre vonatkozóan tudjuk az előbbi ügy aktáiból, hogy Kőlcseyt és az érdekében átkelő jobbágyait is megillette az ingyenes átkelés. Ez különösen fontos volt addig, amíg Tarpa Szatmár megye része volt, mert ez volt a lehetséges átkelési hely, s Kőlcseynek igénybe kellett vennie, mivel a tarpai határban is volt birtokrésze.

⁵⁹Kőlcsey járatta (illetve olykor Szemere, mások mások fizettek elő számára) a Rössler (János) Kristóf (1773–1837) hírlapíró által szerkesztett Vereingte Pesther Ofner Zeitungot, s Bay küldte át neki Csekére.

⁶⁰Mindkét fordítást kézírata szerint, javítás nélkül vettük át, annak idején megjelentek a Felső Magyar Országai Minerva 1827. januári számában.

⁶¹Baynak ez a fordításváltozata jelent meg 1827-ben az előbb közölt *Édes gondokkal* együtt. Az *egy tündér a tündér* (1. vsz.), a *Hóld s a hóld* (2. vsz.) változtatással. Kultsár István (1760–1828) saját lapjaiban, a Hazai, majd Hazai 's Külföldi Tudósítások, valamint az utóbbi „melléklapja”, a Hasznos

Mulatságok hasábjain rendszeresen közölt bírálatokat, és foglalkozott a magyar nyelv ügyével. Ezek közül az egyik elhíresedett vitája Kazinczy Ferencel támadt az elísió, azaz elharapás ürügyén. 1817-ben azzal kezdődött, hogy a Hasznos Mulatságokban pártfogásába vette a fiai alakot, azzal indokolva véleményét, hogy a szó töve fiú és nem fíjú. A vitában szóba került a nyelvi diktátor és hatalom csakúgy, mint a csendes bojkottra való felhívás. (Vö. 1817. II. 28. l., 35. l.; 1818. I. 51. l., majd 1822.) Kultúr másik szorgalmazott törekvése a színházügy magyarországi helyzetének megoldása volt. A magyar nyelvű színjátszás megteremtésére jelentős anyagi áldozatokat is vállalt. Harmadik szándéka a nehezen érvényesülő vagy szegény írók műveinek megjelentetésében jutott kifejezésre, mint Beregszászi Nagy Pál *Derivatíójának* 1815-ös kiadása vagy Ungvárnémeti Tóth László *Görög verseinek* 1818-as megjelentetése. Ezek közül bármelyikről lehetett szó az említett helyen. Status obligatit ad nonseam festegeti: a hivatal vagy méltóság kötelezettségeit a végtelenségig ajánlhatja.

⁶²Schönborn Buchheim Fülöp Ferenc gróf volt Bereg vármegye örökös főispánja, s ő ásatta az említett csatornát. A Fekete-tenger említése vonatkozhatott a Szernye első szakaszára, amelyet Feketevíznek neveztek, de Bay használhatta eredeti értelemben is, a Latorca – Tisza – Duna – Fekete-tenger útvonalat jelölve meg.

⁶³Perényi Zsigmond, báró (1783–1849) 1808–1814 között Bereg megye jegyzője, 1814-től 1824-ig, majd 1825-től 1829-ig alispán volt; 1836. június 21-én azonban Ugocsa főispáni székébe iktatták be. 1848-ban erdélyi főbiztos, és a Honvédelmi Bizottmány tagjaként működött.

⁶⁴*Dobozi* című versét Kölcsey románcnak hitte, némiképp ellentmondva ezzel Szemere Pál véleményének, aki balladának tartotta (KFÖM III. 291. l.). Csekén keletkezett 1821. november 4-én, megjelent az Aspasiában 1824-ben. A *Vanitatum vanitast* 1823. február–áprilusra datálta, s első megjelenési helye a Toldy Ferenc szerkesztette Handbuchban volt 1828-ban. A kötetben a *Dobozi* is szerepelt további 21 darabja között, Toldy azonban csak a *Dobozit* fordította le Tretterrel. (Handbuch der Ungrischen Poesie. I–II. Pest und Wien, 1827–1828.) A fentiek szerint Baynak mindkét vers kézirata megvolt.

⁶⁵Beregszászi Nagy Pál (1750(?)–1828) a Bereg megyei Muzsajban született, iskoláit

Beregszászon kezdte el, de a pataki kollégiumban folytatta, ahonnan Mezőkeresztesre ment tanítani. 1793-tól Erlangenben tanult, 1794-ben „tudori” rangot szerzett. 1796-ban mint a kinti egyetem tanárát megválasztották a pataki kollégium tanárának is. 1798–1803 között tanított Patakon teológiát és keleti nyelveket. Ezután elszakadt az iskolai élettől: Kassán három, Muzsajban nyolc évet töltött, s amikor Pesten tartózkodott, Perényi Zsigmond báró Beregszász Végardóra hívta, így az egykori professzorból nevelő és szőlőművelő titkár lett. Szemere Pál 1823. jún. 30-án küldte meg a Képlaki és Vidényi párbeszédében feldolgozott „Versegianus és Révaiánus” véleménykülönbségét bemutató *IK-végzet igéinkben* című írását Kölcseynek, s azt kérte, hogy juttassa el személyesen vagy írásban Beregszászban, a nyelvújítás híres ellenzőjének, bírálat készítése céljából. Kölcsey személyesen adta át a munkát augusztusban, Beregszászi viszont rövidesen visszaküldte azt Bay Györgyhöz. A mellékelt levélben azt írta, hogy Képlakiék nagy fába vágják életlen baltájukat, mire Kölcsey visszazüente, Beregszászi viszont macskanyúzó bicskával nyesegeti a fa ágait, s azért nem tudott megbirkózni a témával. Ezek után Beregszászi kifejtette véleményét, amelyben „megszabdalta” az IK-et ugyanannyira, hogy Kölcsey gúnyolódva emlegette a munka hosszúságát, bölcsességét és szépségét. (Vö. Szemere Pál *Összes Művei* I–III. Bp., 1890. III. 212. l. és KFM III. 305. l., 307–08. l., 311. l.)

⁶⁶Feltehetően az *Abhandlung über den Ursprung, der Sprache (Értekezés a nyelv eredetéről, 1772.)* című Herder-műről van szó. Herder úgy vélekedett az emberi nyelvről, hogy az nem isteni eredetű, miként Hamann tanította, nem is állati hangokból kell levezetni, miként Rousseau tette, de nem is a felvilágosodás racionalizmusa által hirdetett társadalmi közmegegyezés jelrendszere, hanem az érző természeti ember őshangja, amelyet az emberi „értelmesség” hozott létre. (Vö. Némedi Lajos: Herder. Világirodalmi Lexikon. 4. 391. l.)

⁶⁷Szóllós, Nagyszóllós Ugocsa vármegye törvényhatósági székhelye volt ekkoriban. A feltehetően fontos eseményről nincs adatunk, talán megyegyűlésről lehetett szó.

⁶⁸Sándor halála után 1823. dec. 1-jén született János. Kölcsey is megemlékezett az eseményről 1824. január 30-i keltezéssel küldött levelében. (KFÖM III. 309. l.)

⁶⁹A levél címzése: Tekintetes Költsei Költsey Ferencz Úrnak barátságos tisztelettel Csekén.

⁷⁰Nulla calamitas sola: a baj nem jár egyedül – mondja a latin.

⁷¹Az ikre készült recensio, bírálat Beregszászi Nagy Pál írására utal, amelyet az 1824. január 4-i keltezésű, s Baynak szóló levelével küldött meg Kőlcseynek (Szemere Tár 8. 259.). Ebben válaszolt Kőlcsey korábbi „fanyelű zsidó... bicskájának” kitételére, s tovább szötte a gúnyolódás szárait Képlaki és Vidényi ellen. Az írás címe: *IK-végzet igéinkben*; megjelent az Élet és Literatúra 1827-es II. kötetében a Szemere írásával együtt, mint annak bírálat. Comitiva: melléklet. Pro uberiori pertractatione: bővebb kifejtés végett.

⁷²A péceli levél Szemere Pál 1823. dec. 29-i levele lehet. Erga recompensam: viszonzás-ként.

⁷³Nemcsak Bay, de Szemere Pál látogatási meghívását sem fogadta el ekkoriban Kőlcsey. Házi bajaira hivatkozva azt írta péceli barátjának, hogy „bizonyos környüállás miatt nem felelhetek” (KFÖM III. 306. l.).

⁷⁴K... levele Kazinczy Ferenc levele lehet, amelyet 1823. december 30-án írt Baynak, s tele van Kőlcsey és Szemere Pál elhallgatásán való fájdalomával (Kaz. Lev. XVIII. 481–82.). Bavarus művét, a bajor szerzötől származó alkotást csak találgatni lehet, hiszen önmagára és saját művére vagy fordítására is vonatkozhat a kitétel.

⁷⁵A Tudományos Gyűjtemény 1824. IX. számában (84. l.) a Könyvvizsgálat rovatban X jelzéssel közölt jelentést az Aspasia első kötetéről. (Szerkesztette Kovacsóczy Mihály. Pesten kiadta Füstküti Landerer Lajos. 1824.) A „magyar recensens” azért támadta meg Kovacsóczyt, mert megjelentette Kőlcsey *Dobozi* című művét. A mendikánsi, szent tüzeltel kritikának egyik oka az volt, hogy Kisfaludy Sándor már feldolgozta ezt a témát *Dobozi Mihály és hitvese* című regéjében. A levélbeli idézet Kőlcsey művéről szól.

⁷⁶Ádám: Kőlcsey Ádám, Ferencnek édes-testvére.

⁷⁷Cum sufficientibus: meglegedésére.

⁷⁸Certe Deus: Isten bizony.

⁷⁹A levél címzése: Tekintetes Kőltsey Ferencz Úrnak barátságos tisztelettel. Csekén. Német Sámuel árendásom küldje által ezen levelet Csekébe. B. Gy.

⁸⁰Palinktól, Szemere Páltól érkezett a levél bizonyosan a november 30-i keltezésű, amelyben főként Theodor Körner *Zrínyi* című drámájának készülő fordításáról számolt be Kőlcseynek.

⁸¹Istvándi a vízimalom okán került a levélbe. Azt eddig is tudtuk, hogy a malom ősrégi családi tulajdon volt, talán már a mohácsi vész korában is létezett. Szirmay Antal leírásában az áll, hogy Istvándi mellett van „a Túr, rajta libegnek két székes malmok, ahová a Nyírből is járnak örölni” (i. m. II. 240. l.), a Borovszky-féle monográfia szerint pedig Istvándi vízimalma egy hengerrel, két kövel öröl (i. m. 317. l.). Mindketten megemlíttük a Kende-ág tulajdonjogát, de Bay érdekltségét nem ismerik. Majtis szintén Szatmár vármegyei község a volt szamosközi járásban, Fehérgyarmat közelében.

⁸²Resignatio: válasz, illetve bővebb magyarázat a megyét érintő korábbi jelentésre.

⁸³Lónyay János (1796–1859) Vásárosnaményban született, de Bereg vármegyében hivatalnokoskodott. 1829–1832 között alispán, 1830-ban országgyűlési követ volt, majd az udvari kancellárián lett előadó, az 1838-as pesti árvízkor királyi biztos, érdemei elismeréséért pedig valóságos belső titkos tanácsos. 1845-ben újra Bereg vármegyében vállalt hivatalt: főispáni helytartóként működött. Élete végén, visszavonultságát megtörve, a protestánsok érdekeit képviselte az uralkodó előtt 1857-ben. A tracta, vendégség homályos utalás valamiféle családi vagy más közös ünneplésre.

⁸⁴Pálóczi Horváth Simon Ung vármegyei ekkori főjegyzője, jövőbeni (1834) első alispánja. A továbbított levél talán az, amit Szemere Pál 1824. november 20-án írt Kőlcseynek. Szent Dávid XLII. zsoltarának kezdő szakaszára utal Bay a szarvas-motívum említésével: Mint a szép híves patakra / A szarvas kívánkozik...

⁸⁵A levél címzése: Tekintetes Kőltsei Kőltsey Ferencz Úrnak barátságosan, Cseke.

⁸⁶Palinak, Szemere Pálnak írt ugyan Kőlcsey levelet, de amint mentegetőző soraiban áll: „a történet úgy akará, hogy írásom itt maradjon, s benned ezáltal kedvetlen érzések ébresztessenek.” Szemere keserű soraira, amelyekben a házat ért villámcsapásról, adósságairól, Döbrenteivel meghidegült barátságáról szólt, Kőlcsey így folytatta érzéseinek bemutatását: „De te, édes Palim, ismersz engemet, s inkább szánni fogsz, mint kárhozatni; engem, aki

gyakran átkozom a sorsot, hogy emberi társaság nélkül hagyattam általa, — és mégis, szobámnak négy falai közé zárkózom, s ablakomat elsötétítem, hogy emberi képet ne lássak.” (KFÖM III. 311. l.)

⁸⁷Józsínétól Kriskának: Bay Józsefné Szemere Teréztől Szemere Pálné Szemere Krisztinának vitte a levelet Bay György.

⁸⁸Veresmart és Sziget egyaránt Máramaros vármegyében volt a szigeti járásban. A rokon Boronkay családból Miklós a megye alispánja volt.

⁸⁹1825 augusztusában főszolgabírónak választották meg Bay Györgyöt, s ezzel az írogató barátból a hatalom embere lett, a tollat pálcával cserélte fel.

⁹⁰Szeptember 4-én Bay felesége a második életben maradt kisfiút szülte, akit az elsőszülött, de meghalt emlékére ismét Sándornak neveztek el.

⁹¹Praenumerálva: előjegyezve, előfizetve.

⁹²Palink, Szemere Pál azon keltezés nélkül maradt leveléről van szó, amelyben péceli lakásának leégéséről tudósította Kölcseyt, s kérte a bírálatra elküldött *Nyelvmívelés* című munkájának visszaküldését.

⁹³A levél címzése: Tekintetes Költsei Költsey Ferentz Úrnak barátságos tisztelettel, Cseke.

⁹⁴Szemere Pál 1825. október 20-i leveléről lehet szó, amelyben az *Élet és Literatura* „egy próbaívét” küldte Kölcseynek, és újra sürgette a *Nyelvmívelés* című írásának visszaküldését.

⁹⁵Scripturisticumatlanságod: „nem írásod”, hallgatásod.

⁹⁶Az orosz pap magyar nyelvű prédikációjáról nem tudunk többet.

⁹⁷Pali, Szemere Pál és Kriska, Szemere Pál felesége Surányba tervezett rokoni látogatásának tervét közli Bay Kölcsey Ferencel.

⁹⁸Igaz Sámuel (1786–1826) Bécsből írott 1825. december 18-i leveléről van szó, amelyben nyugtázta a Kölcseytől kapott műveket. A Szathmáry József ágens útján hozzákerült versek közül az itt küldött 1826-os Hébében a *Panasz* és a *Rákos Nymphája* szerepelt, az 1827-esbe pedig a *Borkirályt* és az *Epedést* tervezte beválogatni Igaz Sámuel (Szemere Tár 8. 419.).

⁹⁹Kazinczy Ferenc felszólítására utal Bay György. Szorgalmas törekvése nem járhatott

sikerrel, mert Igaz Sámuel már január 7-e óta halott volt.

¹⁰⁰Profanusság: avatatlanság.

¹⁰¹Versificatori: verselői, versfaragói.

¹⁰²A b. e. troubadourtok successora: boldog emlékezetű énekesetek örököse feltehetően a korábban említett csekei Dallosra vonatkoztatva került a sorok közé. Kölcsey 1826-ban több mint egy fél évet töltött Pesten júniustól januárig.

¹⁰³Praenumeránsok, előfizetők gyűjtését kérte Kölcsey az *Élet és Literatura* című folyóiratuk számára. A felhívás szerint a kötet „olvasóinknak ez előfizetés útján leteendő három v[áltó]-céduláért kezeikhez szolgáltatik”. A Szemere Pál és Kölcsey Ferenc aláírásával megjelent felhívás Pesten kelt 1826. június 8-án (KFÖM III. 314–15. l.). Eredetijét Drescher cenzor aláírásával a Szemere Tár örzi (3 b sz. 14.). A Bayra bízott előfizető-toborzás akkori eredménytelenségéről Kölcsey tudósította Szemere-t (KFÖM III. 326. l.).

¹⁰⁴Per multum cras, cras: mindig csak holnap, holnap.

¹⁰⁵Par force vadászat: hajtóvadászat.

¹⁰⁶Az első kötet az *Élet és Literatura* 1826-os I. kötete.

¹⁰⁷Rössler (János) Kristóf, ld. az 59. jegyzetet.

¹⁰⁸A Palinak, Szemere Pálnak küldött 1827. januári levél hiányzik Kölcsey leveleinek gyűjteményéből, vagyis a Kölcsey expressusa, gyorsfutára kezéből kivett levelet nem volt szerencsés a kocsisra bízni.

¹⁰⁹Kölcsey testvére Ádám, ánya, azaz sógor-nője Ádám felesége, Szuhányi Jozefine volt. A levél címzése: Tekintetes Költsei Költsey Ferentz Úrnak barátságos tisztelettel Csekén.

¹¹⁰Az exemplum (kötet) az *Élet és Literatura* 1827-es második kötete. Szemere Pál arról tudósította Kölcseyt 1827. április 30-án, hogy a György napi vásárkor „nyalábot” vittek tőle Bay György és Kölcsey számára, vagyis a beregi és szatmári tájon is sikerült előfizetőket toborozni.

¹¹¹Codmus, Kadmos mondai hős volt, aki megölte Theba környékének rémét. A thebai államrend és az istentisztelet rendezése mellett a művelődést is származtatták tőle.

¹¹²Debrecenbe a paquet, csomag Szemere Páltól jött, s benne 10 kötet Élet és Literatura volt. (Vö. KFÖM III. 338. l.)

¹¹³Kunst-philosoph: művészetfilozófus.

¹¹⁴Kölcsey 1827 tavaszán (február, március) betegen feküdt csekei otthonában. (Vö. KFÖM III. 332. l.)

¹¹⁵A Folyóírásbeli Kivonások a K. F., Kölcsey Ferenc és Sz. P., Szemere Pál kiadásában megjelent Élet és Literatura egyik rovatára vonatkozik, amely néhány más folyóiratban megjelent értékelő kritikát gyűjtött egybe. Volt benne dicséret éppúgy, mint elmarasztalás, Kölcsey szerint azonban „kritika lévén a cél, nem szükséges vala-e azoknak, kik másokról ítéleteket mondogatnak, a magokról mondott ítéleteket is előmutatni?” (KFÖM III. 336–37. l.)

¹¹⁶Modestia: szerénység.

¹¹⁷Redactio: szerkesztőség.

¹¹⁸Az Élet és Literatura 1827-es második kötete részleteket közölt Kölcsey és Döbrentei Gábor levelezéséből. Kölcsey 1816. május 11-én Csekéből keltezte írta az utalásra okot adó sorokat: „Makacs vagyok, s nem lehetvén azokkal, kiket leginkább szeretek, ritkán hagyom el ezen nyomorult falut.” (KFÖM III. 238. l.)

¹¹⁹Kölcsey testvérének, Ádámnak 1827. augusztus 2-i haláláról van szó. Bay négy évvel korábbi, hasonló érzése elsősülött fiának halálára utal.

¹²⁰Kölcsey 1827. augusztus 6-i keltezéssel Szemere Pálnak küldött levelet. (KFÖM III. 340–42. l.)

¹²¹A Bay leveléhez mellékelt négy könyvről csak sejtethetjük, hogy azok Kölcsey könyvtárából kerültek hozzá.

¹²²Kölcsey Bihar vármegyei útja Álmosdra vezethetett, s az Ádám halálával kialakult helyzet rendezését készíthette elő.

¹²³A levél címzése: Tekintetes Költsei Költsey Ferentz Úrnak barátságos tisztelettel Csekébe.

¹²⁴Bay ipa, apósa Gecsey volt.

¹²⁵A levél, amelyről szó van, Kölcseynek 1828. március 1-jén Szemere Pálhoz írott csekei levele (KFÖM III. 356–59. l.), hasonlóan a

paquetok, csomagokhoz, amelyekben Krug, Sulzer, Herder, Boutewerk, Schlegel és Tieck műveit küldte vissza pesti gazdáiknak (KFÖM III. 357–58. l.).

¹²⁶A Lónyay-per volt az első, amelyet Kölcsey testvérének halála után elrendezett. 1827. szeptember 17-én prorogatorium mandátum, azaz elhalasztó, meghosszabbító megbízás beszerzésére kérte Szemerét (KFÖM III. 348. l.). Megérkezteivel, november 17-én azzal bízta meg Kende Zsigmondot, a megyei első aljegyzőt, hogy tekintsen bele a per aktáiba. Ezek után kísérelte meg az egyezkedést, amely sikerrel is járt, igaz, nem kis áldozat árán. Kölcsey így értékelte tettét: „Egy igen veszedelmes pört ugyan már elvégeztem; de ezen elvégzés nem történhetett másképp, hanem hogy Lónyainak igen kevés híján tizezer forint ára fekvő jószágot kelle átengednem.” (KFÖM III. 359. l.)

¹²⁷A levél címzése: Tekintetes Költsey Ferentz Úrnak baráti tisztelettel. Csekébe.

¹²⁸Kriská, Szemere Pál felesége, Szemere Krisztina volt. 1792-ben született Lasztócon Sz. László, az Ung vármegyei követ családjában. 1814. május 14-én kötött házasságot Szemere Pállal. Az 1820-as években Képlaky Vilma néven publikált verseket a korszak folyóirataiban. 1828. március 26-án halt meg Pesten gyermekáldás nélkül. Kölcsey a *Vilma* című írásában emlékezett meg róla 1829-ben, Szvorényi József pedig kiadta írásait a Szemere Pál munkái I–III. Bp., 1890. első kötetében. Kölcsey már e levél vétele előtt, április 5-én értesült az asszony haláláról a Bay Józseftől, Krisztina sógorától, kapott levélből. (KFÖM III. 360–61. l.)

¹²⁹Frisli kiütések: heveny, fertőző kiütések.

¹³⁰Kazinczy Ferenc (1759–1831) 1828. február 11-én indult Pestre, ahol pörös ügyeit intézte és a felállítandó Magyar Tudós Társaságról folyó tanácskozásokon vett részt. Július elején ugyan elhagyta Pestet, de még kétszer visszatért dolgai végzésére. Úgy látszik, Szemere Pál pesti lakásán lakott.

¹³¹Bártfay László (1797–1858) Kassán szerzett jogi végzettséget 1815-ben, Pesten tett ügyvédi vizsgát 1823-ban. 1819-től a Károlyi-család titkára, lakása pedig az irodalmi szalonélet központja volt. Vendégei közé tartozott Kazinczy, Vörösmarty, Bajza, Toldy, Wesselényi mellett Szemere Pál és Kölcsey Ferenc is. Naplója és Kölcseyvel való levelezése fontos kordokumentum.

¹³²Economus: gazda.

¹³³A levél címzése: Tekintetes Költsei Költsey Ferentz Úrnak barátságos tisztelettel Csekébe.

¹³⁴Kölcsey 1830. január második felében Miskolcra ment ifj. báró Vécsey Miklós, Szatmár vármegye adminisztrátorának társaságában. Munkájukat vontatottan tudták végezni, így megszakításokkal ugyan, de még májusban is ott voltak. Kölcsey Borsodból visszatérve, a nyár folyamán ismét elhagyta csekei otthonát, talán sógornőjével és Kálmánnal együtt, s Szemere Pál és felesége társaságában az iszapfürdőjéről híres Ung megyei Szobráncon töltött hosszabb időt. Itt írta a *Zrínyi dala* című költeményét. Mindkét utazása után hideglelős, maláriás lett, s ami nagyon elkésérítette, hogy Kálmán, meghalt testvérének kislánya is megbetegedett. (Vö. KFÖM III. 371. l., 372. l., 373. l.).

¹³⁵Inhideg: idegzsába.

¹³⁶Tibur: a horatiusi hasonlóság alapján, birtok.

¹³⁷Feltehetően az 1830. augusztus 5-i keltezésű Bártfay Lászlóhoz és Szemere Pálhoz szóló két levélről van szó.

¹³⁸Bay öttagú családjából ekkor már csak a kislány hiányzott, így az examenre, vizsgára a két legidősebb pulya, vagyis fiú, János és Sándor készült a pataki mentor, tanító és nevelő felügyelete és irányítása alatt.

¹³⁹A levél címzése: Tekintetes Költsei Költsey Ferentz Táblabíró és E. V. Notarius Úrnak, barátságos tisztelettel. Csekén.

¹⁴⁰A vármegyéskedő pálya ekkor már mindkettőjükre vonatkozik: Bay György 1816-tól Bereg vármegye táblabírája, 1825-től szolgabíró, Kölcsey viszont 1829. március 16-án lett táblabíró, a július 7-én kezdődött tisztújító közgyűlésen pedig megyei aljegyző Szatmár vármegyében.

¹⁴¹A csipkebokor hőse a bibliai Mózes volt, akinek az Isten hegyén megjelent az Úrnak anyaga egy égő csipkebokor lángjában.

¹⁴²Baldachin: fedett kocsi.

¹⁴³Minerva: Felső Magyar Országi Minerva 1825-ben indult irodalmi folyóirat volt Dessewffy József gondozásában. Bay a sajtóját vitte el, mert előfizetője volt, Kölcsey viszont nem.

¹⁴⁴Muzarion a Szemere Pál és Kölcsey Ferenc szerkesztette Élet és Literatura folytatása.

¹⁴⁵A kolera 1831. június utolsó felében terjedt el Ugozca, Bereg és Szatmár megyében. Az óvórendelkezésül hozott zár alá helyezés sehol sem bizonyult hathatós védekezésnek, s maga Kölcsey is levélben kérte Cseke kijárási tilalmának feloldozását, éppen az itt is olvasható indokok alapján. (Kiadása folyamatban van.)

¹⁴⁶Bay György volt a családban a legfiatalabb gyermek, így négy leánytestvérének mind-egyike nővére volt: éppúgy lehet szó a surányi lakos Zsófia-Ajtay Józsefnéről, mint a gecsei Teréz-Kajdy Lajosnéről.

¹⁴⁷Palink: Szemere Pál.

¹⁴⁸A levél címzése: Tekintetes Költsei Költsey Ferentz Úrnak baráti tisztelettel Csekébe.

Takács Péter

Szatmár megye albizottságának véleménye az Országos Bizottság Urbáriális jelentéséről

Mindannyiunk előtt ismert tény, hogy az 1825 – 1827-es országgyűlés 8. törvénycikkével életre galvanizálta azokat a bizottságokat, melyek az 1790 – 1791-es országgyűlés vonatkozó törvénye értelmében 1791 – 1793 között elkészítették jelentéseiket az ország akkori közállapotáról, és javaslatot tettek a korabeli állapotok törvény útján történő megváltoztatására.¹ Miközben 1828 – 1829-ben az Országos Bizottságok munkálkodtak, a vármegyék sorra követelték, hogy ezúttal ők is véleményezhessék a bizottsági jelentéseket. Ez meg is történt. Bár a történettudomány még nem teljesen, de már körvonalaiiban felvázolta ezeknek a megyei vitáknak a jellemzőit és eredményeit is.² A Szatmár megyei albizottságok működése különösen ismert.³ Ezért nem is szándékozom most Barta István eredményeit megismételni, még bővíteni sem vizsgálódása szempontjait. Az olvasókat ezúttal az ő tanulmányához tanácsolom. Én csupán a Szatmár megyei albizottságok egyikének, az úrbéri javaslatot megvitatóknak a véleményét közlöm, a vármegye egyetemének kiegészítésével.⁴ Teszem ezt azért, hogy tisztuljanak ismereteink Kölcsey közéleti szereplésével, liberalizmusának minősítésével kapcsolatban. Ma még, minden ellenkező hit ellenére, sűrű homály burkolja ezt a kérdéskört is, mint Kölcsey és kortársai életével, meggyőződésével kapcsolatban annyi minden mást.

A forrásközlést bevezető néhány gondolattöredékben csak annyit jegyeznek meg, hogy Szatmár megyében 1831. január 24-én tartották azt a viharos megyei közgyűlést, melyen Károlyi György gróf előző diétáról szóló követjelentésének kinyomtatásáról határozva,⁵ megválasztották azt a bizottságot, melynek feladatul szabták az országos reform-munkálat megyei véleményezését. A bizottság tagjaiul a következők választották meg: gróf Károlyi György, báró Wesselényi Miklós, Isaák Sámuel volt első alispán, Svaiczter Gábor kamarai tanácsos, nagybányai kamarai főfelügyelő, Schlachta Márton szatmári kanonok, Eötvös János, Botka Lajos és Mándy Péter táblabírák, Papp János városi ügyész Szatmárnémetiből, a négy főszolgabíró: Kende Zsigmond, Uray Bálint, Eötvös Mihály, Isaák Lajos; a vármegyei főügyész: Nagy Károly, és az 1829-ben első aljegyzővé kinevezett Kölcsey Ferenc.⁶ A bizottság elnöke természetesen a funkcionáló alispán, Geőcz Ferenc lett, akit jobbágyvédő humanizmusa miatt talán a leginkább kedvelt Kölcsey Ferenc a Szatmár megyei tisztviselők közül.

A Regnicolaris Deputatio munkálatait felülvizsgáló és véleményező Szatmár megyei bizottság munkálkodását 1831. március 8-án kezdte meg,⁷ amikor a bizottság tagjai felosztották maguk között a munkálatokat, s abban a reményben kezdtek véleményezéséhez, hogy 1831. október 2-án összeül az országgyűlés.⁸ Kölcsey a tanúként, hogy az urbáriális bizottság munkálatát gróf Károlyi György és Geőcz Ferenc alispán kapták meg véleményezésre.⁹

A kolerajárvány közbejötté miatt nemcsak az országgyűlés összehívása tolódott későbbre, hanem a megyei bizottságok, közöttük a szatmári sem folytathatta zavartalanul a munkát. Nagykárolyban 1831. október 17-én ült össze először a bizottság, hogy előzetes vélemény-egyeztetés után a megyegyűlés elé terjesszék az albizottság jelentését. Ekkor derült ki, hogy egyedül Kölcsey készült el a jogügyi munkákat véleményezésével, s ekkor bízták Kölcseyre — az albizottságok megjegyzéseinek, lapszéli jegyzeteinek alapján — a legkülönbözőbb munkálatok formába öntését. A bizottság ülése maga is zaklatott volt, méginkább fekvarták azonban a bizottságból kiszivárgott hírek a megye nemességének indulatát. A még meg sem ismert, nem is formulázott nézetek okozta kavargás miatt Geöcz Ferenc alispán kénytelen volt a munkálatok kinyomtatását felfüggeszteni, és a megyegyűlés majdani véleményétől függővé tenni azt.¹⁰ Az 1832. február 27-i viták után került Kölcseyhez az úrbéres bizottság munkálatának véleményezése, illetve a bizottságban megfogalmazott elvek és kötelek formulázása. Ezzel 1832. május 3-ra készült el.¹¹ Pár napra rá, május 7-én, a Kölcsey formulázta vélemény már a megyegyűlés előtt volt. Az urbáriális bizottság munkálatát május 8-án vitatta a közgyűlés, a liberálisok azon reményében, hogy ekkorra csappan majd a figyelem, a köznemesség érdeklődése, és könnyebben átmenthetnek néhány előrelépést jelentő törekvést a jobbágykérdésben is.¹² Hogy mennyire nem így történt, s a megye nemessége miként csonkította meg a Kölcsey formulázta jelentést, arról egyértelműen árulkodik forrásközlésem. Mielőtt azonban átadnám a szót a forrásoknak, hadd idézzem a Szatmár megyei nemesi közgyűlés jegyzőkönyvéből a május 7–8. között dúló vitákról szóló tömör bejegyzést: „Az Országos Küldöttség által készült rendszeres munkákra a megyei küldöttség részéről tett észrevételek . . . megvizsgáltatván, s a megyei Rendek kívánsága szerint sok részben megváltoztatván, e megváltoztatott formában a levéltárba tétetni rendeltettek”¹³.

A betűhű másolatban közölt forrás első és második részének összevetése fényt derít „a megyei Rendek kívánsága” szerinti változtatásra. Nemcsak az elvi bevezető törvényi alapotosságú érvrendszerét vetették el, hanem elszürkítették a változtatásra tett javaslatokat is. Kilúgozták a javaslat érvelő, agitáló, meggyőzésre apelláló részeit, lerontották a vélemény esztétikai színvonalát, hétköznapivá csorbították ünnepélyes emelkedettségét. Nem tettek mást Szatmár megye nemesi rendei, mint hétköznapivá silányítottak egy műalkotásnak is beillő előterjesztést. Megfosztották azt politikai tartalmától, liberális töltetétől, hogy szürke jogi gúnyába bújtathassák. Íme Kölcsey alkotása, és a Szatmár megyei rendek többségi akaratának megnyilvánulása:

Az Urbárium Tárgyra észre vétele a' Szathmár vármegyei küldöttségnek

Észrevételek

az Országos Küldöttség munkálkodására

az Urbarium tárgyában, a' Szathmár vár-

megyei küldöttségnek N[agy] Károlyban 1832 d[ik] Eszt[endő]

Februarius 27 d[ik] tartott üléséből.

Az Adozok, kiket most telken lakó Jobbágyoknak hivunk, egykor rab szolgák valának. A rabszolgaság, minden kétségen túl, az emberiség leg nagyobb szenei közzé tartozott; de közönséges volt az ösmeretes föld minden népeinél; s ki fogná öseinket különösen kárhozatni: hogy a' mi az emberi nem környülményeiből önkényt fejlett ki, nálok sem volt másképp, mint mindenütt: Sött valjuk meg dicsőségökre, jokor

kezdék ők rabszolgáiknak sorsát könnyíteni, 's jokor kezdik azokat a' lealacsonyító sorsból kiemelni, 's sclávokból emberekké, noha magányos és köz terheket viselő emberekké formálni. Vessük össze Sz: István Törvényeit a Zsigmond 3 d[ik] Decretumának 14 d[ik] Törvény cikkelyével; 's lehetetlen nem éreznünk, miképen még azok a' szolgák, kikről Sz: István 2 d[ik] könyvének 36 's következő cikkelyei szollanak,¹⁴ sokkal alsobb lépcsőn állottak a' társaságban, mint már azon örökös Jobbágyok, kiknek Zsigmond felhozott cikkelye szabad költözést enged.¹⁵ E szabad költözés pedig ismét magasabbá tette a' lépcsőt, mit az adózó nép a' Nemzet egészében ez időtől fogva nyertt. Mert a' szolga, ki jármát kéj szerént változtathatja, már félig szabad; annyival inkább, mivel az urát szabadon elhagyható, ur nélkül is maradhat, mihelyt kéz műv, tudomány és szerencse egy darab kenyeret nyújthatnak néki, a' nélkül, hogy valami jobbágy Telek' barázdájit arczának izadásában szántogatni kényteleníttessék. Illy kezdett után lehetett volna lassanként, de folyvást kifejlő, szebb jövődőt remélni, ha a' forrásba ment, 's küzdekek közt rohanó, és a' jövődőség magvaival terhes idő szak véletlen kiütéseket nem okoz vala. Hármaskönyvünk' 25 d[ik] címéből tudjuk: mi következőst vont légyen a' kereszthadi rabló nép büne maga után.¹⁶ Hogy a' Dózsa követőji méltók valának büntetésre, ki tagadja azt? Ellenben ki merné állítani, hogy a' jelenkor büneiért a' még nem született jövődőnek kelljen bűnhődnie? 'S ezen igazságtalanság meg történtét a' boszura ingerlett emberi természetből meglehet ugyan magyarázni, helyben hagyni pedig nem. Már az 1547-ki 26 T[örvény] cikkely lelket rázó kifejezésekkel kiáltja ki:¹⁷ Isten haragja fekszik a' terhes bünt elkövetett nemzetén; 's néhány évek olta semmi nem ártott úgy a' hajdan virágzó Magyar Országnek mint a' Jobbágyok elnyomatása, kiknek kiáltásaik isten elébe szünet nélkül emelkednek. S ezért hogy a' mennyei bosszú ismét megengeszteltesse, 's az elsüllyedt Magyar nép az ég kegyelmét ujjalag megnyerje: a' Jobbágyok szabadságát vissza adadni parancsolja.

E örvény Cikkelyt bővebben hozni fel, okaink valának. Felmutatja ez eleink példáját: miképen vették ők gondolóra, egyfelől az erkölcsiség' tiszta kívánatit; más felől a' szoros kapcsolatot, mi a' Jobbágy állapotja, 's az Ország virágzása vagy senyvedése közt találtatik. Ugyan is emlékezzünk vissza, mióta a' Status temérdek jószágai, 's az Árpád ház gazdag öröksége elolvadoztak, és az országos terhek porták szerint kivettetni kezdének, az olta minden adó fizetés, katona állítás, és tellesítés nem a' földes Ur telkein lakó parasztra tétetett e által? S elnyomni ezt nem annyi e, mint az Ország teherviselőjit 's velek együtt az Országot meggyengíteni? A nemesség mindég a' maga kiváltságaira támaszkodott, 's magát csak rendkívüli esetekben, 's csak saját határozásai szerént tartotta kötelesnek a' teher hordozásában egyesülni. Azomban az országnak jó és bal időben igazgattatni és fentartatni kell, pedig sok ezernek erednie kell, semmivé tétetik? Nem kell e' akkor a' hazának is egyenlő mértékben semmivé lennie? Nem fog e' akkor, a' felhozott Törvény Cikkely értelme szerént, átok feküdni a' Népen, melly maga magával ássa sirt.

'S kinos fájdalommal kell vallást tennünk, Atyáinkon az átok soká és terhesen fekvék vala. Az 1547 d[ik] évi szent Törvény Cikkely következés nélkül hangzott el. Hijában ujták meg azt az 1553: 13, 1556: 28. 29. 1596: 36 Cikkelyek,¹⁸ rab maradt a' Jobbágy gyermekeivel 's Unokáival együtt a' teleken hol született; a' Szőkevény parasztra törvény törvényre hozott, mind addig míg a' nevezetes nap felnem virada, mikor a' negyed fél száz olta elveszett parányi szabadság, a' múlt század utolsó felében előbb fejedelmi szó, utobb az 1790/1. évi 35 d[ik] T[örvény] Cikkely által ismét megadaték.¹⁹

E szerint az országos Küldöttség semmi újat és szokatlant nem tselekedett, midön a' kéz alatti munkálat első Törvény Czikkelyében a' Jobbágyok szabad költözhetését megállíttatni javalja; 's a' szabad költözéshez tartozó környülményeket meghatározni igyekezik. Azomban itt gondolora kell vennünk miképen az Költözködési jus magában vétetve nagyon keveset jelent. Az Adozó Nép viseli az Ország rendes, és legnagyobb nyomása terheit. Kérdjük miből, és miáltal viseli? Zsigmond királyunk ideje olta mai napig porták szerint²¹ vettetik ki mind az adó, mind a' katona; és így a' köz teher viselés kulcsa és mértéke mindég a' porta, az az, más szokkal a' Jobbágy telek volt; a' mivel az országos öszveírásokban a' nemesülések számba nem vétettek. Jobbágy telektől fizet a' paraszt; mert bár a' rovások alatt feje, élet modja és ingoja is befoglaltatnak; de fejét is nem a' Jobbágy telken ha[j]tja e' nyugalomra. Élet modját nem ugyan ott úzi é? 'S ingojit 's névszerént lovát és ökreit nem a' telekért és teleken tartja é? Kettő következik. Egy, hogy a' Jobbágy teleknek mint a' Közteherviselés alapjának, a' lehetőségig jo Karban tételét eszközölni kell. Más hogy a' Jobbágy telket, mint az adozat' alkotmányi fundussát a' lehetséges tisztaságba kell tenünk; 's mind bezavarodástól, mind csonkulástól és gyakori csonkulás által lehető elenyészéstől megoltalmazunk.

Elsöt a' mi nézi: lehetetlen meg nem vullanunk, mi kevés reményünk lehessen a' jobbágy telkeket mostani környülményeink továbbra is lehető fennállások mellett, a' jelenvalónál jobb állapotba helyheztenni. Most az adozónak a' maga parányi ingojin kívül, tulajdona nincs. A Telek neki nem tulajdona; hazánk sok részeiben még a' nyomorult szalma fedél is, mi alatt hál, 's még a' vesszöböl gányolt olacska is, hol tehene nyomorog, a' földes Uré. Mi fogja öt ez idegen vagyonhoz állandoul kötni? Nem látjuk e naponként példajit, hogy minekutánna telek földét az elsoványosodásig elélte, 's nyomorult viskoját feje felett elpusztulni hagyta, bucsut mond, és más Telket keres, mit hasonlóképen kevés idő mulván elhagyjon? És lehet e csudálni megbecsülni és javítani azt a' mit magunkénak nem tarthatunk, azt a' mi kézről kézre szabad kéj szerint vándorol, bizonyosan senki sem fogja. 'S ime itt fekszik a' nemzeti gazdálkodás elal[j]jasodottságának egy fő oka! Nincs itt segedelem, hanem ha az, a' mit az Országos Küldöttség a' kéz alatti Törvény Czikkely 7 d[ik] §-ban mond: telkes gazdának szabad adást és vevést engedni, vagy inkább tulajdonosi just adni. S ezt annyival inkább, mert a javallatban semmi sincs, ami vagy a' földes Uri jussokkal, vagy a' hazai Törvényekkel ellenkeznek. A földes Uri jusokat ugyanis a' telek tartástól elváthatatlan tartozások, vagy tartozás potlások, és a' hármás könyv 1. részének 40 d[ik] Czime épségben tartják;²² a' hazai törvényekben pedig az itt elő adott javallatnak magvai már elhintve vagynak, 's nevezetesen a' hármás könyv III d[ik] része 30 d[ik] Czimében,²³ hol nyilvános kifejezéssel tanittatik: Miképen a' Jobbágy „laboris sui mercedem et praemium, condignam scilicet aestimationem terrae, prati, molendini, vel vineae cuiquam legare, vel vendere potest.”²⁴

A mi a' másodikat, tudni illik a' jobbágy teleknek, mint az adozat alkotmányi fundussának, tisztaságba tételét illeti: meg kell ismernünk, mind addig még a' jobbágytelek adozó kezeknél maradása, vagy majorsággá változtatása a' földes ur szabad kejtől füg; mind addig, még az adozati fundus ezen szabad kéjnél fogva napról napra kissebbé tétethetik: nem lehet mondani, hogy az országos adónak állandó, és meghatá-

rozott kutfeje van. Pedig állandó és meghatározott kutfejének kell lenni, ha az ország igazgatás, és fenntartás' menetelét zavarba hozni nem ohajtjuk; 's ha nem ohajtjuk hogy előbb utobb vagy közönséges bukás, vagy a' lassanként megcsonkított adófundus (:ha bár kénytelen:) vissza állítása elkerülhetetlenül bekövetkezzék. Ezért javalja az Orsz[ágos] Küldöttség, hogy a' szabad adás vevésre eresztett jobbágy telket a' földes Ur megne vásárolhassa, 's mi az (:40 Czim kivételével:)²⁵ ezen javallatban annyival inkább megnyugszunk, mert ellenkező esetben az adó tellyesítésére nézve előbb utobb csalhatatlanul elkövetkező zavart bizonyosnak látjuk. Lesznek talán, kik ezt illy bizonyosnak látni nem fogják: de ezeknek egy igen fontos feleletet tartatunk készen. Az Országos Küldöttség a' zászlo aljakrol készült munkálatában nagy tudománnyal fejtette ki, hogy Országunk kezdetében a' közterhek viselésére széles kiterjedésű birtokok hagyatának a' Status kezei között. Ezen Status birtokok valának azok, mikről az Aranybulla 16 d[ik] Czikkelye szerént a' Feledelemnek adományt tenni megtiltatott;²⁶ s kérdjük hová lettek ezek. Hová lettek ezek az adozat, az az, a' Status költségek elhatározott kutfejei? Természetesen benn vagynak az Országban, de nem többé azon birtokban, mellyben lenniük kellene (:hanem igen keveset kivévén:) magányos kezek között. —

Innen van, hogy Zsigmond királyunk olta a' porták szerént kivett terheket a' nemesi magányos birtokban lakó jobbágy viselni tartozik; innen van, hogy ezen jobbágy adó alatti földének, mint eredetileg a' Status költségeire szant alapításnak csonkítatlanul kell maradnia. Alkotványunk ellenére, törvényeink világos tilalma ellen jutott az magányos kezekre, azomban így sem szünt meg, eredeti elrendelése alatt maradván, terhét hordani; 's ez által olly ser[t]hetetlen depositummá lön, mihez nyulni nem egyéb, mint a' haza, és az eredeti alkotvány ellen elkövetett bün, 's meg kell fontolnunk, midön századokra akarunk előre munkálni, kell megfontolnunk: a' Status birtokok eloszlottak ugyan, de természetöket, eredeti elrendelésöket a magányos birtokosnak kezei közt meg tartván, a' terheket, (mik most porták szerént kezdének kivettetni:) viselni meg nem szüntek. Másodszor készül a' birtok eloszlani, ha adozó kézből nemes kézbe szabadon által vándorolni meg nem szünik; rettentsem vissza bennünket a' gondolat, hogy az, az Ország veszedelme nélkül természetét el nem vesztheti; 's így vagy a' nemes kezébe is adó fundusnak kellene maradnia, vagy az időnek el jönnie, midön a' közönséges bukás elkerülhetetlen.

Az Országos Küldöttség meghatározta a' modot és feltételeket, mi szerént és mik alatt a' jobbágy telki szabad adás vevés a' földes Ur jusainak fen maradása mellett gyakorolathassék, 's ezekre nézve csak két észre vételt terhesztünk [!] elő:

1. A' 7 d[ik] § b. alatti pontját illetőleg ohajtanok, hogy a' telek eladás bejegyzetésének váltsága minden 100 f[orin]ttol 10 kr[ajcár]ban állíttassék meg, az öt ezeret meghaladó százakért semmi többé nem fizettetvén.

2. A' 10 §-ban a' telek vásárlásra nézve javallott megszorítást elfogadhatonak nem látván, az e tárgyban adott külön szavazathoz kapcsoljuk magunkat. E külön szavazatnak, (melly mindenkinek annyi számú telket, a' mennyi tehetségében áll, megvenni enged:) okait felhozni nem tartjuk szükségesnek. Elég légyen hozzájuk adunk, hogy a' kéz alatti §-ban elő számlált kifogások is a' külön szavazatot erősítik, 's leginkább pedig a' két első pont alattiak. Mert ha örökség, és ár verés után több telket szerezni lehet: miért ne egyszerű adás vevéssel is? A paraszt úgy is ritkán fogja eladni telkét, hanem ha kénytelenségből 's kénytelenség eseteit nem lehet e mindég árveréssé csinálni? ,S a' pénzzel gazdag telektartónak nem leszen e ezer modja magát több több telek birtokába helyeztetni? Telkeket öszve vásárolni egyéberánt csak

gazdag ember dolga; 's a' gazdag telektartó kezeiben bizonyosan inkább javul a' telek, mint a' szegényében. Ki fogja tagadni, hogy ez mindég nyereség? Csak arra kellene a' Törvényhozásnak figyelmeznii, hogy a' Telek öszve vásárlás népetlenséget ne hozzon magával, az az, minden külön Telek népes legyen emberrel, 's elég iga marhával felkészültt.

II. Czikkely

A telek mennyiségéről.

A felebbiek az adozati fundus bizonyos lábra állításáról, 's tisztába hozataláról levén szó, hátra van, hogy a' földes Ur és jobbágy között fennálló szorossabb viszonyok határozottassanak meg. Nem elég ugyan is a' jobbágy telket a' Status költség viselésére külön szakasztani, 's a' majorsaggá tételtől megőrizni; hanem arról is gondoskodni kell, hogy a' telken lakó Jobbágy a' maga terhet a' lehetőségig könnyen hordozhassa. Az adozó ember terhei nagyok és sok félek, 's ha a' terhek kéj szerént szabotnak reá: elébb utobb le kell roskadnia. Kell tehát bizonyos mértéknek lenni, mihez képest terheit igazságosan meghatározni lehessen; 's e mérték maga a' telek mellyen lakik, 's mellyet mivel. S ha ezen telek külső és belső mennyisége kimérve lesz; ha azzal együtt járó haszonvételek meghatározottnak, akkor léssen lehetséges a' telyesítendő teherről is meghatározolag szollani.

Miből és mennyiből kelljen az egész jobbágy teleknek állania, azt az Orsz[ágos] Küldöttség a' szerént hagyta meg, a' mint az Urbarium behozásától kezdve minden Törvényhatóságokban külön külön szokásban volt.²⁷ 'S ezen meghagyás ellen szollani annyival inkább nem tartjuk jónak mivel a' dolog mostani állásának megváltoztatása kellemetlen zavart hozna magával. S itt a' 2—8. Czikkelyekre sem lelünk más megjegyezni valót, azon kívül, hogy az 5. §-ban a' telek utáni tartozásoknak a' jobbágy által történt elzálogosítására vagy cserélésére nézve ohajtanok foglaltatni az az illy elzálogosított vagy cserélt földek polgári uton, rövideden vétessenek vissza, a' meg nem elégedett félnek a' törvény út nyilván maradván.

III. Czikkely.

A Jobbágyok egyéb haszonvételeiről

A Telek mennyiség meg határozását a' jobbágy telken lakók egyéb haszonvételeinek meghatározása természetesen követi. Az Országos Küldöttség itt legelőszer is az irtásokrol tesz határozást, azt javalván, hogy az Uradalom nyilván kijelentett egyezése ellen tett irtások ingyen vétessenek vissza. Az uradalom engedelmével készültek pedig illetőleg kifizetessenek (:§ 1. :).

Mi hajlandók vagyunk ohajtani, hogy ingyen csak az uradalom tilalma ellen tett irtás vetessék el. Mind azon irtások pedig, mik az uradalom akár engedelmével, akár a' nélkül, de nem nyilvános tilalom ellenére történtek illetőleg kifizetessenek. Igazságos lévén annak a' mi azonnal hasznot hajt munka bér megterítése mellett vétetni birtokba.

Az irtás után következik a' bor mérés.

E tekintetben a' kéz alatti Czikkely 2 d[ik] §-ra nézve ohajtanók a' következő három környülményt megkülönböztetni:

1. Vagynak helyek hol a' szőlő művelés a' kereset fő ága, 's a' borból kilenczed vagy hegydj adatik.

2. Vagynak helyek hol a' szőlő művelés a' gazdaságnak csak mellékes ága, 's hol a' szőlő az Országos Küldöttség értelmében csak kerti birtoknak nézetik.

3. Vagynak végre hol szőlő általán fogva nem terem.

E három megkülönböztetés szerént, három képen vélnök a' bor mérés határ idejét is megkülönböztethetőnek lennie; az első pont alattai helyekre hat, a második allattiakra négy, az utolsokra három honapi idő rendeltetvén.

A mi a' 3 d[dik]§-ban elő adatik egyike a' legfontosabb javallatoknak. Az Országos Küldöttség ugyan is a' jobbágy telkek után járuló legelő külön leendő kiszakítását ajánlja. Ezen ajánlat minden tekintetben elfogadható; nem csak azért, mivel a' Telek tartó Jobbágnak a' szükséges marhatartást lehetségessé kell tenni, hanem azért is, mivel az egymásra toduló urbarialis panaszoknak így hathatosan elejek vétetnék, s' földes úr és jobbágy kölcsönösen megkiméltetnének. E fontos tárgyra nézve nagyobb világoztás kedvéért megjegyezzük.

a.) Az Orsz[ágos] Küldöttség értelme szerént, nem csak a' gyepen, hanem az ugaron és tallon is külön szakasztandó lévén a' legelő, világosan kellene kivánni, hogy minden Jobbágy telki külső tartozások commassáltassanak,²⁸ 's a' jobbágy birtok a' majorságtól mind szántóföldekre, mind rétekre 's a' legelőre nézve valóságos kiszakítás által megválasztassék. E ki szakítás a' regulatio szükséges voltát,²⁹ 's a' majorság birtok commassatioját is maga után húzván: egy felől a' dolog tisztába hozatalát, más felől a' nemzeti gazdálkodás jobb karba állását természetesen eszközlené; 's általa egy nyugodalmasabb, egy jobb, és szebb jövődőknek magvai hintetnék el.

b.) A' jobbágyi legelő mennyiségének kiszakításában az Országos Küldöttség a' telek földek művelésére megkivántató marhák számát kulcsul venni nem akarta. Pedig úgy látszik, hogy ott hol, a' legnagyobb tekéntet a' földművelésre van fordítva, legtermészetesebb az arra megkivántató marhát venni számba. Annyival inkább, mivel másként egyik jobbágy a' másinak számhaladó marhatartással rövidséget okozhatna; 's következő panasztétel esetében nem lenne bizonyos mérték, mi szerént az illető biroskodás ítéletét erányozhatná. Ohajtjuk azért, hogy a' legelő kimetszésekor a' marha tartás mennyisége minden telek után határozassék meg, 's annyi marha után méretvén legelő, azon felül marhát legeltetni minden jobbágnak tiltassék meg. Ez itt elmondott észrevételből nyilván következik, miképen legelő és marha tartás méltó jussal csak a' külső tartozásokkal bíró telek után szakaszthatatik. 'S mi igazzal kívánhat a' zsellér magának legelőt, holott művelésre váró földjei nincsenek? 'S kiváltképen mi igazzal kívánhat az Országos Küldöttség javallata szerént nyolc zsellér egy egész telek után tartozó legelőt? Hiszen így zsellér és egy nyolczados telek tartó között semmi különbség nem lenne; pedig egy nyolczados jobbágy belső telket, és (:Szathmár Vármegyében például:) 3–4. köblös földet 's 1 1/2 embervágó rétet bir, midön a' zsellér a' parányi helyen kívül, mit háza elfoglal, egyebet rendszerént nem bírhat. Ennél fogva vagy meg kell a' zsellérektől a' legelőknek tagadtatni, vagy bő legelővel bíró határokon legalább egy egész telekkel több zsellér teleket kell egyenlítésbe tétetni.

A mi a' kéz alatti cikkel 4§-át illeti, azokra, a' mik ott a' fajzásra javallatnak semmi észrevételt nem tartunk szükségesnek. Altalánoson, az az, egész országra kiterjedő határozást kicsiny fogyatkozással tenni jobb, mint valami Tárgyat a' különös esetekben leendő elhatározásokra hagyni. Az illy elhatározásokban lehet ugyan a' körülállásokra tekénteni, 's a' kérdést nagyobb szorossággal dönteni el: de nem lehet egy szersmind a' becsuszható szabad kéj utat elzárni.

Az 5 d[ik] §-ban az mondatik, hogy a' jobbágyságnak ugyan husvágásra jussa

nincs, még is ha a' földes Ur hussal a' helységet nem tartaná, szabad legyen az Uraságnak tett jelentés után vágatniok. Ez azt tenné, mintha az Uradalom némiképen a' jobbágy ellenőrsége alá rendeltetnék; 's ennek eltávoztatására szükségesnek látnok megállapítani, hogy hús nem létében a' megyei alispán előtt tétessék jelentés, 's a' hús vágthatás engedelmé tisztiképen adassék ki; minden esetre a' földes uri jus, ha az uradalom a' vágást ismét kezdeni akarná, sértetlenül maradván.

IV. Czikkely

A Jobbágyok tellyesítéseikről.

Ha a' jobbágy telket és haszonvételt nyér, illő, hogy e' nyereségért ő is tegyen valamit; 's ez okfőnél fogva fizet a' jobbágy kilenczedet, szolgál robotot, 's ad füs[t] pénzt és konyhára valót. Ezen tellyesítésekről szoll a IV. Czikkely.

Jól intézett igazgatás alatt arról is törvény hozatik: mint bánjon az Ur pénzen vásárlott sclavjával. Mennyivel inkább határozást kell tenni; mint bánjon az Ur jobbágyaival, az az, mit kívánhasson jobbágyától, azon jobbágytól ki egyszersmind a' Status költségeit fizeti, a' Statust fegyverrel szolgálja, 's kiről következőleg nagy gondnak kell lenni, hogy a' földes uri terhek alatt le ne roskadjon, 's ez által a' közterhek viselésére alkalmatlanná ne tétessék?

Kettő van mi a' jobbágyot kiváltképen nyomja: a' kilenczed és dézsma. Ez utolsót a' mi illeti, erről a' Polgári Törvény Könyv XXV. Czikkelyére tett jegyzetekben,³⁰ hová tulajdonképen tartozik, bőven szollottunk; amaz elsőről szollani itt van idő és hely.

Sok van, a' miért a' kilenczed a' jobbágy örökös romlását eszközli. Ugyan is azon környülmény, hogy termésének kilenczed, 's a' dézmát ide számlálván pedig, épen ötöd részét minden esztendőben elveszti, már magában nagy csapás. — Még nagyobb az, hogy a' kilenczedelés után várakozás, 's a' kilenczedeléssel együtt járó alkalmatlanságok a' termés fenn maradt 4/5 részében is tetemes és kipotolni nem szokott kárt szerez. Tekintet érdemel az is, mert a' kilenczed a' termés mindenkori mennyiségéből szakasztatván ki, természetesen a' legjobban gazdálkodó jobbágyot, az az, más szokkal a' földmivelői szorgalmat terheli legnagyobb mértékben. 'S ez valamint az adó kivetésben, úgy itt is a' köz jó ellen elkövetett valóságos hiba.

E tekinteteknél fogva nincsen egy egy inkább ohajtásra méltó, mint a' jobbágyot ez ennyire nyomó tehertől valahára, ha lehetséges meg szabadítani. Kétséget nem szenved azomban, miképen e megszabadítás nem történhet másképen, csak a' földes Ur kártalanítása mellett; annyival inkább, mivel vagynak helységek, hol a' földes uri egész jövedelem a' kilenczedben áll, 's annak kármentés nélküli elengedése által az Uradalom szenvedne kipotolhatatlan csonkulást. Nincs kétségünk, hogy e' fontos tárgy felől az ország számos törvényhatóságai fognak javallatokat tenni; 's e' teendő javallatok között álljon e' miénk is, mit a' következendőkben elő terjesztünk.

Ha a' kilenczednek kármentés nélkül kell el engedtetnie, négy kiváltképpen való módon lehetne azt tenni. Mert,

1) ki lehetne a' jobbágy telek utáni földek kilenczed részét metszeni, 's az uradalomnak által adván a' kilenczed fizetést örökre eltörteni.

2) Meg lehetne a' kilenczedet bizonyos mennyiségű robottal váltani. Vagy pedig,

3) Országosan, vagy pedig a' Törvényhatóságok által telek szám szerént meghatározott pénzsummával évenként fizetni.

4) Vagy valami olly jobbágytelki haszonvételek az uradalom számára által engedésével felcserélni, a' mi nélkül a' jobbágy kára nélkül ellehetne, az uradalom pedig belőle hasznot fogna láthatni.

Az elsőt illetőleg figyelembe kell vennünk: mi kevés föld van most is a' jobbágy-nak, 's mi baj lenne ezt a' keveset meg csonkítás által még kevesebbé tenni. 'S valljuk meg, ezen mod által nem fogna a' jobbágy a' kilenczed terhétől megszabadulni, hanem csak annak egyszerre leendő kifizetésére kényszerítettetni. Nem azt kell tennünk, hogy ne legyen kilenczedet miből fizetni, hanem azt, hogy az, a' miből a' kilenczed fizettetik, sértetlenül maradván, a' teher még is megszőnhessen.

A másodikat a' mi nézi, annak terhes volta is szembetűnő. A robot nagy akadály a' paraszt felemelkedhetésének, 's annak inkább kevesítéséről vagy éppen megszőntetéséről kellene inkább gondolkozni, mint szaporításáról.

A harmadik modot lehetne talán legtöbb sikerrel elővenni, ha a' negyedik mod szerint olly telek utáni haszonvételt, mivel a' kilenczed az illető két fél sérelme nélkül kicséréltessék, ki nem találhatnánk. Azomban e tárgyrol gondokozónak a' jobbágyok bor mérési jusa talan illyennek fogna tetszeni. — Nem jobb lenne e' jobbágy-nak a' maga földre fordított szorgalmának csonkulás és hátráltatás nélkül hasznát elvennie, mint az ő reá nézve rend szerint kevés hasznu, 's a helységek néhány kevés tehető-seblyei által minden felvigyázat ellenére is magányos haszonra fordíttatni szokott bormérést továbbra is meg tartani? 'S más részről nem fogná e' az Uradalmat a' félbe nem szakadtt, 's korlátba nem szorított korcsma tartás egy olly jövedelemért káratlanítani; a' mi egyfelől a' jobbágyot örök ravaszkodásra csalogatja, másfelől a' beszedőknek a' jobbágy rongálására örök alkalmat nyújt? Ha ezen mod elfogadható lenne, sem valami más felcserélhető haszonvétel ki nem találtathatnék: nem látunk mást, hanem, hogy a' kilenczed természetben fizetése minden esetre eltőröltessék, bizonyos summa pénzt határozni meg, a' mi telek szám szerint egyformán fizetessék. Ez által is könnyebbülést nyerne a' jobbágy. Mert sem a' kilenczed szedés alkalmatlanságai alatt nem maradna, sem a' gazdai szorgalom a' tunyaságnál több terhet viselni nem köteleztetnék.

Ezen utolsó javallat szerint minden egész telek pénztartozása meghatározván, azon tartozás évenként megfizettetnék; 's a' jobbágy mind a' föld termést, mind az állatok-bol adatni szokott kilenczedet 's a' konyha tartozásokat magának tartaná. A bor kilenczed helyett pedig kapaszámra meghatározott föld bért fizetne, 's ez által a' kereskedést, és hitelt rontó dézma borok elenyésznének; a' különös tokma mellett levők,³¹ ha t[udni] i[llik] tokmajok az Urbariumnál kedvezőbb, továbbra is eddigi állapotjaikban hagyatván. 'S itt megjegyezhetnők azt is: ha a' jobbágy a' viselni tartozott kilenczed váltságot kész pénzben le nem tehetné, nem ellenkeznék igazsággal az uradalmat kötelessé tenni, hogy a' jobbágyi tartozást buza vagy más földbeli termésben folyó ár szerint elfogadja.

A kilenczednél nem kevesebb figyelmet érdemel a' robot. Földes Urat, Vármegyét, helységet és eklesiát kézi munkával szolgálni, 's mind e mellett saját élelmét is hasonlólag kézi munkával keresni, 's mind ezek felett számos ház népet taplálni, a' katonaságot pénzzel, lakással és deperditával tartani, az Ország Képviselőjit, a' megye tisztségeit, és minden névvel nevezendő szükségéit fizetni: olly dolog, miknek telyesítését a' legjobb karban álló vagyonos polgárság is érezni fogná. De mind ezen telyesítések a' paraszt teszi, s' igen sokszor csak egy nyolczad rész teleknek, vagy éppen egy zsellérháznak birtokából teszi, 's nem szükség e tehát arra vigyázni, hogy legalább elég ideje maradjon napjait saját életének, 's telyesítendő tartozásainak kereshetésére fordítani? Az idő közben elfogadott Urbarium ugyan a' robot számát regulázta; azomban kimerné állítani, hogy az országosan mindenütt ezen regulázás meg tartatik? Kimerné állítani, hogy például az egész és feltelekes jobbágy szolgálatja közt az

Urbariumhoz mért idom mindenütt figyelembe vételve van, 's több effélék? Ezen meg gondolásnál fogva a' kézalatti törvényjavallat 6 és 7. §§ nak alkalmával ohajtanok világosan kimondatni: Minden Uradalom és Közirtokosság a' maga birtokát regulázni, 's akkor robotot minden jobbágyra telke mennyisége szerént, az illető megyei hivatal közbejöttével az Urbarium szoros értelmében kivettetni tartozzék.

Nehogy pedig a' robot napjaiban is a' jobbágy szabad kej szerént többé vagy kevesbbé feszített munkára szorittassék, arról az Orsz[ágos] Küldöttség a' kéz alatti Czikkely 6 §-ában bölcsen gondoskodott. Itt azomban minden elmagyarázások megelőzésére a napi munka meddig tartását talán nagyobb bizonyossággal lehetne így meghatározni.

1. A' jobbágy a' maga lak helyének határán köteleztessék a' maga helyén nyárban 10. télben pedig 7. órát eltölteni, ide értvén az étetés és itatás idejét.

2. Más helység határára hajtván pedig a' meg határozott órákba a' jövés és menésben eltöltött idő is bele tudassék.

Az Országos Küldöttség külömbiséget tesz a' jobbágy helyen és a' nemes üléseken 's majorokon lakó Zsellérek közt, azt mondván (: 13. §:) hogy az utolsok egyedül az Uradalommal teendő egyezkedéstől függjenek. Véleményünk szerént a' Jobbágy nem csak a' jobbágy telken, hanem a' majorban és nemes ülésen is tekintetet érdemel. Itt is hordja ö a' személyéhez ragadtt közterheket; következőleg itt sem lehet ötet a' törvény gondoskodása alól kitesztani. Mert külömben szabad kéj fog rajta uralkodni; 's törvényekkel bíró nemzetben a' szabad kéjnek számkivettetnie kell; való szabadság csak ott lehethvén hazát, hogy minden eránt törvényt és igazságot gyakorolni szorosán köteleztetik.

Minek előtte e tárgyrol szollani meg szünnénk, lehetetlen még egy tekintetet nem vetni arra, a' mit felebb a' jobbágynek a' robot által történő nagy és sokszori elvonattatása felől rövideden érdekeltünk. Az Országos Küldöttség munkálatában áll a' bánáti roboti tábla, honnan kitesztik: miképen a' bánáti megyékben a kézi munkáknak több mint fele pénzzel megváltható; 's az a' mi az országnak olly nevezetes részében sok évek olta gyakoroltatik: minden kétségen túl megérdemli legalább azt, hogy reá egy figyelmező tekintetet vessünk; 's arról ha talán e' példát követni 's a' jobbágynek ez oldalról is egy kevés kiméletet engedni nem jó, nem hasznos, 's nem emberi tett volna e? egy kevesse gondolkodjunk.

V. Czikkely

Az Urbariumi tokmákról.³²

Az Urbarium tárgyáról szollónak elnem lehet mellőzni azon tokmákat is, mik bizonyos helyeken az Urbariumi Törvények helyét kipotolják. A kéz alatti munkálat V. Czikkelyében e tokmákról van javallat téve; minek alkalmával csak azt kell ki nyilatkoztatnunk, hogy ezen czikkelyben ohajtanok egyetemi okfő gyanánt fel vétetni, és ki mondatni: mi képen az Urbariumi tokmák közzül csak azok bírhasanak törvényes erővel, mik az Urbariumban meghatározottaknál a' jobbágyra nézve könnyebb és kevesebb köteleztetést kívánnak. Az Urbarium ugyan is az a' mérték, melly a' jobbágy hasznára szabattott ki, ne hogy valaki just tartson magának ötet azon felül kötelezni, 's e' meghatározásnál fogva minden az Urbariumi szokásoknál nem kedvezőbb alku önkényt széjjel bomlik.

VI. Czikkely.

A Helységek belső kormányáról.

VII. Czikkely.

A Földes Uri Törvényhatóságról, és az Urbariumi Pörről.

Semmi jegyzet magát elő nem adta.

Kölcsey Ferencz

Aljegyző.³³

1832-[i]k Esztendő Május Honap 7-[i]k 's több következett napjaiban Megyebeli NagyKároly Várossába tartatott Köz Gyűlésen az Urbárium tárgyában ki nevezett küldöttség bé adván munkálkodását, az meg rostáltatván, Reá a' következő (!) észrevételek tétettek, u[gy] m[int]

1-ő

Czikkely

A' Jobbágyok szabad költözéséről 's annak következéseiről.

Elfogadtatik a' 10-[i]k §-ra nevezve azon módosítással, hogy Adozonak, egy Jobbágy Teleknél többet venni meg ne engedjék.

2-[i]k

Czikkely.

A' Telek mennyiségéről.

Ezen Czikkely 5-[i]k §-[á]ban a' Telekutáni tartozásoknak a' Jobbágy által történt elzálogosítására, vagy cserélésére nézve ohajtanok foglaltatni: az illy elzálogosított, vagy cserélt földek polgári rövid uton vétetessenek vissza, a' meg nem elégedett félnek a' Törvény ut nyitva maradván.

3-[i]k Czikkely.

A' Jobbágy[y]ok egyéb haszon vételeiről.

Az 1-ő §-ra meg jegyeztetik, hogy minden irtás, a' mi nem az uradalom nyilvános tilalma ellen tétetett akár engedlemmel, akár a' nélkül történt; illetőleg fizetessék ki.

2-[i]kra. Ohajtanok a' Bormérésre nézve, ezt a' külömbséget meg állapítani, 's ott hól Promontorium van, bor mérési jus légyen hat hónapig.

2-[sz]or. Hol a' szőlő az Országos küldöttség értelmében kerti Birtoknak neveztetik négy- és

3-[sz]or. Hol éppen nints szőlő három Honapig. a' 3-[i]kra §-ra megjegyezzük a' legelő külön szakasztása a' Nagy Uradalmak által törvény nélkül is meg tétethetvén; köz birtokosságokra nézve pedig kivihetőnek nem lázthatván; az arra nézve adott javallatott a' Törvények sorából ki hagyandonak véljük.

4-[i]k Czikkely.

A' Jobbágyok tellyesítéseikről.

Ezen Czikkelynek a' kilenczetről szóló részére nézve ohajtjuk, hogy a' kilentzednek termésben fizetése minden esetre

eltöröltessék, és a' szerint a' mint Jobbágy a' Földes Úrral meg egyezhetik, vagy a' kántornak a' földes részére leendő engedésével, vagy az egész Telekre számítva évenként fizetendő 4 ft Conv[entios] pénzzel váltassék meg.

5-[i]k

Czikkely

Az Urbarium Contractussairól.

Ezen Czikkellyre általán fogva meg jegyezzük, hogy az Urbariumi Contractusok között csak azokat ohajtjuk megállítani, mik az Urbariumokban meg határozottatott kötelezetéseknél a' Jobbágyoktól kevesebbet kívánnak.

6-[i]k és 7-[i]k

Czikkellyekre.

Semmi Jegyzet.

E[lső] V[ice] Notarius
Mátay Antal m. k.³⁴

JEGYZETEK

¹Az 1827. évi 8. törvénycikk által létrehozott reformbizottságok munkálataival, azok működésével és operátumaik megyei vitatásával mindmáig Barta István foglalkozott legbővebben. Lásd erre: *A fiatal Kossuth*. Bp., 1966. 107–173. l. (A továbbiakban: Barta, 1966.)

²Barta, 1966. 151–173. l.

³Barta István: *Kölcsey politikai pályakezdetei*. Századok, 1959. 273–283. l. (A továbbiakban: Barta, 1959.)

⁴A forrás lelőhelye: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Náadori levéltár. Praeparatoria ad diaetam 1832. XVI. 13. sz. Ld. még a vitatásról Kölcsey 1831 és 1832-ben írott leveleit.

⁵Szatmár megye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve (a továbbiakban: Jkv.). 1831. január 24. s több napokon. 27–31. sz. bejegyzések. A Jegyzőkönyv tanulmányozható a Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltárban (a továbbiakban: Sz-SzML.). IV. A. 501.

⁶Ld. Barta, 1959. 276. l.; Sz-SzML, IV. A. 501. Jkv. 48/1831.

⁷Barta, 1859. 282. l.; Ld. még: Kölcsey levele Bártfay Lászlóhoz, 1831. március 11. és 1831. április 1. Kölcsey Ferenc Összes művei, Bp. 1960. Szépirodalmi Könyvkiadó (a továbbiakban: KFÖM) III. 383–387. l.

⁸Barta, 1959. 283. l.

⁹Kölcsey Bártfay Lászlóhoz, 1831. március 11. KFÖM III. 383–385. l.; Barta, 1959. 283. l.

¹⁰Barta, 1959. 283–284. l.

¹¹Barta, 1959. 284. l.; Kölcsey levele Bártfay Lászlóhoz, 1831. július 2. KFÖM III. 392–396. l.

¹²Sz-SzML. IV. A. 501. Jkv. 989/1832.; Kölcsey levele Bártfay Lászlóhoz, 1832. május 12. KFÖM III. 427–430. l.

¹³Bővebben idézi Barta, 1959. 284. l. Ld. még: Sz-SzML, IV. A. 501. Jkv. 989:1832.

¹⁴Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1526. és az ezt követő kötetek. Bp., 1897–1901. Franklin Társulat (a továbbiakban: CJH – MTt). Szent István úgynevezett II. törvénykönyve a szolgák büntetéséről intézkedik a 36–40. fejezetekben. A törvény szövege még egyértelműen rabszolgákként kezeli a szolgákat.

¹⁵CJH – MTt. 1000–1526. 241. l. Zsigmond III. Dekrétuma 14. törvénycikkében (a továbbiakban: tc.) valóban a szabad költözésről rendelkezik. Érdemes idézni részletét: „...elrendeltük és megállapítottuk, s statutum erejére emeltük azt, hogy ezután jövőre, jelen levelünk erejénél fogva, a mi királyi polgáraink, jövevényeink vagy jobbágyaink a mi városainkból, birtokainkból, mezővárosainkból és szabad

községeinkből, valamint váraink területéről az egyházak, nemesek meg más rendű emberek birtokaira, és megfordítva, az egyházak és nemesek, meg egyéb rendű emberek jobbágyai a mi előbb nevezett városainkba, birtokainkba, váraink területére és egyáltalán a szabad sorsú emberek megannyian az egyházak birtokairól a nemesekéire, és a nemesek birtokairól az egyházak birtokaira, szabadságolás és a törvényes földbérnek és egyéb tartozásaiknak megfizetése és kiegyenlítése után az egymást örökre követő minden időben teljesen szabadon és biztonságban átköltözhetnek és ott letelepedhetnek”. A törvényben megszabott kötelezettségeiknek eleget tevő jobbágyokat a nemes „...vissza nem tarthatja, hanem ez a jobbágy az érintett módon, károsodás és sérelem nélkül oda letelepedhetik, ahova neki inkább tetszik”.

¹⁶CJH – MTt. WerbőczyHármaskönyve. Bp., 1897. Franklin Társulat (a továbbiakban: Hármaskönyv), III. Rész. 26. tc. vonatkozó, Kölcsey által felidézett rendelkezései így szólnak: „...ámbar mind e népségnek (...) eddigelé a szabadság amaz előjogával éltek, hogy, ha úgy akarták, szabadságukban állott, törvényes földbérük letétele és adósságaik kifizetése után lakóhelyeikről bármikor más, nekik inkább tetsző helyre költözniök, hogy majdan ott lakjanak, minthogy azonban pártot ütöttek és bizonyos Székely György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen az úgynevezett kúrc lázadásban váratlanul felkeltek és emiatt örök hűtlenség vétkébe estek: az elmúlt nyáron szabadságukat végképp elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaságába kerültek”. Ezt követően – az egyházi bíróság hatáskörébe eső dolgokat kivéve – csak úriszék ítéltet fölöttük stb. . .

¹⁷CJH MTt. 1526–1608. 203. I. Az 1547. évi 26. tc. nem is akármilyen indokkal állította vissza a jobbágyok szabad költözését. A liberális Kölcseynek kapóra jöttek a törvényből idézhető megállapítások. Csak egy rövid részletet idézünk most e tc.-ből: „Minthogy pedig a mindenható jó Istennek bosszúálló haragja, a népnek valamely súlyosabb vétké miatt, különböző, úgy régebbi, mint újabb példákban igen gyakran világosan kitűnt, és úgy látszik, hogy az egykorú virágzó Magyarországnak néhány év óta semmi sem ártott jobban, mint a jobbágyok elnyomása, akiknek kiáltása folytonosan felszáll az Isten színe elébe”. Ezért az „ország rendei és karai, hogy a mindenség legfőbb teremtőjének haragját eltávolítsák, és az ő jóságát, kegyességét és kegyelmét ennek a sanyargatott országnak a javára kiengesztel-

jék...” 2. §. „... az alárendelt nyomorult jobbágyoknak a szabadságát... vissza kell adni, és hogy azoknak, akik nem akarnak valamely (talán kemény szívű és kegyetlen) úrnak vagy nemesnek az uralma és hatalma alatt élni, szabadságukban álljon máshová költözni...”

¹⁸Uo. 345., 409–411. és 797. I. Az 1553. évi 13. tc. a jobbágy elköltözésének módozatait és feltételeit szabályozza. Az 1556. 28. és 29. tc.-ek az alábbi témákról szólnak: A költözödni akaró jobbágyot a szolgabíró az esküdtel szabadságolja és szállítsa át; Az elköltöző jobbágy háza a földesúrra marad, hacsak azt a tizenöt nap alatt másnak el nem adta. (Összességükben a korábban bonyolult és nehézkes jobbágyköltözést könnyíti meg mindkét cikkely.) Az 1596. évi 36. tc. ugyancsak a jobbágy költözésével kapcsolatos. Azon túlmenően, hogy „a szlavonai jobbágyok”-nak megengedi, hogy hazájukba „szabadon visszatérhessenek”, elrendeli, hogy „a jobbágyoknak a költözökös is mindenütt szabad legyen, amiképpen eddig volt, és az e tárgyban kelt régi végzéseket megtartsák”.

¹⁹CJH – MTt. 1740–1835. 183–185. I. Az 1790. évi 35. tc.-ről van szó, mely kimondta, hogy a Mária Terézia által rendeletileg végrehajtott úrbérrendezés a törvényhozás döntéséig „...gondosan megtartván, mindenütt és mindenkitől tiszteletben tartassék.” Ugyanakkor kimondja azt is, hogy „... az örökös jobbágyosság... az országos karok és rendek szabad akaratából köztörvénnyel szüntetessék meg.” E törvény II. József 1785. augusztus 22-i rendeletét emeli törvényerőre, melyben az uralkodó elrendelte a jobbágyok röghözkötésének felszámolását, és egyéb könnyítéseket biztosított a jobbágyágnak.

²⁰Az Úrbéri Bizottság munkálata 7 törvénycikkben foglalta össze a jobbágykérdés rendezésével kapcsolatos javaslatát. Ebből a javaslatból építkezett az 1832–1836-os országgyűlés jobbágyokra vonatkozó törvénycikk-sorozata. A Bizottság munkálata már 1828–1829-ben megjelent nyomtatásban latinul, s ezeket a jelentéseket vitatták meg a törvényhatóságokban. A három részletben latinul közreadott jelentések a következők voltak: 1. *Protocolium concessuum subdeputationis regnicolaris in re urbariali exmissae*. Pest, 1828.; 2. *Continuatio protocolli concessuum subdeputationis regnicolaris in re urbariali exmissae, cum proiecto legum urbarialium pro regno Hungariae et partibus adnexis*. Pest, é. n.; 3. *Modificationes proiecti legum urbarialium, per subdeputatio-*

nem in re urbariali exmissam, propositae.
Buda, 1829.

²¹Porta. Az állami adóalap egysége. Az idők folyamán változó, alakuló tartalmat takart. 1336-ban olyan telket értettek alatta, amelynek kapuján befért egy gabonával (élettel) vagy szénával megrakott szekér. A XVI. század végéig többnyire egy egész jobbágytelket, helyesebben mondvá, egy 6 ökrös tehetőségű jobbágyot értettek alatta. Végleges tartalmát 1609-ben nyerte el. Ekkortól 4 jobbágy vagy 12 zsellérháztartást értettek alatta. 1647-ben ez annyival bővült, hogy egy jobbágyháztartáson olyan gazdát kellett érteni, aki legalább 4 vagy 6 ökörral rendelkezett. 1696 után lép a porta, mint adóegység helyébe a *dika*. Ez a „korszerű” vagyónadó számba vette a háztartásban adóztatható nagykorú személyeket, a telki állományt, az ingóságokat stb. is.

²²Hármaskönyv, I. Rész. 40. cím kimondja, hogy a nemesi birtok annyi részre oszlik, ahány fiú van a családban. Az apai ház a legifjabb legényé marad, de minden fiútestvér hasonló házat és birtokot kapjon, s ebbe „mindig be kell tudni a földeknek és erdőknek meg réteknek azt a mennyiségét és részét, mely ahhoz a jobbágy telekhez vagy házhelyhez tartozott és járult, ahol az új ház fog épülni”. Ennek a törvényerős „joghelynek” az alapján módja volt a nemesnek örökösödés esetén a jobbágyot belső telkéből és külső járulékaiból kiforgatni, azon a címen, hogy az atyai házhoz tartozó nagyságú belső funduson óhajt lakni az idősebb fiú is, és a fundushoz tartozó külső járandóságot majorságához csatolja. Ennek a törvénynek a jobbágy-gyérítő hatása majd a XIX. század első felében erősödik fel.

²³Hármaskönyv, III. Rész. 30. cím a jobbágy örökösödéséről rendelkezik. Kimondja, hogy ha a „paraszt egyedül és magában álló személy és semmi örökösét és utódát nem hagy maga után, ingó vagyonáról szabadon végrendekezhetik”. Azon örökségei azonban amelyek „ősiek”, tehát apjáról szállottak rá, „egészen a földesúrra háramlanak”. Az ön-maga szerezte javak fele a földesurat illeti, felét szabadon hagyhatja bárkire. Ha végrendekezés nélkül halna meg a paraszt, „úgy összes ingó, mint ingatlan vagyona” a földesurat illeti. Itt, ebben a cikkben mondja ki azonban Werbőczy azt is, hogy „... a parasztnak földesura földjeiben, azok örökségére nézve, a munka bérének és jutalmán kívül, semmi joga sincs, hanem az egész föld tulajdona a földesurat illeti...”

²⁴A Hármaskönyv, III. Rész. 30. címének 8 §-ából idéz Kölcsey. A szöveg jelentése: A jobbágy „munkájának bérét és jutalmát, tudniillik a föld, a rét, malom vagy szőlő igaz becsűjét hagyhatja, vagy adhatja el...”

²⁵A Szatmár megyei vélemény, egyezően az ország karainak és rendjeinek véleményével, szinte minden törvényhatóság egybehangzó véleményével, helyesli a Hármaskönyv I. Rész. 40. címében rögzített azon elvet, hogy maga vagy fiainak lakása céljából a földesúr kizsajátíthatja a jobbágy telkét.

²⁶CJH – MTt. i. h. Az Aranybullában kötelezettséget vállalt II. Endre, hogy egész várbirtokok eladományozásának tilalmát betartja, mert a várbirtokok képezték az „államháztartás alapját”.

²⁷Mária Terézia az úrbérrendezéskor minden vármegyében megszabta egy-egyjobbágytelek járulékaként kiadni kötelezetetett szántóföld és rét nagyságát. Ezt a mércét az 1832–1836-os országgyűlésen is elfogadták. Tulajdonképpen megismételték az úrbérrendezés szabályozását. Ld. erre: CJH – MTt. 1836. évi jobbágytörvények.

²⁸Commassáltassanak = tagosítottassanak. Az 1832–1836-os országgyűlés máig nem kellően méltatott törvénye, hogy elrendelte a határregulációt, a földesúri és jobbágy földek külön-mérését, ezeknek egy tagban való kiadását. Óriási mértékű földmérő munka kezdődött el ezzel, de csak így volt megteremthető a polgári, pontosan telekkönyvezhető földbirtok, melyről már csak az úrbéres jelleget és az ősiséget kellett „leszedni”, hogy szabad rendelkezésű birtokká váljon.

²⁹A commassatió, a tagosítás és a reguláció, a határok rendbeszedése elválaszthatatlanok egymástól. Nemcsak a földesúri és paraszti földeket, a nemesi közbirtokosság földjeit is birtokosonként kellett szétmérni, magánrendelkezésűvé tenni. A reguláció Kölcsey számára kedves volt. Amikor Csekén meg történt, nem győz dicsekedni gazdai örömeivel. KFÖM III., levelei Bártfayhoz, Szemere Pálhoz, 761–766., 788–790. I. Ez utóbbi Simon Pálhoz.

³⁰A Regnicolaris Bizottságnak volt egy Törvénykezési részlege is, melynek a Polgári- és Büntető Törvénykönyv kidolgozásához kellett javaslatot készítenie. Kölcsey éppen ennek a bizottsági munkálatnak a véleményezésével volt megbízva. Érthető hát, hogy az ott megvalósított haladó elveit itt is szerette volna megerősíteni.

³¹„Tokma mellett lévők” = szerződéses job-
bágyok. Akik pénzben, egy összegben vállalták
a földesúri terhek lerovását. Contractussal
élőknek is szokták őket nevezni. Kölcsey
korában ez volt az általános. A „tokma”
szatmári tájszó, regionális fogalom, más
törvényhatóságban nem használták ezt a ki-
fejezést.

³²„Az Urbariumi tokmákról” = Az Urbári-
umhoz – Mária Terézia-féle – csatolt
contractusokról van itt szó, illetve a szerződés-
es gyakorlatról.

³³Kölcsey saját kezű aláírása.

³⁴Amint az előző jegyzetben utaltam rá, a
Szatmár megyei úrbéres albizottság formulá-
zott véleményét Kölcsey saját kezűleg ellen-
jegyezte. A bizottsági vélemény azonban nem a
saját kézírásával maradt fenn, de nem is
Mátay Antal kézírásával, aki viszont a megyei
karok és rendek véleményét saját kezűleg rögzítette.
Tehát a szöveg Kölcsey aláírása utáni
része Mátay Antal kezétől származik, aki
megyei első aljegyző volt. Kölcsey követsége
idején ő vezette a jegyzői hivatalt. A bizottsági
vélemény írásbani rögzítője alighanem Szerda-
helyi Pál volt, aki patvarista ebben az időben.
Állításom megerősítéséhez azonban írásszak-
értő vizsgálatára lenne szükség.

Ratzky Rita

Kézirattárak mélyén

Érdekes és a leendő Kölcsey kritikai kiadás szempontjából rendkívül hasznos kézirat-köteget rejteget a pozsonyi Egyetemi Könyvtár kézirattára: Kölcsey Ferenc *Minden munkái* hatodik kötetének, az *Országgyűlési s megyei beszédeknek* a teljes kéziratát. Az anyag címléírása: *Kölcsey Ferencz' minden munkái. Harmadik kötet. Országgyűlési s megyei beszédek*. Szerkeszték B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Pesten, Heckenast Gusztávnál 1840. A kézirat első lapján, a fent leírt címnegyeden pecsét: Pozsonyi Kir. Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára. A második lapon az anyag kéziratári jelzete: MS 1271 – V. 612; két pecsét: Dr. Degen, A Pozsonyi Kir. Jog. és Államtudományi Kar Könyvtára 1874.; lejjebb még egy szám: AK 5590 és egy újabb kori pecsét. Mint az köztudott, az első gyűjteményes Kölcsey-kiadás 1840 és 1844 között jelent meg Heckenast Gusztávnál öt kötetben. Ekkor a vállalkozás abba-maradt, mert a politikai beszédek kiadására Heckenast nem kapta meg a kancellária engedélyét.¹ Így a kiadvány utolsó kötete már 1848-ban jelent meg, ahogy a címnegyedében olvasható: a Szabad Sajtó útján. Ekkor a kiadó nem állítja vissza a cenzorok által javított szöveget az eredetire, valószínűleg sietség okán. A kézirat a cenzori javítások *előtti* állapotot tükrözi. Ezeket azonban már a Szauder-féle kiadás is ismerteti, mert olyan írásokat érint, amelyeknek már korábban is volt kézírata.

Elképzelhető, hogy a szerkesztők a politikai szónoklatokat tartalmazó kötetet nem utolsónak szánták (ezt Kovács Magda is feltételezi), az csak az engedélyre várva maradt a kiadás végére. Ezt támasztja alá, hogy a kéziratköteg címnegyedén az 1840-es dátum áll, és hogy akkor még *Harmadik kötet*ként szerepel.

A cenzúra-anyagból (ld. a január 28-i tanácsülés 1845 17859) az is kiderül, hogy a Kölcsey-beszédek már korábban is voltak a Könyvvizsgáló Hivatalnál. Ennek a fordulónak az anyaga azonban itt nincs meg, esetleg valahol másutt lappang. Többek közt (ld. például Kölcsey levelét Szemere Pálhoz, 1833. március 20.) Barta István² tanulmányából tudhatjuk, hogy Kölcsey maga foglalkozott munkái gyűjteményes kiadásának gondolatával, 1832. szeptember 10-én szerződést kötött Hartleben könyvkiadóval egy ötkötetes kiadásra, amelynek a második kötetében lettek volna a beszédek. Ehhez kapcsolódik a korábbi cenzúrázás. 1834 júniusában azonban Hartleben felmondta a szerződést.

A *Habent sua fata libelli*-mondás természetesen a kéziratokra is áll. Hogyan került ez az anyag a pozsonyi Egyetemi Könyvtárba? Erre a *Dr. Degen* feliratú pecsét szolgál némi információval. Degen Gusztáv jogakadémiai tanár és országgyűlési képviselő volt. 1861-ben nevezték ki a pozsonyi királyi jogakadémiára rendes tanárnak. 1874-ben ünnepelték az intézmény százéves fennállását, Degen tanár úr ebből az alkalomból

3000 kötetes könyvtárát a jogakadémiának ajándékozta.³ Ily módon került a kézirat a mai Egyetemi Könyvtár elődjéhez.

Az első nyomtatott gyűjteményes kiadás (illetve annak hatodik kötete) harmincegy írást tartalmaz, a kézírata is harmincegyet. Terjedelme összesen 244 oldal. A tanulmány további részében tételesen áttekintem a beszédeket, rövid összefoglalást adva arról, mit tudunk eddig a szóban forgó műről textológiai tekintetben, és mennyiben egészíti ki ezt a most fellelt kéziratváltozat.

Előbb azonban a kézírásokról. A szövegeket négy-öt személy másolta le. A legfontosabb számomra a tényleges szerkesztő személyének megállapítása volt. Nos, a kiadás e kötetének szerkesztője kétségtelenül Szalay László. Tőle való a címoldal, a szerkesztői javítások (amelyekre majd egyenként kitérek), számos beszéd címének megadása, és két szónoklat szövegének a lemásolása. A többi írás másolóját eddig még nem tudtam kétséget kizáróan azonosítani. Kölcsey körül, különösen miután megyei hivatalt vállalt és országgyűlési követnek választották, sok fiatalember forgott: joggyakornokok, írnokok, tanítványok, lelkes tisztelők. Szalay László, Pap Endre, Obernyik Károly, Szemere Bertalan, Nagy Ignác, Kende Lajos, Simon Pál – hogy csak néhányat említsek. A kötetben szereplő kézírások egymástól jól elkülöníthetőek, erre az ismertetésük során egyenként utalni fogok. A Kölcsey-textológiában végzett, idő hiányában rövidre fogott kutatásaim során bizonyos szövegegyezésekre jöttem rá. És vannak negatív eredmények is. Pap Endre például, aki Kemény Zsigmond, a kortárs jóbarát szerint is hatalmas, lelkiismeretes munkát végzett az első gyűjteményes kiadásban, „mert azon három tekintélyes író, kinek neve a czimlapon áll, a legáltalánosabb felügyeleten túl, egyéb befolyást nem gyakorolt”⁴, ezen a köteten nem dolgozott, amint a kézírások összevetése nyomán megállapíthattam. Ezt erősíti meg Pap Endre levele Szalay Lászlóhoz 1839. július 7-én: „most midőn Kölcseynek reám bízott *poetai* munkáit útnak indítom...” (Kiemelés tőlem. – R. R.) Obernyik Károly Szemere Pálhoz intézett levelében (Cseke, 1838. dec. 19.) felajánlja másoló munkáját is az elkészítendő *gyűjteményes* kiadáshoz. Kézírás-összevetéseim során eddig nem igazolódtott, hogy ezen a köteten dolgozott volna. Ugyanez áll Nagy Ignácra is. Valójában azonban a kritikai kiadás számára is nyilván a szövegek, szövegváltozatok lesznek a fontosak, és nem pedig az, ki másolta le azokat. Hiszen a Kölcsey-kézírataink jórésze, különösen a beszédeké (ld. a Bártfaynak és a Szemere Pálnak megküldöttet), nem autográf.

Első beszédeit Kölcsey saját kezűleg írta. Országgyűlési követként azonban rengeteget dolgozott: kerületi jegyző volt, számos bizottság tagja, sok országgyűlési irat végső formába öntője, s nem utolsósorban az ellenzék vezetője. Az sem biztos, hogy volt ideje valamennyi beszédét előzőleg abban a formában leírni, ahogy elmondta. Ugyanakkor igényességére jellemző, hogy követi időszakának első felében a Hartleben kiadásában tervezett kötete számára több beszédén utóbb még kitaróan dolgozott. Ekkor már több megyei írnok állt rendelkezésére, többek között azért, hogy az országgyűlési iratokat, a fontosabb beszédeket – köztük magáét Kölcseyéit – Szatmár nemességének lemásolják. Emellett ők készítettek másolatokat Kölcsey beszédeiről több más politikusnak is, így Wesselényinek és Bártfay Lászlónak. Az utóbbinak feltehetően Károlyi György megbízásából is.

*Követek' visszaérkezése.*⁵ 1827. E beszédet Kende Zsigmond számára írta. Szemere Pálnak megküldte a szöveget, aki az Élet és Literaturában a legfontosabb részét leköszölte. Szauder József⁶ az első gyűjteményes kiadás alapján adja a szöveget. Kézíratos változata eddig nem volt. A kézirat a szóban forgó kéziratgyűjtemény 3–10. oldalán

található. Ugyanaz a másoló írta le a beszédek az 55. oldalig bezárólag. Helyesírási eltérések: kézirat — hazafiui, más felől, Szatmár, forróan, hosszú, dől, telyes; első gyűjteményes kiadás — hazaquí, másfelől, Szathmár, forroan, hosszú, dül, teljes.⁷ Fontosabb eltérések: kézirat — a szabadság becses virága; első gyűjteményes kiadás — a szabadság becse, virága (a kézirat látszik jónak). Kézirat — Vannak, akik vagy érteni nem akarják, vagy érezni nem tudják; első gyűjteményes kiadás — Vannak, akik vagy érteni nem akarják, vagy érteni nem tudják. Sajtóhiba, ami azóta is átmegegy a kiadásokba.

Beiktatáskor. Martius 15. 1829. Az első gyűjteményes kiadásban a dátum sajtóhiba: Mart. 15. 1820. Szauder ezt 1830-ra javítja. Barta István⁸ a megyegyűlési jegyzőkönyvből megállapítja, hogy 1829. március 16-án volt báró Vécsey Miklós, szatmári főispáni helytartó beiktatása. A beszéd kézírata (11–13. l.) igazolja a fenti dátumhoz köthető keletkezési időpontot. Helyesírási eltérések: kézirat — kebleinket, virtus, tettei; első gyűjteményes kiadás — keblünket, erény, tettét stb.

Mind a kéziratból, mind az első gyűjteményes kiadásból hiányzik a *Gróf Károli Györgynek* című beszéd, amelyet Szauder Kölcsey Kendéhez írott, 1829. június 26-i levele alapján közöl.⁹

A megyevár általtételéről. Közgyűlési beszéd. Barta István kutatásai alapján úgy tudtuk, hogy Kölcsey nem volt tagja annak a 34 tagú bizottságnak, amely a megyeszékhely Nagykárolyból Szatmárba helyezésének a kérdésével foglalkozott. Kende Zsigmond ellenben tagja volt, talán neki írta ezt a beszédet is. Takács Péter a megyegyűlési jegyzőkönyv alapján azt írja,¹⁰ hogy együtt választották be őket ebbe a bizottságba. Ha majd a jelenleg hozzáférhetetlen jegyzőkönyv ismét használható lesz, az ellentmondás feoldhatóvá válik. Feltételezhető, hogy 1830. január 18-án hangzott el a beszéd valószínűleg Kende szájából, s aligha kétséges, hogy Kölcsey írta. A kötet eddig (Szalay ismereteire alapozott) szoros időrendje alapján Taxner Ernő szerint nem zárható ki az 1829-es keletkezés. A kézirat a köteg 15–18. oldalán található.

A megyevár általtételéről. Küldöttségi beszéd. 1830. Eddig ennek a beszédének sem volt kézírata. Kötegünk 19–24. oldalán található. Helyesírási eltérések: rövid és hosszú magánhangzók különböző használata, kézirat — a' k. végzésben, hazafiúi; első gyűjteményes kiadás — a' végzésben, hazafijúi, stb.

Közgyűlés megnyitása, 1830. Ez a közgyűlés Barta szerint 1829. szeptember 7-én volt. A kézirat kötegünk 27–29. oldalán található. Szövegeltérés: kézirat — Jól érezzük mi, hogy nagyságod...; első gyűjteményes kiadás — Nagyságod... A mondat eleje feltehetően figyelmetlenségéből maradt le.

A' szathmári adózó nép' állapotáról. 1830. Szauder József az első gyűjteményes kiadás alapján közli. Barta tanulmányából tudjuk,¹¹ hogy Károlyi György gróf 1830-i követi iratai között van egy megyei beadvány, amelynek szövege a kezdő és a befejező bekezdéstől eltekintve azonos a szóban forgó írással. Kölcsey Kendéhez írott 1829. április 20-i leveléből kiderül, akkor fogalmazza a költő Kende adatai, előmunkálatai alapján a jelentést. A most előkerült 1839–1840-ből származó kézíratos másolat (a köteg 31–54. oldalán) és a megyei anyag összevetése is bizonyára rengeteg adalékot szolgáltat majd a kritikai kiadás számára. Most csak néhány helyesírási és szövegbeli eltérést tudok bemutatni: kézirat — Máramaros, kraszna és szamosközi, Nyír, csak zsellér és lakó; első gyűjteményes kiadás — Marmaros, nyír, csak zselléres lakos. Az utóbbira, ami nyilvánvalóan sajtóhiba, a megyei anyag alapján már Barta felhívta a figyelmet 1959-ben, mégis végigvonul a kiadásokon. Ld. például Kölcsey Ferenc: *Válogatott művei*. Sajtó alá rendezte: Fenyő István. Bp., 1975. Szépirodalmi Könyvkiadó.

Követek' visszaérkezése, koronázás után. 1830. A beszéd Barta szerint csak 1831. január 24-én, a követeket elszámoltató közgyűlés megnyitásakor hangozhatott el. A közgyűlés nem említi a beszédet, így hát ennek is ez az első kézírásos változata. (55–58. old.) Az itt kezdődő kézírás az előzőtől eltér és a 78. oldalig tart e kéz munkája, a cím azonban Szalay írása. Helyesírási eltérések: kézirat – főjén, *Fennmaradás és Kiemelkedés*; első gyűjteményes kiadás – fejen, *fennmaradás és kiemelkedés*, stb.

Sorsvonás. 1830. Kéziratát eddig nem ismertük, itt az 56–66. oldalon található. Barta szerint e beszéd is csak 1831. január 24-e után hangozhatott el. Kölcsey részt vett az e tárgyban (katonafogdosás) dolgozó bizottságban és a javaslatot ő fogalmazta, de az nincs meg. A hosszú, irodalmi igényű beszédet a Szemeréhez írott 1833. március 27-i levele szerint az előzmények alapján ott, Pozsonyban fogalmazta. Készült – mint már említettem – a Hartleben-féle kiadás összeállítására. Helyesírási eltérések: kézirat – hosszú ú-k, Tek. Küldöttség; első gyűjteményes kiadás – rövid u-k, tek. küldöttség, stb. Általában megfigyelhető, hogy a kézirat nagybetűs megszólításait a kiadó szerkesztői kicsire javították.

Mind a kéziratból, mind az első gyűjteményesből hiányzik a *Beszéd I. Ferenc király uralkodása negyvened évi ünnepén*. Szauder a kiadása jegyzeteiben (II. köt. 1030. oldal) hibásan adja meg, hogy az első gyűjteményes kiadás alapján közli, hiszen abban nincs benne.

Tisztválasztáskor. 1832. Kézirata eddig nem ismert: itt a 67–71. oldalon található. A cím kézírása Szalayé. Helyesírási eltérések: kézirat – Ország és Korona, Nemzet és Alkotmány, Ember és Polgár eránt; első gyűjteményes kiadás – ország és korona, nemzet és alkotmány, ember és polgár eránt; jus – jog, stb.

Követválasztás előtt. Nagykároly, nov' 6/1832. Kézirata eddig nem ismert: itt a 75–77 oldalon található. A cím kézírása Szalayé. Helyesírási eltérések: kézirat – hívó szózatát, Pozsony, Hazát, Eldődeink, Magyar Névnek és Népnek; első gyűjteményes kiadás – hívószózatát, Pozson', hazát, eldődeink, magyar névnek és népnek stb.

Köszönet. Kétszer van leírva. Az első változatban (78. oldal) látható Szalay néhány szavas javítása, utána leírta még egyszer az egészet (79. oldal), de ez már más kéz írása. A cím is más: *Köszönet, választás után*. 1832. Szaudernál a cím: *Kövétté választása után*. Az OSZK-ban van egy „kései”, nem autográf másolat: Quart. Hung. 3150. Érdekes, hogy a most előkerült kézirat első két szavát („E kineveztetésben” – amely megegyezik az OSZK-ban található kéziratvariáns kezdetével) javította Szalay – tehát, úgy látszik, a „késeinek” minősített változat 1840-nél korábbi. Szövegeltérések: kézirat – mire lépendő; első gyűjteményes kiadás – melyre lépendő, OSZK-féle – mire lépendő, stb.

A' Heves megyei ügyben. Február: 19. dt. Kéziratát eddig nem ismertük: itt a 81–86. oldalon található. Az előző beszédnél elkezdődött kézírás (Szalayét leszámítva, immár a harmadik) folytatódik a cikk végéig. Ez az írás hasonló Obernyikéra. Szövegeltérések: kézirat – hanem ha pusztá kinyilatkoztatását; első gyűjteményes kiadás – hanem a' pusztá kinyilatkoztatását.

A magyar nyelv. országgyűlési beszéd a' fő RR' tagadó válaszára. A szöveg a 89–96. oldalon található. A kézírás ugyanaz, mint a kötet 55–78. oldalán. A cím kézírása Szalayé. A 93–94. oldalon van egy bekezdés, amelyet a szerkesztő Szalay kihúzott. A szöveg a kapcsolt részekre, illetve Kölcsey terminológiájában a társorszá-
gokra vonatkozik. Ezekről van külön beszéde is. Lehet hogy politikai megfontolásból hagyta azt ki Szalay, esetleg csak 1848-ban, amikor már nem volt időszerű. Az első gyűjteményes kiadás nyomtatott szövegében sincs benne, s a Szauder-féle kiadásból is hiányzik. E szöveg a következő:

„Mi a társországokat [Szalay javítja kapcsolt részekre] illeti, ez ellenvetés legcsekélyebb, mert valyon az 1830:8d. törv. czikkely nem tartozik e a' társországokra is? Mihelyt azon törvény hozatott, azt hiszem a társországok vagy nem tartoznak többé a' magyar törvényhozás' hatalma alá, vagy kötelesek annak engedelmeskedni; 's minekutána kötelesek, nincs egyéb hátra, hanem hogy ők is velünk kezét fogjanak, nincs itt kényszerítés, hanem a százak óta fennálló szövetkezésnek engedelmeskedjenek.” Az OSZK kéziratárában van a beszédnek egy nem autográf másolata, abban megtalálható a Szalay által húzott bekezdés, de szórövidítésekkel és több hibával.

Tagen János' kiküldetésekor. Február 22dikén 1833. Kézirata eddig csak a *Jegyzőkönyvekben*¹² A kritikai kiadás készítésekor jelen kéziratot azzal is össze kell vetni (itt a 97–100. oldalon található). Kézírás mint előbb, a cím Szalaytól. Helyesírási eltérések: kézirat – ezen oldalról szóllanom, Tek. Karok és Rendek; első gyűjteményes kiadás – ezen oldalról szólanom, tek. karok és rendek.

Erdély és a Részek ügyében. Martius 4. ot 1833. Dátumát Szauder a *Jegyzőkönyvek* szerint javítja március 11-re. A szöveg itt a 101–104. oldalon található. Újabb kézírás (Szalayét nem számítva a negyedik). Érdekessége, hogy bár eddig nem tudtam megállapítani, kié, de azt igen, hogy azonos *A' vallás ügyében* Junius 4 d. 1833. című írásával (115–117. oldal), továbbá a Szemere-tár 13. kötetében található *A' vallás ügyében* junius 4 d. 833. című írásával (ez az előbbinek a Szemere Pálnak megküldött példánya), továbbá *A' Lengyel ügyben* November 23 dikán 1833. című írás Szemere-tári változatával. Helyesírási eltérések: kézirat – Máramaros (pedig ezt más másolta!); első gyűjteményes kiadás – Marmaros.

A Királyi válasz felvételekor 22 April. 1833. Kézirata nem autográf, a Bártfay Lászlónak 1833 tavaszán küldött levél előtt olvasható. Itt a kézíratos gyűjtemény 105–108. oldalán van. A kézírás ugyanaz, mint a kötet 55–78. lapján, 89–100. lapján. Címleírás Szalayé. Szauder a Bártfayhoz írott levél hiteles kézirata alapján két sort kihagy a beszédből, amelyek a gyűjteményes kiadásban szerepelnek, és, mint most már látjuk, benne vannak annak kéziratában is. Megvizsgálva az 1833. április 23-a és május 20-a között írt Bártfay-levél kéziratát, úgy látom, hogy abból csak véletlenül maradt ki ez a két sor, hasonló hangzása miatt összecúsúzott, ezt a kéziraton látható áthúzás igazolja. A kritikai kiadásban ajánlatos volna visszaállítani. Szauder bevette viszont a hiteles kézirat alapján az alábbi két sort, amely az első gyűjteményes kéziratában is megtalálható: „Polgári alkotványunk hasonlít a' sok sebbel borított testhez. Híjában gyógyítasz meg egy sebet; a' többi nem kevésbé égető fájdalommal fog kinzani.” Úgy gondolta, hogy a kiadás előkészítése során Kölcsey hagyta el ezeket politikai megfontolásból. Nem ez a magyarázat. Az ominózus két sort a cenzorok hagyatták ki.¹³ Heckenast pedig – mint már szó volt róla – 1848-ban nem állíttatta vissza. Érdekes, hogy a Bártfay-hoz küldött kézirat ugyanattól a személytől származik, aki a vizsgált kötetbe is dolgozott. (Ld. az *Erdély' s a Részek ügyében* jegyzetét és a Szemere-hez küldött beszédek másolatát, tehát a másoló az 1832–1836-os országgyűlés ezen időszakában Pozsonyban tartózkodott.)

A Vallásügyben 21 Majus 1833. Ennek a beszédnek a szóban forgóval együtt (111–114. oldal) négy kézirata van. A kézírások figyelemreméltó egybeeséseket mutatnak. A Bártfay Lászlónak megküldöttet ugyanaz írta le, aki a kézíratos kötetbe is dolgozott. (Ld. az előző bekezdést.) Viszont e beszéd kötetbeli kézírása a Szemere-nek megküldött példányával egyezik (Ráday Levéltár, Szemere-tár 1902. 48. l.). Ez azt bizonyítja, hogy ekkor Pozsonyban legalább két írók másolt Kölcseynek. A har-

madik kézirat sem autográf, az OSZK-ban található (An. lit. 3392), Deák Ferenc tulajdonából került oda. Helyesírási eltérések: kézirat (ez a negyedik) — küzdők, nyúgalmát; első gyűjteményes kiadás — küzdők, nyúgalmát, stb.

A' Vallásügyében. Junius 4. d. 1833. A kéziratot kötetben a 115–118. oldalon található. A kézírásra vonatkozólag ld. az *Erdély és a Részek ügyében*-ről írottakat. Tehát a beszéd három kézírata ugyanattól az írnottól származik. Az OSZK kézirat-tárában található negyedik beszéd más kéz írása. Szauder felhívja a figyelmet, hogy az utolsó előtti bekezdésből az első gyűjteményes kiadásban — és tegyük hozzá, annak kéziratában is — kimaradt néhány sor: „ha egy illy köz érdekű tárgyban a' thronus és nemzet közt tovább is korlátként állanak? fognak e felelni; ha...” Esetleg itt is lehet másolási hibáról szó, mert a két tagmondat ugyanazzal a kötőszóval kezdődik, és így összecsúsztathatták. Helyesírási eltérések: kézirat — valyon, Kir: Felség; első gyűjteményes kiadás — vajjon, kir: felség.

A Vallás ügyében. Junius 15 d. 1833. Szauder az első gyűjteményes kiadás alapján közli. Dátumát a *Jegyzőkönyvek* alapján megváltoztatta. A most felbukkant kézirat a korábbi időpontot igazolja. A 119–122. oldalon található. Kézírása ugyanaz, mint jelen kötet 55–78, 89–96, 97–100. és 119–219. oldalig. A cím kézírása Szalayé. Helyesírási eltérések: kézirat — mi előtt, Fő Rendi, 790:26. törv. cikkely; első gyűjteményes kiadás — mielőtt, főrendi, 1791:26. törv. cikkely.

A Vallásról vallásra szabad altalmenetek tárgyában. Julius 4d. 1833. Szövege: 123–130. oldal. A cím kézírása Szalayé. Az MTA kézirat-tárában megvan a Bártfaynak küldött kézírata is. Helyesírási eltérések: kézirat — állhatatos; első gyűjteményes kiadás — álhatatos stb.

A' papi dözma. Országgyűlési beszéd. Szövege: 131–146. oldal. A cím kézírása Szalayé. Az MTA kézirat-tárában megvan a Bártfaynak küldött kézirat is. Helyesírási eltérések: kézirat — szollamlok, Szent Királyaink, a Szalay lelkes Követ, nográdi; első gyűjteményes kiadás — szólamlok, szent királyaink, a Zalai lelkes követ, nógrádi.

A' kir. Fiscus' öröködése. Országgyűlési beszéd. Az MTA kézirat-tárában megvan a Bártfaynak megküldött kézirat is. Ahhoz képest a szóban forgó kéziratot kötetbeli változatból (147–171. oldal) az utolsó előtti bekezdés alábbi fordulata hiányzik: „s kegyetlenséghez szokott népek kebeléből”. Helyesírási eltérések: kézirat — elvről, javakról; első gyűjteményes kiadás — elvről, javakról.

Az örökös megváltás. Országgyűlési beszéd. Szauder az OSZK-ban található (Quart. Hung. 2148. számú) közel egykorú kéziratból közli. A mi kéziratot kötetünkben ld. 173–191. oldal. A cím kézírása Szalayé. Szauder az OSZK-beli kézirat alapján pótolja a „szabadság és tulajdon!” utáni részt (az első gyűjteményes kiadás ugyanis ott végződik). A kérdéses rész ebben a kéziratban is megvan, mivel a kézirat a cenzúrázás előtti állapotot tükrözi. A cenzorok nem az egész befejező részt akarták elhagyni, de úgy megcsonkították, hogy valóban nem volt érdemes lehozni az első gyűjteményes kiadásban.¹⁴ Most tehát kéziratunkat a Szauder-féle kiadás szövegével kell egybevetni a szövegeltérések megállapítása érdekében, illetve a kritikai kiadás készítése során annak előzményével. Kézirat — a mire, miképen, thronus, S nem tudjuk e, hogy a' népet tőle idegen osztály határozza katonának?; Szauder — mire, miképpen, trón, a fent írt másfél sor hiányzik, amint előzményéből is, stb.

Az első szülöttségi jószágok' tárgyában. Országgyűlési beszéd. A Bártfayhoz küldött levélben a címe: *A' Majorátusról* Julius 12d. 834. Szauder észrevételezi, hogy ahhoz képest a szöveg az első gyűjteményes kiadásban át van szerkesztve, és ebben Kölcsey munkáját látja. A kéziratot most már látjuk, hogy a beavatkozást Szalay végezte

a szövegen (persze azt nem tudjuk, hogy a saját elgondolása alapján-e, vagy volt valami segédeszköze). Bár az igaz, hogy a szerkesztéshez kiegészítő kéziratra nem volt szüksége, mert újabb sorok nem kerültek bele, amit az egyik helyen kihúzott, azt később visszaiktatta. Helyesírási eltérések: kézirat – javallván, helyett; első gyűjteményes kiadás – javallván, helyett.

Szollásszabadság. Január 14. d. országos ülésben. A szöveg a 205–208. oldalon található. A cím kézírása Szalayé, a törlés alatt látszik a régi cím, ez azonos azzal, amivel a beszédet Kölcsey Bártfaynak is megküldte: Pozsony, Január 14. d. országos ülésben. *A' királyi leírás tárgyában.* Szauder az első gyűjteményes kiadás alapján közli, talán az eltérő cím zavarta meg. Helyesírási eltérések: kézirat – a barsi Követ. múlt évi December 5. d. d. tett felszólamlása, resciptumra; első gyűjteményes kiadás – a barsi követnek múlt évi december 5. d. d. tett felszólamlása, leiratra.

A' lengyelek' ügyében. November 20. d. d. A szöveg a 209–212. oldalon található. A cím kézírása másé. Két kézírata ismert (a Bártfaynak 1833. november 25. d. d. küldött levélben és az OSZK kéziratárában található beszédgyűjteményben). A Kossuth által készített *Tudósítások*¹⁵ is közölte. Helyesírási eltérések: kézirat – részvevőji, kívül; első gyűjteményes kiadás – részvevői, kívül.

A' lengyelügyben. November 23, 1833. Megőrződött a Bártfaynak küldött 1833. november 25. d. d. levélben és a *Jegyzőkönyvekben* is. Itt található kézírata (213–219. oldal) is tartalmazza azokat a sorokat, amelyek az első gyűjteményes kiadásból cenzúra okán kimaradtak: „Minden esetre nem lesz haszontalan ha érzelmeinket, 's aggodalmainkat az Uralkodó széke előtt felfedezzük. Tudva van a' kormánytanácsban ülők ritkán látják, vagy legalább ritkán láttatják a' dolgokat saját fényökben. 'S bizony az austriai Ministerium a' lengyel ügyben elejétől fogva nem látszott világos tekintetek után munkálni.” Néhány sorral lejjebb: „'S e' szomszédok nem tekintének előre, s kezet tőnek a zsákmányra, minek következesei veszélyt hozandók.” Eltérések: kézirat – November 23. 1833., 1 Péter, Lengyelországban; első gyűjteményes kiadás – November 22. d. d. I, Péter, lengyelországban.

Úri székről. Országgyűlési beszéd. A *Jegyzőkönyvekben* és a *Tudósításokban* található rövidített szövegen kívül más kézírata nem ismeretes. Itt négy számozatlan lapon található. Írása a korábbiaktól eltér, a címdalból, a kötet utolsó beszédének kézírásából és levelekből megállapítható, hogy Szalay László másolta le. Helyesírási eltérések: kézirat – heted ízben, hosszas, Fő rendek, ellenis, megállítatott, önként vesszük, ur; első gyűjteményes kiadás – heted ízben, hosszas, főrendek, ellen is, megállítatott, önkényt, vesszük, ur stb.

Az irtásokról. Országgyűlési beszéd. A *Jegyzőkönyvekben* és a *Tudósításokban* közöltön kívül eddig más kézirat nem volt ismeretes. Szövege a 221–229. oldalon található. Kézírása ugyanaz, mint a 119–219. oldalakon. A címet Szalay írta. Helyesírási eltérések: kézirat – nyolc száz, urnak; első gyűjteményes kiadás – nyolc száz, úrnak, stb.

Somogyi indítvány. Kézírata eddig nem volt ismeretes, csak a Kossuth-féle *Tudósításokból*. A szövege a 233–235. oldalon található. Kézírása ugyanaz, mint a kötetben 3–55. oldalig. Helyesírási eltérések: kézirat – megfogjuk; első gyűjteményes kiadás – meg fogjuk.

Benyowszky távozásakor. Május 24. d. d. Kézírata eddig nem volt, itt a 237–238. oldalon található. Kézírása mint előbb. Helyesírási eltérések: kézirat – alolirt, mind katonai mind polgári pályán; első gyűjteményes kiadás – alolirt, mint katonai mint polgári pályán.

Búcsúbeszéd. Pozsony, február 9. 1835. Hiteles kézírata nincs. Egy nem autográf másolata található az OSZK kézirtárában Quart. Hung. 3150. jelzet alatt. Az első gyűjteményes kötet kézírata, összevetve a fentiekkel, az eddignél pontosabb szöveg kialakítását teszi lehetővé (241–243 oldal). A szöveg Szalay László kézírása. Helyesírási eltérések: kézirat – Búcsúbeszéd, Fejedelem és Nemzet közti, Szathmári Követeknek ezentúl az előbbtől egészen különböző, az előbbivel egészen ellenkező, meg ován, utakon, győzelmet, szükölködni, benünk, *senyvedés*, céljaiban; első gyűjteményes kiadás – Búcsú beszéd, fejedelem és nemzetközi, szathmári követeknek ezentúl az előbbtől egészen ellenkező, megóván, útakon, gyözedelmet, szükölködni, bennük, *senyvedés*, célaiban.

A végére érve a kéziratköteg ismertetésének, remélem, hogy sikerült meggyőzőn az olvasót a dolgozat bevezetésében megelőlegezett érdekes és hasznos jelző helytálló voltáról. Az első gyűjteményes kiadás hatodik kötetének kézírata (amely nem azonos a Könyvvizsgáló Hivatalhoz eljuttatott példánnyal, hiszen nincsenek rajta vörössel jelölt javítások, amint azt a cenzorok jelentésében olvashatjuk) lehetővé teszi, hogy az első gyűjteményes kiadás sajtóhibáit a majdani kritikai kiadásban kiküszöbölhessék. Az első gyűjteményes kiadás helyesírásilag elég sokat módosított a szövegeken, némelykor Kölcsey ortográfiai szokásaitól eltérően, kézírata közelebb van a költő (és írnokei) gyakorlatához. Különösen azoknak a beszédeknek az esetében van nagy jelentősége e kéziratkötegnek, amelyeknek nincs hiteles kéziratuk, ilyen pedig szám szerint 16 van. A kézirat láttatja azt is, miben állt Szalay László szerkesztői munkája, továbbá tartalmazza a cenzori utasításra később elhagyott részeket. Ezeket ugyan Szauder József kiadásában már közli különböző kéziratok alapján, de kéziratunk újabb variánsokat tartalmaz.

JEGYZETEK

¹Ld. erről Kovács Magda cikkét: Magyar Könyvszemle, 1968. 1. sz. 71–73. l. Ebben szó van egy 1841-ben hozott, 20962. számú rendeletről, amely megtiltja az országgyűléseken és a megyegyűléseken elhangzott politikai beszédek publikálását. A cikk szerzője megtalálta az Országos Levéltárban, a Helytartótanácsi Levéltár anyagában a beszédek sorsával foglalkozó iratcsomót. (C 60 Dep. Rev. Libr. 10. kútfő 1845 37. tétel.) Heckenast 1844 elején levélben kéri a kancelláriát, hogy a rendelet ellenére adjon engedélyt a kötet ki nyomtatására. A kancellária a Központi Könyvvizsgáló Hivatallal megvizsgálhatja a kéziratot, néhány törlendő és átírandó résztől eltekintve, 1845. január 3-án kelt jelentésükben Havas József és Czech János cenzor pozitív eredményre jut, a Helytartótanács is támogatja javaslatukat. A kancellária azonban a folyamodványt elutasítja.

²Barta István: *Kölcsey politikai pályakezdeté.* Századok, 1959. 2–4 sz. 252–302. l.

³Szinnyei József: *Magyar írók élete.* II. 737–739. l.

⁴Idézi Kemény Zsigmondtól, aki Pap Endre hátrahagyott munkáit sajtó alá rendezte, Fried István *Kölcsey Ferenc ismeretlen versei* című tanulmányában. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 4. sz. 25–36. l.

⁵A címek leírásakor a most előbukkant kéziratot követem.

⁶Kölcsey Ferenc *Összes művei.* Bp., 1960. Szépirodalmi Könyvkiadó. II.

⁷Itt jegyzem meg, hogy az összes helyesírási eltérés lajstromozása a kritikai kiadás feladata lesz. Itt csak a lényegesebb szövegjavítási lehetőségekre hívom föl a figyelmet.

⁸Barta: I. m. 256–257. l.

⁹A Kölcsey–Kende-levelezés kézíratai 1983 nyarán kerültek a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Ld. *Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal.* Szerk. Taxner-Tóth Ernő. Bp., 1983.

¹⁰Takács Péter: *Kende Zsigmond.* Ld. az előző jegyzetben említett kiadványban.

¹¹Barta: I. m. 257. l.

¹²*Felséges első Ferenc austriai császár, Magyar- és Csehország koronás királyától Pozsony szabad királyi városába 1832-ik esztendőben karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyarország gyűlésének jegyző könyve, I–XIV. Posony, 1833–1836. A továbbiakban csak *Jegyzőkönyvek* címen említjük.*

¹³Ld. Kovács Magda: I. m. 72. l.

¹⁴Ld. Kovács Magda: I. m. 72–73. l.

¹⁵Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások.* Magyar Történelmi Társulat Fontes-sorozata. Három kötetben. Bp., 1948–1949. A továbbiakban *Tudósítások* címen említem.

2 0430 40 230

4361-2

Műszaki szerkesztő:
HORVÁTH TIBOR

ISBN. 963.04.0640.3

ISBN 963 7412 10 7 ~~Törőke~~

Felelős kiadó: Taxner-Tóth Ernő
Megjelent 2000 példányban, B/5 alakban 13,65 (A/5) ív terjedelemben
Készült a Kossuth Nyomda Gutenberg Üzemében

90/4516 Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató

2 0400 40200

100,- Ft

REMEMÉNY ÉS EMLÉKEZET